

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

УКРАЇНСЬКЕ МООВО- ЗНАВ- СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано 1973 р.

Випуск 1(48)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

***UKRAINIAN
LIN -
GUIS -
TICS***

Interagency
scientific
journal

Founded in 1973

Volume 1(48)

Уміщено дослідження з актуальних проблем лінгвопоетики, зіставного мовознавства, історії мови, лексикології, ономастики, функціональної стилістики.

Для наукових працівників, викладачів, студентів, учителів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф. (відп. ред.);
Л. М. Костич, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.);
І. М. Арібжанова, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.);
О. В. Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.;
Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.;
Ю. Бестерс-Дільгер, д-р габілітований, проф. (Фрайбург, Німеччина);
П. І. Білоусенко, д-р філол. наук, проф.;
Н. П. Дарчук, д-р філол. наук, проф.;
Л. П. Гнатюк, д-р філол. наук, проф.;
А. П. Загнітко, д-р філол. наук, проф.;
О. М. Зубань, канд. філол. наук, доц.;
С. Я. Ермоленко, д-р філол. наук, проф.;
І. В. Козленко, канд. філол. наук, доц.
І. В. Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща);
М. Мозер, д-р габілітований, проф. (Відень, Австрія);
В. М. Мокієнко, д-р філол. наук, проф. (Санкт-Петербург, Росія);
Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, проф.;
О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.;
М. І. Степаненко, д-р філол. наук, проф.
С. Темчинас, д-р габілітований, проф. (Вільнюс, Литва);
С. М. Шевель, канд. філол. наук, асист.

Адреса редколегії

Інститут філології,
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38044) 239 33 49

Затверджено

Вченою радою Інституту філології
21.05.18 р. (протокол № 12)

Зареєстровано

Міністерством інформації України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія KB № 3745 від 25.03.99

Постановою президії ВАК України
від 14.04.10, пр. № 1-05/3

Наказ МОН України від 06.03.15 № 261

Засновник та видавець

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38044) 239 33 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів і членів редколегії можуть не збігатися.

This volume contains researches on topical issues of the linguopoetic, contrastive linguistics, history of language, lexicology, onomastics, functional stylistics.

It is intended for lecturers, researchers, teachers and students.

EDITORIAL BOARD

A. Moisiienko, Doctor of Philology, Prof. (chief editor);
 L. Kostych, Candidate of Philology, Doc. (managing editor);
 I. Aribzhanova, Candidate of Philology, Doc. (executive secretary);
 O. Bas-Kononenko, Candidate of Philology, Doc.;
 F. Batsevyich, Doctor of Philology, Prof.;
 Yu. Besters-Dilger, Dr Hab, Prof. (Freiburg, Germany);
 P. Bilousenko, Doctor of Philology, Prof.;
 L. Hnatiuk, Doctor of Philology, Prof.;
 N. Darchuk, Doctor of Philology, Prof.;
 A. Zahnitko, Doctor of Philology, Prof.;
 O. Zuban, Candidate of Philology, Doc.;
 S. Yermolenko, Doctor of Philology, Prof.;
 I. Kozlenko, Candidate of Philology, Doc.;
 I. Kononenko, Doctor of Philology, Prof. (Warsaw, Poland);
 M. Mozer, Dr Hab, Prof. (Vienna, Austria);
 V. Mokiyenko, Doctor of Philology, Prof. (Saint Petersburg, Russia);
 Yu. Mosenkis, Doctor of Philology, Prof.;
 O. Snitko, Doctor of Philology, Prof.;
 M. Stepanenko, Doctor of Philology, Prof.;
 S. Temčinās, Dr Hab, Prof. (Vilnius, Lithuania);
 S. Shevel, Candidate of Philology, Assist.

Editorial board address

Institute of Philology,
 14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
 ☎ (38044) 239 34 49

Recommended by

Academic Board of Institute of Philology
 21 May 2018 (protocol № 12)

Registered by

Ministry of Information of Ukraine.
 State registration certificate
 Series KV № 3745 (25 Mar 1999)
 Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
 14 Apr 2010 (protocol № 1-05/3)

Founder and editor

Taras Shevchenko National University of Kyiv
 Publishing house "Kyiv University"
 The certificate is added to state registry
 ДК № 1103 (31 Oct 2002)

Publisher address

Publishing house "Kyiv University" (off. 43),
 14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
 ☎ (38044) 239 32 22; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. The scientific views of authors and members of editorial board may differ.

ДО 100-РІЧЧЯ КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

НАША КАФЕДРА

Сторічний ювілей, який нині відзначає кафедра української мови і прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, є гідним утвердженням на складному, тернистому шляху українського поступу в царині державницького, мовно-культурного будівництва в нашій країні.

Заснування царатом 1834 р. університету св. Володимира в Києві, що, за словами владних представників, мало послужити “основательному изучению русского языка и словесности, знакомству с учреждениями и установлениями русскими”, по суті, передбачало подальшу русифікацію краю і нівеляцію всього українського.

І все ж, треба сказати, уже з перших років існування університету в діяльності багатьох його викладачів спостерігаємо постійний інтерес до українознавчої проблематики в царині історичних, філологічних наук.

Згадаймо також, що ще до приходу в університет його перший ректор Михайло Олександрович Максимович був відомий не лише як учений-біолог, а й як автор ряду філологічних студій, зокрема з україністики (1830 р. надрукована його праця “Погляд на малоросійську мову і її правопис”, ще раніше, 1827 р., побачила світ фольклорна збірка “Малоросійські пісні”, а в 1834 р. з’явилися друком “Українські народні пісні”). У матеріалах до однієї з перших університетських лекцій М. Максимовича зазначено: “Вивчати саме мистецтво, вивчати письменників, писати самому, адже словесність – це особливий світ, який потрібно вивчати, в якому треба обжитися і в якому не можна нічого вирішувати з висоти загальної думки – поблякне і потьмяніє краса” (НБУ, ІР, ф. XXXII, спр. 389, арк. 4 зв., 5 зв.). Гуманітарна, українознавча проблематика була провідною впродовж усього творчого життя вченого, а його листи до М. Погодіна стали зразком науково-патріотичного обстоювання ідеалів українськості для прийдешніх поколінь.

Питання історії української мови, її діалектів у дослідженнях університетських учених знаходять видатних дослідників і в подальших часах. Так, професор Перетц Володимир Миколайо-

вич, автор публікації “Малоросійські вірші і пісні в записах XVI–XVII століть” (К., 1899), із 1903 р. викладає в Київському університеті старослов’янську мову, діалектологію, історію давньоруської мови, давньоруської літератури, читає спецкурс “Література в Південно-Західній Росії XV–XVIII ст.” (фактично курс забороненої тоді для викладання української літератури).

Розов Володимир Олексійович, який 1903 р. був призначений стипендіатом для підготовки професорського звання на кафедрі російської мови і словесності, викладає різні мовознавчі курси, публікує, зокрема, праці “Значення грамот XIV і XV ст. для історії малоруської мови”, “До староруської діалектології” (обидві: К., 1907), пізніше в його викладах для студентів з’являється спецкурс “Історія малоруського наріччя і його говірок”¹.

Револуційні події 1905–1907 рр. на Україні не минули й університетського життя. Студентські страйки, рух за створення українознавчих кафедр набули значного розголосу, отримали широку громадську підтримку по всій Україні. У “Зверненні представників чернігівського українського громадянства до ради професорів Університету св. Володимира <...>” від 20 квітня 1906 року, зокрема, зазначалося: “Ми, чернігівські українки і українці в численнім зібранні, вираджаючи до Думи Державної посла д. Іллю Шрага, серед інших своїх жадань, що мали б забезпечити Україні національно-культурний розвій і існування в її природних і нормальних формах, висловили глибоке переконання, що висша автономна школа на території України повинна звести катедри: української мови, літератури, історії, етнографії і права звичаєвого, з викладами тих предметів на українській же мові <...>”. Звернення підписали близько 80 осіб, з-поміж яких такі відомі культурні і громадські діячі, як М. Коцюбинський, М. Жук, М. Вороний, Г. Дорошенко, Д. Яворський, М. Федченко, Л. Шрамченко, К. Ващенко, Б. Чернявський, В. Харченко та ін. (Держархів Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1129, арк. 68).

15 травня 1906 р. на раді історико-філологічного факультету постало питання про заснування українознавчих кафедр, і вже 22 травня професор В. Перетц звертається до цієї ж ради з про-

¹ Докладніше про діяльність В. Розова в університеті див. с. 64–75.

ханням запропонувати університетській раді підготоване ним подання, підписане також професором Г. Павлуцьким, про відкриття таких кафедр, мотивуючи, зокрема, тим, що “систематичне ігнорування питань історії української мови” позначається на загальній підготовці в університетській освіті, при цьому автори зазначають, що таке ставлення до справи не може “послужити на славу університету”, і, нарешті, завершують промовистою сентенцією: “Відкриттям нових кафедр – ми повинні це пам’ятати – ми віддамо лиш данину 28-мільйонному народові, на території якого ми живемо й за чисі праці – значною мірою – ми існуємо” (Держархів Києва, ф. 16, оп. 1, спр. 1129, арк. 70–73).

У боротьбі за українізацію університетської освіти активну участь бере студентство. 16 жовтня 1906 року студентське зібрання ухвалило заяву-звернення до керівництва університету про заснування українознавчих кафедр. І, як повідомляла газета “Рада” від 24 жовтня 2006 р., уже першого дня під студентською петицією було зібрано 350 підписів, а буквально через місяць, за інформацією того ж видання від 28 листопада 2006 р., підписів налічувалось уже 1430.

На підтримку студентського руху, руху за українізацію освіти газета “Рада” постійно друкує статті видатних діячів української культури Симона Петлюри (19 жовтня), Бориса Грінченка, Дмитра Дорошенка (31 жовтня) та ін. Подібні статті з’явилися і в інших виданнях: Михайла Грушевського в “Літературно-науковому віснику”(січень, лютий, 1907), Володимира Перетца в “Київській старині” (1906, т. ХСІІІ), Симона Петлюри в “Слові” (1907, № 20) тощо.

Проте поразка революції 1905–1907 рр. спричинила хвилю репресій у суспільному й культурному житті, зокрема серед студентів і викладачів університету. Було припинено діяльність ряду українських газет і видавництв. А з початком Першої світової війни перервано навчальний процес в університеті. І лише по закінченні війни – у 1916 р. – відновлюються університетські виклади, а з ліквідацією самодержавства відновлюється і боротьба за організацію українознавчих кафедр. І, незважаючи на опір реакційно налаштованої професури, ширення українізаційних процесів у суспільному житті, активні дії створеної Української Центральної Ради спричинилися до того, що 19 вересня

1917 р. Тимчасовий уряд вимушений був ухвалити постанову “Про створення в Університеті св. Володимира чотирьох кафедр українознавства”, у якій, зокрема, зазначалося:

I. Заснувати з 1917–18 навчального року в Університеті св. Володимира нові чотири кафедри, а саме: на історико-філологічному факультеті – кафедрі української мови, кафедрі української історії та кафедрі української літератури і на юридичному факультеті – кафедрі західно-руського права.

II. Викладання зазначеним п. I кафедрам дозволити українською мовою (Див.: *Alma-Mater*. Кн. 2. К. : Прайм, 2001. С. 224).

Через зволікання з реалізацією цієї постанови в університеті Міністерство народної освіти в листі на ім'я ректора від 25 квітня 1918 року було змушене нагадати про нагальність її виконання: “Позаяк Міністерству освіти необхідно мати якнайскоріше забезпеченими кафедри українознавства в університеті св. Володимира, що допомогло би організації справи реформи середніх шкіл, Міністерство прохає Вас пропонувати історико-філологічному факультету негайно виконати законні умови щодо переведення справи з конкурсом на кафедри історії України, історії української мови та історії української літератури, з забезпеченням викладів на усіх трьох на українській мові, аби вже до іюня 1918 року цю справу було скінчено” (Держархів Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 437, арк. 44–44 зв.).

І все ж, як засвідчує лист-пояснення, спрямований у відповідь до міністерства виконувачем обов'язків ректора Є. Спекторським 19 липня 1918 р., “викладання на названих кафедрах велось уже з початку 1917–18 навчального року”, зокрема, на кафедрі української мови – приват-доцентом Іваном Івановичем Огієнком (Держархів Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 437, арк. 33–34).

Визначна роль І. Огієнка не лише як лінгвіста, філолога (він читав університетські курси “Історія української мови”, “Історія українського наголосу” й інші, у подальшому опублікував численні томи навчальної і наукової літератури з українського і слов'янського мовознавства), але й як культурно-просвітницького діяча, державника – ще в 1917 р. за дорученням першого міністра освіти Центральної Ради І. Стешенка І. Огієнко працює над укладанням “Правил українського правопису”, які протягом двох років ґрунтовно обговорювалися комісією за участю таких видатних представників науки і освіти, як А. Кримський,

Є. Тимченко, М. Грунський та інші, і в січні 1919 р. були запропоновані для обов'язкового вжитку в усій Україні, ухвалені тепер уже міністром народної освіти проф. І. Огієнком. Окрему сторінку сподвижницьких зусиль проф. І. Огієнка становить праця з організації вищої школи, зокрема створення першого державного університету в Кам'янці-Подільському, а також просвітницька, видавнича діяльність в Україні і за її межами.

Із повідомлення того ж Є. Спекторського, яке було надіслане до міністерства народної освіти 16 жовтня 1918 р., дізнаємося, що на посаду в. о. екстраординарного професора по кафедрі української мови і словесності рада університету обрала Є. Тимченка (Держархів Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 437, арк. 90), автора “Української граматики”(1907, 1917), “Причинок до української діалектології”(1908), фундаментальних “Матеріалів до словника писемної та книжної української мови XV–XVII століть” (машинопис, що налічував 2048 с., опубліковано 2002 р.), одного з організаторів національної академії наук (1918), її академіка (з 1919 р.).

У 1918–1921 рр. обіймав професорські посади на різних кафедрах, зокрема був професором і завідувачем кафедри україністики, видатний мовознавець, поліглот, письменник, один із фундаторів Української академії наук (1918), академік (1919) і головний учений секретар Академії (1919–1928) Агатангел Юхимович Кримський, філологічні дослідження якого становлять цілу епоху не лише в україністиці, а і в культурі арабів, турків, персів.

Професором кафедри української мови в 1923–1937 рр. працював Олекса Наумович Синявський, викладав курси історії української літературної мови, діалектології, опублікував ряд праць з правописної тематики, зокрема “Норми української літературної мови” (1931), очолював діалектну комісію ВУАН (з 1928 р.), був членом комісії для впорядкування (з 1925 р.) і фактично редактором “Українського правопису” (1927).

На жаль, репресивний каток 30-х рр., що пройшовся по всьому цвіту української нації, не оминув і університетських професорів, зокрема з мовознавчих кафедр. 24 жовтня 1937 р. органами НКВС було розстріляно професора О. Синявського. Ще 1933 р. звільнено з роботи, а 1938 р. заарештовано професора Є. Тимченка. У 30-х рр. зазнає переслідувань і академік А. Кримський, заарештований 1941 р., помирає наступного року в кустанайській тюрмі.

У післявакуаційні повоєнні десятиліття, 40–80-ті рр., кафедру української мови очолювали академік Леонід Арсенійович Булаховський (1946–1947), професор Павло Павлович Плющ (з 1947 р. виконував обов'язки завідувача, із 1949 р. був завідувачем), професор Ілля Корнійович Кучеренко (1966–1987), професор Олександр Іванович Білодід (1987–1992); викладали різні кафедральні дисципліни такі відомі вчені, як професор (згодом – академік АН УРСР) Іван Костьович Білодід (1947–1956), професор Ніна Іванівна Тоцька (1950–1987), професор Віктор Вікторович Коптілов (1956–1981), доцент Петро Дмитрович Тимошенко (1949–1984), доцент Андрій Пахомович Могила (1954–1987) та ін. За кожною з цих постатей – невтомна творча праця в ім'я розвою філологічної науки як в університеті, так і в Україні загалом.

У 1992 р. на базі кафедри української мови створено кафедри історії української мови (завідувач – професор О. Білодід, згодом – професор Л. Шевченко) і сучасної української мови (завідувач професор Л. Кадомцева, згодом – доцент Н. Плющ, професор А. Мойсієнко). А в 2016 р. кафедру сучасної української мови реорганізовано в кафедру української мови та прикладної лінгвістики, яка нині забезпечує весь спектр нормативних курсів із сучасної української літературної мови та її історії, а також лекційні та практичні заняття з різних спецкурсів, зокрема з функціональної і структурної лінгвістики, соціолінгвістики, етно- і психолінгвістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвопоетики, фоносемантики і фоностилістики, породження і сприйняття мовлення, прескриптивної лінгвістики тощо.

Нині на кафедрі працюють 6 докторів філологічних наук, зокрема проф. Л. Гнатюк, проф. Н. Дарчук, проф. А. Мойсієнко, проф. Ю. Мосенкіс, проф. О. Ніка, доц. Насенко, 17 кандидатів наук: доц. І. Арібжанова, доц. О. Бас-Кононенко, доц. В. Берковець, доц. О. Гапченко, доц. Л. Домилівська, доц. О. Зубань, доц. І. Козленко, доц. В. Коломийцева, доц. Л. Костич, доц. Л. Кравченко, асист. М. Лангенбах, доц. О. Мацько, доц. С. Різник, доц. Л. Сидоренко, асист. О. Строкаль, доц. О. Суховій, асист. С. Шевель.

Ученими кафедри здійснюється значна наукова і навчально-методична робота. Лише протягом останнього десятиліття колективом викладачів опубліковано нові підручники з сучасної україн-

ської мови: у двох книгах (2013) і трьох книгах (2015), ряд підручників з історії української мови, побачила світ тритомна хрестоматія з синтаксису української мови (2018) та інші посібники, а також монографічні дослідження професорів Н. Дарчук, Л. Гнатюк, О. Ніки, Л. Мосенкіса, А. Мойсієнка, доцентів Г. Наєнко, Л. Кравченко, Л. Костич. Кафедра видає міжвідомчий науковий збірник “Українське мовознавство” (заснований 1973 р.), який є фаховим виданням з філологічних наук, публікує мовознавчі праці як українських, так і зарубіжних учених.

Фахівці кафедри підтримують активні наукові та викладацькі зв'язки з ученими закордонних навчальних закладів; неодноразово виступали з авторськими лекціями перед студентами Віденського (Австрія), Варшавського, Ягеллонського, Люблінського Католицького (Польща), Флорентійського (Італія), Оломоуцького (Чехія) університетів; стажування в зарубіжних університетах протягом останніх років пройшли доц. С. Різник (Міжнародний університет Шиллера, Франція), доц. Л. Домилівська (Клайпедський університет, Литва), доценти В. Берковець і О. Мацько (Кошицький університет, Словаччина).

У свою чергу, зарубіжні вчені завжди беруть участь у наукових конференціях кафедри, виступають із лекціями у студентських аудиторіях. Так, професор Віденського університету М. Мозер, відомий славіст-україніст, президент Міжнародної асоціації україністів, ось уже кілька років підряд веде лекційні і семінарські заняття для студентів, що навчаються за спеціальностями кафедри української мови і прикладної лінгвістики. Минулого року за поданням кафедри професорові М. Мозеру було присвоєно звання Почесного доктора Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Традиційними стали в Інституті організовані кафедрою міжнародні наукові конференції “ГраMATика і поетика текстових структур”, які щорічно проводяться до Дня української писемності та мови і збирають провідних фахівців-філологів (а також студентів, аспірантів) з усієї України, зарубіжних університетів.

Нині при кафедрі працюють дві навчально-наукові лабораторії – експериментальної фонетики (науковий керівник – доцент Оксана Василівна Бас-Кононенко) і комп'ютерної лінгвістики (науковий керівник – професор Наталія Петрівна Дарчук).

Лабораторія експериментальної фонетики (ЛЕФ) була створена ще в 1944 р. ученицею Л. Щерби – доцентом Іриною Петрівною Сунцовою, яка керувала нею впродовж 20 років (з 1944 по 1964 рр.). У наступні роки лабораторію очолювали всесвітньо відомі науковці – професори Ніна Іванівна Тоцька (з 1964 по 1984 рр.) і Лариса Георгіївна Скалозуб (з 1984 по 1992 рр., науковий консультант – до 2003 р.).

Із 1989 р. і донині завідувачем лабораторії є кандидат філологічних наук Зоя Василівна Дудник. У жовтні 2003 р. лабораторія отримала статус міжкафедральної і з цього часу її науковим керівником стала доцент Оксана Василівна Бас-Кононенко. ЛЕФ за безпечує навчальний процес тематичними лабораторними та практичними заняттями за основними курсами Інституту філології “Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія”, “Вступ до мовознавства” та курсами спеціалізації “Антропофонетика і психофонетика: аспекти взаємодії”, “Породження мовлення”, “Проблеми аналізу й синтезу усного мовлення”, “Комп’ютерні засоби транскрипції і транслітерації”, “Комп’ютерне моделювання усного мовлення”.

Небюджетна наукова тема “Фонетика мовлення”, яка протягом 15 років виконується в ЛЕФ, охоплює широкий спектр питань породження мовлення в артикуляційному, акустичному та психолінгвістичному аспектах. Із поглибленням досвіду інструментального вивчення мовлення, створенням нових експериментальних прийомів дослідження та вдосконаленням процедури їх опису в лабораторії накопичено значні фонди, у яких міститься надзвичайно цінний матеріал для вивчення типології мови і динаміки усного мовлення. У цей період відновлено експериментальні дослідження за допомогою прийому прямого палатографування.

Працівниками лабораторії у 2001 р. видано колективну монографію “Загальна та експериментальна фонетика”, у 2002 р. – посібник “Сучасна українська літературна мова. Фонетика” для студентів-філологів (автори – Н. Плющ, О. Бас-Кононенко, З. Дудник, О. Зубань). На основі експериментальних фондів лабораторії створено й опрацьовано матеріали до розділів першого тому підручника “Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика” (2013; Сегментна фонетика – § 9, Надсегментна фонетика – § 18) і навчального посібника для студентів-іноземців “Современный

русский язык. Фонетика” (2007; З. Дудник, І. Прожогіна –1–3 розділи), у 2013 р. укладено альбом “Фонетика мовлення: палатограми українських складів” (О. Бас-Кононенко).

Нинішні дослідження, а також перспективи роботи ЛЕФ перебувають у безпосередньому зв’язку з новими завданнями, які натеper постають перед фонетикою загалом й експериментальною фонетикою зокрема: автоматизоване опрацювання експериментальних даних, автоматична сегментація, розпізнавання, синтез мовних образів (т. зв. “образний комп’ютер”), мовно-фонетична експертиза в судочинстві, створення корпусу українського усного мовлення тощо.

Основні напрями роботи лабораторії комп’ютерної лінгвістики з самого початку її заснування (1992, перший науковий керівник – доцент Л. Алексієнко) пов’язані з проблематикою структурного і прикладного мовознавства, штучного інтелекту, комп’ютерної лексикографії, лінгвістики тексту, автоматичного морфологічного, синтаксичного і семантичного аналізу, машинного перекладу тощо.

Лабораторія стала навчальною й науковою базою для реалізації новітніх досягнень комп’ютерної науки в лінгвістичній галузі. За цей час колективом лабораторії реалізовано ряд теоретико-прикладних проєктів, зокрема, таких, як “Параметризована база даних українського поетичного мовлення”, “Електронний словник лінгвістичної термінології з інформаційно-пошуковою системою (тезаурус)”, “Морфемно-словотвірна база даних української мови”, “Електронна граматика української мови” (для абітурієнтів та дистанційного навчання), “Електронний словник мови Тараса Шевченка”. Проєкт “Українсько-російсько-італійська довідково-пошукова система з питань усиновлення” (2400 юридичних термінів трьома мовами з перекладом, тлумаченням, енциклопедичною інформацією та юридичними документами трьох країн) виконувався як міжнародний спільно з Флорентійським університетом, одержав схвальний відгук дитячого фонду ЮНІСЕФ при ООН.

Із 2010 р. лабораторія почала працювати над масштабним проєктом “Дослідницький корпус української мови”. Нині на інтернет-порталі лабораторії (mova.info) викладено корпус розмічених і параметризованих текстів обсягом понад 100 млн слововживань. Проєкт отримав міжнародне схвалення, зокрема грант американської асоціації підтримки інноваційних досліджень ACLS.

Налагоджена міжкафедральна спільна наукова робота вчених лабораторії і кафедри інформаційних систем факультету комп'ютерних наук і кібернетики університету, що свідчить про осучаснення методів дослідження та взаємоінтеграцію науки.

Важливою віхою в розвитку лабораторії став лінгвістичний портал, на якому можна познайомитися з широкою проблематикою досліджень, що виконуються під керівництвом проф. Н. Дарчук, тут ведеться рубрика "Новини мовознавства, мовної культури і мовної політики". Портал щомісячно відвідують близько 15 тис. користувачів Інтернету, що свідчить про популярність викладеної інформації. Діяльність порталу підтримана грантом Посольства Канади в Україні.

Науково-прикладний матеріал досліджень обох лабораторій стає добрим підґрунтям для нових розвідок аспірантів, докторантів кафедри, для написання студентами бакалаврських, магістерських робіт. Щорічно лабораторії відвідують студенти та викладачі різних вишів України. Їм читають лекції з експериментальної фонетики, корпусної лінгвістики співробітники кафедри. Студенти в он-лайнному режимі проходять виробничу практику, працюють, зокрема, над створенням паралельного українсько-англійського корпусу.

На основі власних експериментальних, пошукових досліджень, проведених у лабораторіях, захистили кандидатські та докторські дисертації з проблем фонетики Н. Тоцька, Л. Прокопова, Л. Скалозуб, П. Вовк, О. Бас-Кононенко, Е. Лисенко, Т. Бобкова, В. Берковець, З. Дудник, М. Александрович, О. Плахотнікова та інші; з використання комп'ютерних технологій – Н. Дарчук, О. Зубань, Л. Глівінська, Ю. Маковецька, О. Сірук, М. Лангенбах, Н. Чейлитко й ін.

Анатолій Мойсієнко, д-р філол. наук, проф.,
завідувач кафедри української мови та
прикладної лінгвістики Інституту філології
КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПОЕТИКА

70-РІЧНОМУ ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА ПРИСВЯЧУЄМО

Віншуємо видатного **Філолога**, у постаті якого поєдналися однаково талановиті Мовознавець і Літературознавець, Поет і Перекладач.

Для Анатолія Мойсієнка – **Мовознавця** широкого діапазону – цей рік щедрий на ювілеї: 100 років виповнюється кафедрі, яку він очолює (з 2001 р.); 25 років, як Анатолій Кирилович працює в Шевченковому Університеті (з 1993 р. був старшим науковим співробітником, завідувачем відділу мови Інституту українознавства); 15 років він – відповідальний редактор міжвідомчого наукового збірника “Українське мовознавство” (з 2003 р.).

Наукові зацікавлення **Лінгвіста** поєдналися у двох мовознавчих галузях – граматиці й поезиці, які Вчений збагатив працями: “Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: деко-

дування Шевченкового вірша” (1997, 2006, 2013), “Динамічний аспект номінації” (2004), “Мова як світ світів. Поетика текстових структур” (2008), “Філологічні студії” (2015), “Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі” (2016) та ін.

Анатолій Мойсієнко – **Викладач** університетських курсів сучасної української мови, питань теорії поетичної мови, перцепції поетичної мови. Автор наукових посібників “Структурно-семантична організація простого ускладненого речення” (2006), “Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення” (2009); співавтор підручників “Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис” (2010), “Сучасна українська мова: Синтаксис” (2013); науковий редактор тритомника “Сучасна українська мова” (2013).

Як **Педагог і Наставник** Анатолій Мойсієнко є взірцем толерантного спілкування зі своїми учнями – студентами, пошукувачами, аспірантами, докторантами. Він виховав потужну наукову плеяду мовознавців-україністів – сім докторів і вісім кандидатів філологічних наук.

2005 р. Вчений започаткував науковий форум “Мова як світ світів: Граматика і поетика текстових структур”, що переріс у щорічну Міжнародну наукову конференцію. Анатолія Кириловича добре знають не лише в наукових колах України, а й за кордоном: професор виголошував наукові доповіді в Берлінському, Варшавському, Оломоуцькому, Санкт-Петербурзькому, Тюменському університетах. Популяризуючи рідне слово, читав курси з поетики мови для студентів Варшавського та Віденського університетів.

Теоретичні студії **Літературознавця** відбито у книгах “Традиції модерну і модерн традицій” (2001), “Традиції модерну і модерн традицій. Книга друга” (2007). Анатолій Мойсієнко упорядкував двотомну антологію “Золотий гомін: українська поезія світу” (1991, 1997), антологію різномовної поезії України “На нашій, на своїй землі” в трьох книгах (1995, 1996).

Анатолій Мойсієнко – **Поет** “не зі самоспонування до творчості, не з нав’язливого самопримусу бути поетом, а від природи своєї, а за станом душі...” (Є. Гуцало) – опублікував поетичні збірки “Приємлю” (1986), “Сонети і верлібри” (1996, 1998), “Шахопоезія” (1997), “Сім струн” (1998, 1999), “Віче

мечів” (1999), “Нові поезії” (2000), “Спалені камені” (2003), “Вибране” (2006), “Мене любов’ю засвітили скрипки” (2006), “З чернігівських садів: нові сонети і верлібри” (2008), “Леза зел. Книга верлібрів” (2016). Анатолій Кирилович – член Національної спілки письменників України (з 1988 р.); один із засновників гурту поетів-паліндромістів “Теракліт” (1991); лауреат літературних премій “Благовіст” (2001), імені Бориса Нечерди (2001), імені Івана Кошелівця (2003); має Почесні відзнаки Національної спілки письменників України (2008, 2013).

Поетичну творчість Анатолія Мойсієнка як “унікального знавця і віртуоза слова”, “визнаного майстра паліндрома”, який “демонструє дивовижні можливості нашого слова”, вивчають українські школярі (Українська література : підручник для 8 кл. ЗНВ / В. І. Пахаренко, Н. Коваль. К. : Грамота, 2016. С. 99–101).

Ювіляр відомий як **Перекладач** із німецької та слов’янських мов. Завдяки його майстерному перу читачі мають змогу ознайомитися з творчістю поетів: австрійських (Райнер Марія Рільке, Андреас Окопенко, Петер Пауль Вівплінгер), німецьких (Генріх Гайне, Бертольд Брехт, Йоганнес Роберт Бехер, Ельке Ерб, Фолькер Браун, Дітер Грэф), кримськотатарських (Юнус Кандим), польських (Адам Міцкевич, Леопольд Стафф, Тадеуш Ружевич, Віслава Шимборська, Богдан Дроздовський), білоруських (Янка Купала, Змітрок Бядуля, Максим Богданович, Павлюк Трус, Алесь Звонак, Ніл Гілевич, Ригор Барадулін, Генадзь Буравкін, Янка Сіпаков, Володимир Сівчиак), російських (Михайло Лермонтов, Костянтин Бальмонт, Валерій Брюсов, Максиміліан Волошин, Микола Гумільов, Анна Ахматова, Володимир Набоков, Микола Ушаков, Леонід Вишеславський, Борис Чичибабін, Володимир Бурич, Василь Дробот, Володимир Гоцуленко, Володимир Черепков, Дмитро Бурого, Сергій Шаталов), словацьких (Павол Орсак-Гвездослав), словенських (Франце Прешерн), чеських (Вітезслав Незвал).

Його поетичні твори перекладені німецькою, французькою, англійською, російською, білоруською, польською, угорською, румунською, грузинською мовами. 2013 р. побачила світ збірка **Митця** “Поезії. Стихотворения. Gedichte” з віршами, перекладеними російською та німецькою мовами.

Анатолій Кирилович – шляхетний і дбайливий **Керівник** – мудро береже й розвиває багаторічні традиції кафедральної спільноти, започатковані та утверджені на засадах наукового сумління й людяності його попередниками – незабутніми Іллею Корнійовичем Кучеренком, Ларисою Олександрівною Кадомцевою, Надією Прокопівною Плющ.

Зичимо дорогому Анатолію Кириловичу й далі міцніти науковою думкою і торувати шлях для граматико-поетичного українського слова. Хай йому щедро відкривається у високостях духу солодкий трунок любові. Хай *брунькує* і квітне його духмяна поезія. Хай *небовись* його чеснот підносить і надихає нас усіх.

УДК 811.161.2

Вікторія Коломийцева, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РЕГІСТРИ ЖИТТЯ Й ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

Присвячено загальній характеристиці поезії Анатолія Мойсієнка, представленої у збірці “Вибране”. Регістри життя й творчості багатогранного майстра розглядаються в тісній єдності. Наголошено на жанровому розмаїтті й новаторстві поета. Окреслено такі домінанти творчої манери майстра, як-от: синестезія у змалюванні чуттєвих образів, майстерна фоніка, превалювання логосу “любов”. У загальних рисах схарактеризовано хронотоп, а також якої інтерпретації набуває комплексна категорія часу в поетичному світі А. Мойсієнка та з чим пов’язаний пріоритет теперішнього та теперішнього афористичного. Підводиться лінгвофілософська база під епістемологічну природу художнього слова майстра.

Ключові слова: лінгвопоетика, жанрове розмаїття й новаторство, синестезія, фоніка, логос “любов”, хронотоп, теперішній розширений (афористичний) час, епістемологічна природа художнього слова.

*І знову над Черніговом громи...
Але зими немов і не було...
Хмарин квітневих голубі овали –
Все далі від хурдеч і від зими.*

*І ми в цім квітні. Вже й завітнювали...
І з нами наша пісня на порі.
Й ні пагона на Болдиній горі
Ці птиці-блискавиці не склювали.*

*І слово, нами мовлене колись,
Мов ожило і знов забрунькувало.
І жодної пелюстки на поталу!*

*Мов звікувала горда **небовись**
(Лиш тихий відсвіт гожої зорі...)
В Чернігові, на Болдиній горі (ЗГ, 206).*

Цей сонет Анатолія Мойсієнка зворушує якоюсь юначою цнотю й водночас мудрістю чоловіка злітнього. Удивляється і вчуваєшся в його поетичні образи й починаєш краще розуміти, що то значить володіти особливим естетичним чуттям. Якщо естетичне чуття – вроджена людська здатність [Літературознавча : 350], то

одуховлення світу в поетичному слові – це вже високе мистецтво, а створення синестезійних образів і не кожному великому майстру до снаги. Поетичну синестезію як синтез відчуттів у рецепції фізичного й метафізичного в лінгвопоетиці зазвичай ілюструють Тичиновими *сонячними кларнетами*, що демонструють кольоровий звук чи звуковий колір. А численні поезії Анатолія Мойсієнка, як і ця зокрема, дають читачу відчутти ольфактивний кольорозвук, чи духмяний звукообраз, явлений іноді більше усією сюжетно-сисловою канвою тексту, ніж лексично. *Ми завітнювали, слово забрунькувало, жодної пелюстки на поталу* – це трунок весни. Ми запитали майстра:

– Яка ваша улюблена пора року?

– *Весна. Весна, що плавко переходить в літо.*

Саме повів весни й раннього літа такий запашний, духовитий. Звернімо також увагу на слово “плавко”. *Плавний, плавучий* не злякає, не завдасть болю – *І жодної пелюстки на поталу!*

Усім нам, які працюємо під орудою Анатолія Кириловича Мойсієнка на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики, дуже поталанило виробляти себе і професійно, і духовно у світлі його любові, доброзичливості, високої поезії, непідробного естетизму. Як свідчать давні ведичні джерела, у духовному світі, на відміну від матеріального, кожне слово є піснею, а кожен крок – танцем. Вочевидь, духовне небо подеколи опускається на грішну землю, бо саме з таким світовідчуттям живе поет, науковець, громадянин. І під впливом його привабливості вчать жити всі довкола нього. Цей магнетизм Анатолія Кириловича особливого гатунку: неекспансивний, смиренний, аж рахманний, як “*світаннячко черлене*” (В, 328). Зважте, він відома особистість, а хтось би сказав видатна, знаменита: доктор філологічних наук, професор, автор семи монографій, голова спеціалізованої вченої ради Інституту філології, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики провідного вишу України, член Спілки письменників України, автор 11 поетичних збірок, у яких являє світові різні за римо-ритмічною організацією форми: строгі сонети, удавано вільні верлібри, поезії для дітей, паліндроми, поеми, переклади. Він також є фундатором новітнього жанрово-поетичного напрямку – інтелектуально-сенсорної шахопоезії.

Однак жодної бундючності, фаріонства, соціального обважніння – як білим вишите по білому. На тлі людей із такими реєстрами життя починаєш виразно бачити всю ущербленість і за-

хололість роздутих брендових фігур. Замислімося про дуже по-сутнє, яке так просто зазвучало в поетовому верлібрі “Політик, що не торгує політикою”:

*Політик, що не торгує політикою,
Військовий, що не брязкає зброєю над колискою немовляти,
Учений, що не хизується ученістю,
Тітка Мотря, що скільки світ стоїть
Пече свої пироги і щедро обдаровує сусідську дітвору, –
Господи, як усе це нормально,
Що й сказати годі (В, 121).*

Поетичний синтаксис – це теж цілком нормально. Поетичний синтаксис, поетичне засідання кафедри, поетична рецензія, поетичні шахи. Життя між чотирьох муз – України, дружини, доньки й дворічної онучки – це простір його Духа. “Трахтемирівський цикл” якнайкраще підтвердить це й подарує нам хвилини істинної естетичної насолоди:

*До долину тут горнеться ожина,
Малий струмок спішисть до рівчака...
Тут між шипшин мені цвіте дружина
І між латать мені цвіте дочка.*

*Метелик загубивсь у срібній тиші.
Під парасоллю соняха – бджола.
Тут падають ранети прямо в вірші,
Орбіти строф згойднувши вкруг чола (В, 291).*

Дружина Тетяна Вікторівна – одна з найбільших загадок у життєвому хронотопі Анатолія Мойсієнка. Безсумнівно це та краща половина, що є запорукою успішного життя. Як засвідчує наукова теоретична думка, підтверджена тисячоліттями практики, “естетичне чуття найповніше проявляється за умов відносної свободи від практичних потреб” [Літературознавча : 350]. Чи дружині вдається вивільнити думи поета, заступаючи собою всі буденно-сірі проблеми, чи Сам Усевишній дбає про “практичні потреби” своїх відданих, але поет без жодних пересторог освідчується: “А я все в липні” (В, 114).

Загалом хода його в житті теж поетична – вільна, метафізична, світла, яка не зіб’ється “на манівці слейні”.

– Який найважливіший для вас логос?

– Любов, – відповідає, не зволікаючи ні миті.

Адже жити в любові й для любові – це так органічно для Анатолія Кириловича. Не подумайте, що це поетичне перебільшення – насправді це спосіб світовідчуття: бути прихильним до всіх, бачити в людях хороше, плекати добрі думки і виношувати-викохувати нові вірші, статті, книжки, теж світлі й добрі. **“І ту осяйність я назвав любов’ю”**. От що таке любов, на думку поета. Вкрай важливо зрозуміти, що це не всепоглинаюча нестримна хіть, що тільки живить хибне его, ні. Любов – це **“в світі дзвінкість”, “осяйність”, “Осонне небо, і осонна рань / Осонна даль з габою голубою / І юна скрипка, що була тобою”** (В, 24). Яка граціозність образів і витонченість фоніки.

Любити – це бути сповненим якоїсь світлої тайни, як жінка в надії: *І в сутнє небо радість я поніс*. Мойсієнкова осяйність – це прозоріння в метафізичну суть світобудови, що огортає радістю й блаженством.

– Які ви вірші любите, Анатолію Кириловичу?

– *Усі*.

Не поспішайте з іронічними висновками, тим більше, що культивована в соціумі самозакоханість і зверхність – це зовсім не той регістр, із якого можна почути красу “сонетів і октав”. **“Усі”**, бо бути зачудованим світобудовою й усіма її проявами і прозирати в ясне потойбіччя й становить суть поета, який у **всьому** вміє побачити красу Божого промислу. *“О завойовнику багатств, нема істини вищої від Мене. Усе тримається на Мені, як ті перли, що нанизані на нитку. ...Я – смак води, світло сонця й місяця і склад “ом” у ведичних мантрах. Я – звук в ефірі й талант у людині”* [Бгактіведанта : 318–319]. *Поет* – від грец. ποιητής, що значить **творець**. А творець якнайглибше зрозуміє Всетворця:

*Ці хвилики на воді...
На хвилю задумаєшся про вічність –
І мерцїй
Переходити вбрід ріку,
Допоки і ця мить
Не стала
Для когось
Вічністю* (В, 130).

*На вустах обрію
Посмішка сонця* (В, 142).

Малі поетичні форми, схожі на японські **хоку** (подекуди автор і сам так іменує, жанрово визначає окремі свої поезії) з одухотвореним кожним логосом, дуже вдаються А. Мойсієнку. У них мить обернулася на вічність. Однак один із улюблених його жанрів – це сонет.

*Благала: перейди мою ріку,
Таку жагучу і таку нестримну...
А він не знав ні Риму, ані Криму,
Ні мідних труб не знав ще на віку.*

*І думав, що ступити в ту ріку –
То й буде ледь не восьме чудо світу.
То вітром хоч – в моє гаряче літо,
У вітер мій в пекучім сповитку.*

*І вітром він не був. Печаль таку
Їй при собі не сила вже носити...
Її сама виходить з себе, щоб наситить
Свою сльозу, солону, аж гірку,*

*Аби й перед сльозою не змаліти
В благанні: перейди мою ріку (В, 54).*

Інтимна? Філософська? Медитативна? Просто висока лірика.

- Ваші улюблені майстри художнього слова?
- *Багато.*

Нині Анатолію Кириловичу по-особливому відкривається унікальність не лише прози, а й поезії Євгена Гуцала. Хоче написати про нього. Євген Гуцало залишив у вічності своє враження від Мойсієнкових віршів: “Анатолій Мойсієнко – поет не зі самоспонування до творчості, не з нав’язливого самопримусу бути поетом, а **від природи своєї, а за станом душі...** за манерою письма образний, метафоричний”.

- Який край ви найбільше любите?
- *Чернігівщину. А серце Чернігівщини – у Києві.*

Це вже справжня метафізика. Такі незвичайні просторові координати виказують в А. Мойсієнку не лише парадоксальність поетичного мислення, а й непідробний інтерес до історії: Чернігів був єдиним серйозним суперником Києву в княжі часи. Для Анатолія Кириловича Чернігівщина – це особливий *locus standi* (лат. *точка опертя*). Він потрібен, щоб, повертаючись до витоків, завжди бути чесним із собою, не прихажувати себе (либонь, це зовсім йому не загрожує).

*І Чернігів древен, наче нічка,
І твоя обвітрена печаль
І волосся твого хвильна річка
У моїх відбилася очах (В, 65).*

Тепер від просторових – до часових вимірів життя й творчості А. Мойсієнка. Час називають невпинним, всепоглинаючим, безжалісним, невідворотним, люди його бояться, а свій вік приховують. А що про це скаже поет?

*Не говори,
Що твоє сонце уже
На заході,
Що день твій Уже позаду.
Бо немає
Жодного дня попереду
Ні в кого, ні в кого.
І позаду немає
Жодного дня
І жодного сонця.
День, що позаду,*

*Належить минулому;
День, що попереду, – Май-
бутньому.
І лише цей день –
Тобі сьогоднішньому.
Будь гідним його.
Аби дню, що позаду,
І дню, що попереду,
Не забракло
Твої гідності (В, 133).*

Цей чудесний верлібр із назвою “*Не говори*” можна назвати й естетичним маніфестом, і життєвим кредо автора, і глибоким філософським контрапунктом. Час є незворотною формою існування субстанції в матеріальному світі (поряд із простором), а також є засобом осмислення й стратифікації усіх життєвих явищ у хронологічному й ціннісному вимірах. У кожної особистості свій спосіб темпоральної верифікації сущого: особливої значущості може набувати **Сучасне, Майбутнє або Минуле** [Філософський : 710]. Згідно з положеннями соціальної психології, людина, що переважно “живе в минулому” – у спогадах, відтворенні картин колишнього, полоні минулих стереотипних ситуацій – перебуває під домінуючим впливом темноти, незнання, життєвої втоми. Переважання мрій, марень картинами майбутнього виявляють сповнену пристрасті, непомірних бажань, емоційно невірноважену натуру або зовсім юну, якій пристрасть необхідна як рушійна сила. Домінанту ж теперішнього, що її поет утілює у рядках “*І лише цей день – Тобі сьогоднішньому. Будь гідним його*” мають люди сповнені добросердя, благості – їхнє слово здатне вчити.

Фронтальний аналіз граматичного часу дієслів-присудків у поезіях збірки “Вибране” виявив, що теперішнім часом означено ліричний простір у понад 40 відсотках поезій. Ще стільки ж (42 %) – це поезії, у яких домінуючий теперішній частково спирається на дієвість у минулому, витікає з неї згідно із законом причиново-наслідкової залежності. У близько 10 % поезій зафіксовано всі три граматичні часи. Ретроспекції, ностальгічне споминання, повернення в “солодке” минуле не властиві А. Мойсієнку, тож у чистому вигляді, не актуалізовані сьогочасним буттям, вони постають менше ніж у 8 % поезій. Пріоритет теперішнього очевидний, що не лише відповідає буттєвій і стилістичній універсальності теперішнього часу, а й корелює з духовним потенціалом суб’єкта мислення.

*Не можна спіткнутися на неправді,
Коли вся дорога нею вимощена.
Важко спіткнутися на правді,
Ідучи дорогою неправди (В, 383).*

Це теперішній гномічний, або афористичний. Його ще називають розширеним, узагальненим часом, за допомогою якого проголошують істини, що не минають у часі. Розрізняючи теперішній узуальний, теперішній актуальний і теперішній узагальнений, маємо наголосити на помітній перевазі третього, що характеризує поезію високого рівня:

*Спалені камені
Не лише
Пам’ятають
Гірку правду про світ
(В, 382).*

*На тонкій стеблині
Вранішнього путівця,
Що впирається в мій танок,
Земля повертається
Обличчям до сонця (В, 123).*

*І тінь свою
Уміти так нести,
Щоб і краєчком тіні
Не потьмити
Чиєсь посмішки
І думи весняної (В, 389).*

Такий теперішній афористичний увиразнює позачасове [Ахманова : 254], непроминальне значення якоїсь чинності, підносить її до рівня паремій. Якщо сенсом теперішнього, майбутнього і минулого є значення, відповідно, одночасності, наступності

й попередності щодо точки відліку, то сама **точка відліку** – це поняття вельми рухливе [Золотова : 172]. Якщо точкою відліку в поетичному мисленні стає сама **вічність** (а саме поетичний текст на це і спроможеться), то можна констатувати лише **теперішній розширений час**. Послухаймо музику вічності з прекрасної поезії “Силуети століть”:

*Силуети століть...
Скільки спалено сонць...
...Із глибин-праглибин нам оця сонцевіть –
І пекуча яса, і ясна сонцезлоть, –
І блакиттю струмить, і втіша, і болить,
Обпікає нам душу і плоть.
Силуети століть...
Скільки спалено сонць... (В, 217).*

Як тут не згадати один із найвеличніших філософських і релігійних діалогів, відомих людству, що становить зміст книги “Бгавад-гіта”: “Через численні й численні народження пройшли ми з тобою. Я пам’ятаю їх усі, ти ж не можеш їх пам’ятати, о підкорювачу ворогів” [Бгактіведанта : 192]. Вражає філософською глибиною поема А. Мойсієнка “Чорне дерево на білім піску”, у якій порушено складні питання вічності, смерті, переродження, пам’яті: *Чорне дерево на білім піску Уже не пам’ятає Свого зеленого листа, Своєї зеленої кори...* Ніхто не знає, де починається Час і де Він закінчується. Він є таємничою **віссю**, довкола якої невтомно, **циклічно** обертається світобудова:

*На городі нашім пишно
Зацвіли **весною** вишні.
А **улітку** пишно так
Зацвіте червоний мак (В, 395).*

Однаково гарно звучить і як для дитячої поезії (“І вишні, й мак”), і як для філософського одкровення.

Іноді в короткій поезії завдяки темпоральній антитетичний компаративемі, як-от “ніч-горездвиг – диво-ночі”, “ніч – світаннячко черлене”, “день – ніч”, поету вдається створити цілу етико-філософську притчу:

До людської ненависті

В гості

Нічка темна

Йде,

До людської лагоди –

Світанок-ладо (В, 311).

Таку глибинну епістемологічну природу художнього слова О. Забужко влучно означила: “література як “випереджальна філософія”, – художнє мовомислення здатне схоплювати ціле попереду частин в єдиний недиференційований образ, воно наділене більшим евристичним потенціалом, ніж логічна думка, яка рухається винятково “слідом” за своїм предметом” [Забужко : 70–71].

Поетична партитура Анатолія Мойсієнка – це торжество майстерної фоніки, поклоніння перед “*просторінню*” слова і “*блакитною височінню*” думки, це адорація високої любові. Нехай “*небо-вись*” його життя надихає всіх прихильних і здатних чути.

ДЖЕРЕЛА

ЗГ – Золотий гомін: Українська поезія світу / Упоряд. А. К. Мойсієнко. – К. : Молодь, 1991.

В – Мойсієнко А. К. Вибране: Поезії і переклади / Передмова акад. Жулинського М. Г. – К. : Фенікс, 2006.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 4-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2007.

2. Бхактіведанта Свами Прабхупада А. Ч. Бхагавад-гіта як вона є / *Свами Прабхупада А. Ч. Бхактіведанта*. – Пер. з англ. – 2-е вид., випр. – Х. : The Bhaktivedanta Book Trust, 2015.

3. Забужко О. Література як “випереджальна філософія”: рефлексія над антиісторизмом в українській культурі першої половини сторіччя / О. Забужко // *Філософська думка*. – 2011. – № 1. – С. 70–82.

4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – 2-е изд., испр. – М. : КомКнига, 2005.

5. Літературознавча енциклопедія : У 2-х т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 1.

6. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатова та ін. – К. : Абрис, 2002.

REFERENCES

1. Ahmanova O.S. (2007) Slovar lingvisticheskikh terminov [Glossary of linguistic terms]. Moskva: KomKniga, 576 p. (in Russian).

2. Bhaktivedanta Svami Prabhupada A.Ch. (2015) Bhagavad-gita yak vona ye [*Bhagavad-gita as it is*]. Kharkiv: The Bhaktivedanta Book Trust, 765 p. (in Ukrainian).

3. Zabuzhko O. (2011) Literatura yak “vyperedzhalna filosofii”: refleksii nad antyistoryzmoz v ukrainskii kulturi pershoi polovyny storichchia [*Literature as “Outstanding Philosophy”*]: *Reflection on anti-historicism in the Ukrainian culture of the first half of the century*]. *Philosophical thought*, no. 1, pp. 70-82 (in Ukrainian).

4. Zolotova G.A. (2005) Ocherk funktsionalnogo sintaksisa russkogo yazyika [*Essay on the Functional Syntax of the Russian Language*]. Moskva: KomKniga, 352 p. (in Russian).

5. Kovaliv Yu.I. Literaturoznachcha entsyklopediia [*Literary encyclopedia: In 2 vol.*]. Vol.1. Kyiv: Akademiia, 2007. 608 p.

6. Shynkaruk V.I. (ed.) (2002) Filosofsnyi entsyklopedychnyi slovnyk [*Philosophical Encyclopedic Dictionary*]. Kyiv: Abrys, 742 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 26.04.18

Viktorii Kolomyitseva, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Registers of Anatolii Moisiienko's life and poetry

The article is devoted to the general description of Anatolii Moisiienko's poetry, presented in the collection “Selected Poems”. Registers of multifaceted master's life and work are considered in close unity. His work as a poet is characterized by a great variety of genres: strict sonnets, pretended free verse poems, poetry for children, palindromes, poems, translations. A. Moisiienko is also the founder of a new genre and poetry direction – intellectual-sensory “chess poetry”.

Numerous poetry of the master allow the reader to feel an olfactive (smelling) color sound, expressed occasionally by the entire narrative-semantic outline of the text, rather than lexically.

The most important logos for him is love, which the artist comprehends as an insight into the metaphysical essence of the universe, as a sunshine, as a “radiance”.

Regarding grammatical and philosophical categories, special attention should be paid to the category of tense in A. Moisiienko's poems, which becomes a notable means of comprehension of all life events in the value dimension. A frontal analysis of grammatical tense of verbs-predicates in the poetry from the collection “Selected Poems” revealed that the present tense denoted a lyrical space in more than 40 percent of poetry. And among the various types of present tense, an aphoristic or expanded (generalized) type, characterizing poetry of a high ethic-philosophical level, prevails prominently.

Key words: linguopoetics, genre diversity and innovation, synesthesia, phonics, logos “love”, chronotope, present expanded (aphoristic) tense, epistemological nature of artistic word.

УДК 811.161.2'42(091)

Олександр Строкаль, канд. філол. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЕТИКА КОЛЬОРОНАЗВ У ТВОРАХ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

Розглянуто особливості функціонування індивідуально-авторських кольороназв у поетичних текстах Анатолія Мойсієнка. Проаналізовано роль художніх образів, пов'язаних із семантикою кольору, у поетичному ідіолекті митця та з'ясовано специфіку індивідуально-авторського словотворення неолексем указаної семантики.

Ключові слова: кольороназва, ідіолект, концептуальна картина світу, неологізм.

Категорія кольору є однією з основних світоглядних категорій етносу, оскільки тісно пов'язана з уявленнями про першопочаток світу, добро і зло, радість та горе. У концептуальній картині світу колір репрезентований переважно іменниковими номінаціями й безпосередньо взаємодіє з людською оцінкою явищ та асоціативними полями, які їх супроводжують. Саме тому, як зауважує Е. Геллберг, символізм кольору може пронизувати всю систему уявлень [Хелльберг : 5].

Колір, як і кольоровий світ, є психічним і фізіологічним феноменом, потужним засобом впливу на особистість і соціальну свідомість. Деякі кольори сприймаються нейтрально, інші мають багато конотацій. Кожній культурі властиві певні кольорові домінанти як особливі універсальні елементи картини світу [Шулінова : 4], а тому за системою номінацій кольору можна дослідити національне й індивідуальне. Фантазія і почуття породжують індивідуальні образи, у яких відбито характер народу.

Вивчення процесів відображення кольорорецептивних вражень у мові започаткував Аристотель. У сучасній лінгвістиці вказану проблематику розглядають в ідіостилістиці (А. Белий, О. Василевич, Л. Зубова, А. Критенко, В. Москович, Л. Пустовіт, О. Рисак, О. Ставицька), дериватології (О. Дзівак, Н. Клименко), історії мови (Р. Алімпієва, В. Горобець, Є. Тимченко, М. Чікало), психолінгвістиці й етнопсихолінгвістиці (О. Василевич, А. Залевська, Р. Фрумкіна).

У мовознавчій науці останніх років актуальним є дослідження індивідуальної мовної картини світу письменника, яка є комплексом культурно-історичних, суспільно-політичних, індивідуально-психофізіологічних, художньо-виражальних чинників. Одним із засобів трансляції чуттєвої рецепції світу є семантичне поле кольороназв – важливий складник естетичного сприйняття. У контекстуально вжитих номінаціях кольору нерідко переосмислюється пряме номінативне значення, розширюється конотативний спектр, створюються нові модально-аксіологічні та прагматичні значення, збагачується асоціативне значення. Сутність асоціації полягає в тому, що неоднакові сприйняття, подані одночасно чи одне за одним, не знищують взаємно своєї самостійності, а складаються в ціле [Потебня]. Колір може набувати додаткових асоціативно-конотативних значень залежно від сюжету, композиції, авторського задуму, контекстуального оточення. Творячи певний колористичний простір, автор відображає барви рідної для нього природи, увиразнює та доповнює їх. У його мовотворчості номінації не лише відтворюють дійсність, але й передають авторське ставлення до неї.

Відображення колористичної палітри світу в мові митця, за словами Л. Пустовіт, має бути зорієнтованим на пошук таких компонентів, які б підкреслювали несподіваність поетичних асоціацій, були б основою поєднання різнопланових понять, джерелом народження виразного емоційно-оцінного змісту колористичної назви [Дятчук, Пустовіт : 115].

У поезії А. Мойсієнка простежуємо використання ряду образів, асоціативно або прямо пов'язаних із семантикою кольору, притаманною власне українській культурі. Зазначені образи, актуалізуючись у художньому контексті, допомагають авторові змалювати неповторний внутрішній світ ліричного героя як, наприклад, у поезії “Синій вітер у моїм полоні”:

*Синій вітер у моїм полоні
Чи у вітру у полоні я...
Синьовітер-вихор з Оболоні
Враз під себе хмари підім'яв.
Кружельнув над лісом і над містом,
Сизогриво даль підперезав...
Синьовітер – свистом неїмлистим!..
Ген над листом – голуба стежа...*

Тільки усміх срібний на долоні,
 Тільки долі срібна течія...
 Синьоперо у небеснім лоні
 Пише липень літечка ім'я.
 Синій вітер у моїм полоні
 Чи у вітру у полоні я... (М.₁).

Як бачимо, поетична фабула розгортається на символічному полотні синього кольору *небесного лона*, який усвідомлений ліричним героєм як неодмінний атрибут легкості, спокою і щастя. Про це свідчать контекстуально вживані автором лексеми з виразною позитивною семантикою (*усміх*) і демінутив *літечко*. У розглянутому контексті привертають увагу іменниково-прикметникові неолексеми, у яких першим компонентом є назва кольору. Емоційно забарвлена, проте аксіологічно нейтральна лексема *синьовітер*, посилена складеним новотвором *синьовітер-вихор*, на перший погляд, покликана не лише візуалізувати внутрішній стан ліричного героя та супровідні йому явища природи, але й створити образ потужного вітру-буревію, на що вказує лексема-складник *вихор* і вербатив на позначення характеру його діяльності *підім'яв*. Однак авторові вдається створити оказіональний контекст, у якому образ *сизогривого* вихору символізує не стан неспокою, збурення чи переживань ліричного героя, а навпаки – стан легкості, невагомості. Посилений новотвором *синьоперо*, він викликає у свідомості читача асоціації з Метерлінковим синім птахом.

Лексеми, які містять компонент на позначення синього (індивідуально-авторське *синьота*), блакитного (*блакитनावий*), білого (*вітер-білокопитець*), срібного (*сріблodoц*), багряного (*багряно-сумний*) і золотого (*сонцезлоть*) кольорів, в ідіолекті митця беруть участь у візуалізації горішньої сфери часопросторового континууму картини світу ліричного героя – неба. Як зауважує О. Червченко, образ неба з його реаліями – зорями, хмарами, місяцем – є стилістично й естетично вагомим елементом поетичної мови А. Мойсієнка [Червченко: 143], порівняймо: (*Де небо між віт – **синьота** синьотою...; або: На таці світанку – / Сонце, / Крізь **блакитнаве** жабо / Туману* (М.₂)). Досить часто митець використовує лексеми на позначення синього та білого кольорів, описуючи небо та пов'язані з ним явища й ознаки, створюючи настроєвий ефект легкості, невимушеності, надії.

Зокрема, у рядках *Синя грива / Ігриво / Над білим огирем... / Біла хмарка чуприни / Ось-ось ізлине / З тім'ячка батькового / У синю даль* (М.₂) персоніфікація об'єктів, пов'язаних із небом, дозволяє автору поетично змалювати стан юності із супровідними їй атрибутами, для посилення яких він додатково використовує іменники з демінутивними суфіксами *хмар-к-а, тім'ячко* [т'імй-ачк-о].

Здебільшого лексеми з кольористичною семантикою покликані передати стан ліричного героя, для якого небо то *Господнє* та *голубине*, то *журавлине* і *вхмарене до сліз*. Наприклад, у поезії “*Неділя вербна...*” образ *Господнього неба* в поєднанні з кольоропозначенням *срібна* та неологізмом *тихоплин* бере участь у створенні медитативної настроєвості, відчуття ранкової гармонії зі світом (*І ця незайманість ранкова, / І тихоплин ріки у даль, / І хмарки срібна пектораль – / За виднокрай... За видноколо* (М.₂)), де ширший поетичний контекст уточнює причину вказаного стану – *Неділя вербна... На пуантах / Вербових котиків весна... / Господнє небо і Десна...* (М.₂).

Для ліричного героя А. Мойсієнка протилежним до відчуття благодатного спокою є почуття суму, усвідомлення плину життя, які також експлікуються через зазначений образ. Проте небо в поета постає вже не цнотливо-мрійливим, а сповненим сліз, дощу, печалі, наприклад: *... А вже пора й додому править віз. / Стояло небо, вхмарене до сліз* (М.₂). Досить показовим є те, що змінюється й характер контекстуальних оцінних маркерів кольорів. У поетичному контексті традиційно позитивні *срібний* і *черлений* набувають негативних конотацій: неологізм *сріблodoц* та ад'єктив *черлений* посилюють почуття суму ліричного героя у зображеннях явищ природи (*Рушник черлений осінь гаптувала / Сріблodoцем*).

У поезії “*Із Трахтемирівського циклу*” сум ліричного героя має дещо іншу природу. Для героя плин часу набуває героїчних *багряно-сумних* масштабів: це вже не просто рефлексії, а сум за славою поколінь, за героїчним козацьким минулим. Не випадково автор використовує лексему *багрянний*. Це кольоропозначення символізує не лише захід сонця, але й захід слави, величі й влади, порівняймо: *Столице козацька, це ж де твої стяги, / Хоругв переможних яса? / Що рівна зеніту – козацька відвага / Призахідним сонцем звиса. / Агей, лиш багряно-сумні небосхили / Про давню годину ячать... / Столице козацька, де взять мені сили*

/ *Ту славу спочатку почать?* (М.₁). Слава минувшини у свідомості ліричного героя тісно пов'язана з образами сонця, неба, а також степу. Сонце й небо в поезії актуалізовані не лише шляхом прямих номінацій. Сонце слави пов'язане з уявленнями про золотий колір, що репрезентують новотвори *сонцевіть* та *сонцезлоть*; небо для ліричного героя – то *блакить*, яка *втіша* й *болить* (*Тільки слава над степом віковним стоїть – / Золота, як вісонь. / Із глибин-праглибин нам оця сонцевіть – / І пекуча яса, і ясна сонцезлоть, – / І блакиттю струмить, і втіша, і болить* (М.₁)).

Світ поезії А. Мойсієнка багатогранний і різновекторний, він не обмежується чи-то сферою сакрального, вищого, надлегкого, майже невагомого, чи-то мрійливо-медитативною заобрійністю. Зокрема, поруч із *білою хмаркою чуприни* його ліричний герой може споглядати, як *Ніч-ящірка / Лапи темноти / Волочить міжстрав'ям* (М.₂). Указана художньо-образна універсальність митця накладає відбиток і на особливості слововживання. Це стосується також кольороназв.

Поруч із номінаціями світлих і яскравих кольорів у текстах поета поширені лексеми, які позначають кольори темні чи невиразні. Природно, що зазначені одиниці митець використовує здебільшого для зображення негативних подій і станів природи, які художньо передають настроєвість ліричного героя.

Особливе місце посідають одиниці на позначення чорного кольору, з-поміж яких представлено узуальні та індивідуально-авторські похідні, які передають безпосередньо внутрішній стан героя (*чорногруддя*), стан довкілля (*чорнорінь*) і вводять яскраві художні образи (*чорноворон-птах*).

Стан душі ліричного героя опосередковано представлено через художні образи в кожному поетичному тексті, однак у деяких випадках ліричний герой сам є об'єктом рефлексії як, наприклад, у таких рядках: *І перший сніг – ні радощів, ні втіхи / На чорногруддя дум моїх і днів. / Нудні поради і слова нудні... / І лихом не розрадити вже лиха* (М.₁), або ж *Дощі навкисні / На золотому ватмані осені... / Розлінують долю мою / Неприкаяну і невокськану / В чорно-біло і чорно-боляче / На золотому ватмані осені* (М.₂). Якщо в першому контексті аналізовані одиниці змальовують стан зневіри й розчарування ліричного героя, то в другому яскраво зображають його осінню меланхолійність, створюючи образ дощової та сльотавої пори року.

Уводячи в контекст складні індивідуально-авторські номінації, структурними компонентами яких є твірні основи ад'єктивів-кольороназв і субстантивів, що мають відповідні атрибути, митець створює образ деструктивно-депресивного часопросто-ру. Аналізовані одиниці номінують переважно об'єкти довкілля та фаунореалії, порівняймо:

*І давній спогад, і душа в снігах...
І над джерельцем юної відлиги
Ще криче люто **чорноворон-птах**.
Він в тих снігах положе **чорнокрилля**,
І **чорнорінню** вже лежать сніги -
Над ярій гнів і юну хіть Ярила.
Криничний журавель своє "куги"
Сховав на денце, під торішню кригу,
І вже не полетіти навіть в снах...
Сніги лежать, неначе печеніги.
Ах, ці сніги, цей **чорносніжний** прах –
На помисли... на злеті... на чепіги...
В снігах Чернігів, і душа в снігах (М.₂).*

Як бачимо, індивідуально-авторські неолексеми допомагають поетові створити образ незворотного плину часу, який осмислений ліричним героєм як невблаганний і лютий **чорноворон-птах**. Названий складений новотвір, ужитий поруч із ад'єктивно-субстантивним дериватом **чорнорінь**, дає змогу простежити особливості концептуальної картини світу ліричного героя, у якій з образами *безмежної блакиті* та *синього птаха* співвідносяться світоглядні опозити – **чорнорінь** і **чорноворон**. Посилює "патогенність" зображуваного топосу й образ **чорносніжного праху**.

Образ життєвих незгод у свідомості ліричного героя також корелює із образами осені, падолисту, зав'юги, паморозі: *Аби у **паморозь імлисту** / Не впасти ниць в німу задуху... / І тільки друга треба, друга, Щоб вистоять. І всоте вистоять – / Над **сиву скруху** **недолугу**, / Над **скруту**, **люту**, як терпуг, Над **завірюхи** і **зав'юги**, / Над всі наруги із наруг...* (М.₁). У цитованому уривку помітним є посилення художнього вияву вищеназваних образів атрибутивними одиницями *імлиста*, *сива*, *люта*, що експлікують сприйняття героєм життєвих незгод і печалей, які в його свідомості асоціюються із сірим кольором (ад'єктив *сива*).

Отже, аналіз творів А. Мойсієнка свідчить, що вжиті в них індивідуально-авторські та узуальні лексеми на позначення кольорів і їхніх відтінків не лише зображають атрибути реалій дійсності та внутрішній стан ліричного героя. Концептуальна картина світу ліричного героя поезій А. Мойсієнка має біполярний характер, репрезентований номінаціями на позначення яскравих і темних кольорів. Останні відтворюють загальнолюдські космологічні уявлення про світ як світ добра і зла, чорного й білого, світ “інь” та “янь”. Однак у мовній картині світу автора вказана світова модель має дещо okazionalnyi характер. З огляду на особливості номінації та вживання кольороназв можна стверджувати, що всесвіт ліричного героя більше синьо-блакитно-золотаво-чорний, ніж традиційний білий і чорний, оскільки це світ щастя й смутку, відтінків і півтонів, світ, який важко убити в традиційне біло-чорне полотно.

ДЖЕРЕЛА

- М.₁ – Мойсієнко А. К. Нові поезії. – Париж ; Львів ; Цвікау : ЗЕРНА, 2000.
 М.₂ – Мойсієнко А. К. З чернігівських садів: нові сонети і верлібри, поезії і переклади. – Умань : РВЦ “Софія”, 2008.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983.
2. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993.
3. Хелльберг Е. Ф. Цветовая триада в народной традиции / Е. Ф. Хелльберг // Литературный процесс: внутренние законы и внешние воздействия. Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение : учен. записки Тартуского ун-та. – Тарту, 1990. – Вып. 897. – С. 5–14.
4. Черевченко О. Оригінальний світ поета (зі спостережень над поетичним ідіостилем Анатолія Мойсієнка) / О. Черевченко // Світ мови: поетика текстових структур: наук. зб. на пошану професора Анатолія Мойсієнка ; за ред. М. Зимомрі. – К. ; Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 140–146.
5. Шулінова Л. В. Словесна поетика Лесі Українки (поетизація семантики кольору) : дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Шулінова. – К., 1999.

REFERENCES

1. Diatchuk V.V., Pustovit L.O. (1983) Semantychna struktura i funktsionuvannia leksyky ukrainskoi literaturnoi movy [Semantic structure and functioning of the vocabulary of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka, 156 p. (in Ukrainian).
2. Potebnya A.A. (1993) Myisl i yazyik [Thought and language]. Kiev: SINTO, 192 p. (in Russian).

3. Hellberg E.F. (1990) Tsvetovaya triada v narodnoy traditsii [*Color triad in the folk tradition*]. Literaturnyy protsess: vnutrennie zakony i vneshnie vozdeystviya. Trudy po russkoy i slavyanskoy filologii [*Literary process: internal laws and external influences. Works on Russian and Slavic philology*]. Tartu, vol. 897, pp. 5-14 (in Russian).

4. Cherevchenko O. (2009) Oryhinalnyi svit poeta (zi sposterezhen nad poetychnym idiostylem Anatoliia Moisiienka) [*The original world of the poet (from the observations of Anatoliy Moisiienko's poetic idiosyncrasy)*]. Svit movy: poetyka tekstovykh struktur [*World of language: poetics of text structures: Collected papers in honor of Professor Anatoliy Moisiienko*]. Kyiv-Drohobych: Posvit, pp. 140-146 (in Ukrainian).

5. Shulinova L.V. (1999) Slovesna poetyka Lesi Ukrainky (poetyzatsiia semantky koloru) [*Lesya Ukrainka's poetics (poeticism of semantics of color)*] (PhD Thesis), Kyiv, 1999, 247 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 05.03.18

Olexandr Strokal, Candidate of Philology, Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Poetics of color names in Anatolii Moisiienko's creativity

The article is devoted to the analysis of individual and author's features of the use of color names in Anatolii Moisiienko's poetic idiolect. The color category is one of the basic components of ethnoculture, since it's closely connected with the individuals' ideas about the original cause of the universe, good and evil, joy and sorrow. Color is a psychic and physiological phenomenon, a means of influencing the personality and social consciousness. Each culture has its own color dominants, which are special universal elements of the world picture.

Color nominations are effective markers that can be used to study national and individual characteristics, since fantasy and feelings produce the emergence of individual images that reflect the character of the nation. The color designations receive additional associative-connotative semantics in the poetic text. They take part in the creation of bright poetic images, in the transfer of the inner state of the lyrical hero by the author, in the depiction of a particular artistic space. These nominations reflect the conceptual picture of the world of the lyric hero through the linguistic picture of the world.

The conducted research has shown that the conceptual picture of the world of the Anatolii Moisiienko's lyric hero has a bipolar character, which is represented by words denoting bright and dark colors. These colors represent the universal notions of the world of good and evil, white and black. But the author's feature is that the world of the lyrical hero is represented not only in black or white. In poetry, the author uses the names blue, blue, golden and black.

The words that denote the first three colors have a positive or neutral connotation. Poetic contexts with the component "black" help the poet to convey the inner state of the lyric hero (fatigue, apathy) or negative developments.

Author's neologisms with the above component also take part in creating poetic image of time.

Using the above words helps the author create a special artistic world, full of bright colors and expression.

Key words: color names, idiolect, conceptual picture of the world, neologism.

ЗІСТАВНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'276

Валерій Мокієнко, д-р філол. наук, проф.
Санкт-Петербурзький державний університет,
Санкт-Петербург

УКРАЇНСЬКЕ АРГО ЯК ДЖЕРЕЛО РОСІЙСЬКОГО ЖАРГОНУ

*Присвячена питанням функціонування слов'янської, зокрема українсько-російської, жаргонної лексики, де на прикладі слова **халява** і утвореного від нього фразеологізму **на халяву** розглянуто нові етимологічні інтерпретації та функціональні характеристики жаргонізмів у сучасних українській і російській мовах.*

Ключові слова: *арго, жаргон, українсько-російський жаргонізм, слово **халява**, фразеологізм **на халяву**.*

А мені б ще лютості –
Реготать надривно
Над дурною мудрістю,
Мудрим марнослів'ям.

А. Мойсієнко. “Над моєю долею...”

Столітній ювілей кафедри української мови та сімдесятилітній ювілей її завідувача професора Анатолія Кириловича Мойсієнка надихають багатьох славістів на теми, пов'язані з україністикою і її загальнославістичними флюїдами. Оскільки науковий діапазон інтересів кафедри і Ювіляра неосяжно широкий, вибір теми для ювілейного видання не важкий. Однак, учитуючись у поетичну творчість Ювіляра, можна знайти ту тематичну домінанту, якою він особливо захоплений. І, здається, що рядки його вірша, виведені мною в епіграф, є однією з домінант і поетичного, і наукового інтересу Анатолія Кириловича.

Реготать надривно
Над дурною мудрістю,
Мудрим марнослів'ям...

Справді, Ювілярові притаманний талант знаходити в повсякденних словах і явищах навколишнього життя і “дурну мудрість”, і “мудре пустослів’я”. Знаходити “надривно”, але не просто висміювати їх, а витончено проникати у їхній поліфонічний сенс, доступний натхненному Поетові й істинному Філологу.

Ось чому при виборі теми я обрав жаргонну лексику і фразеологію – тобто таке “мудре марнослов’я”, яке ще зовсім недавно виганяли за межі літературної мови, борючись “за чистоту мови”. Однак жаргонна “дурна мудрість” пробилася жорсткі нормативні кордони і тепер надривно регоче над цензорами, кодифікаторами і нормалізаторами. І, регочучи, перетинає кордони мов – особливо мов споріднених.

Дослідники давно вже довели і показали на багатьох прикладах потужний вплив українського аргю на слов’янський жаргонний простір, особливо простір російського жаргону. Якоюсь мірою українська мова стала мостом від німецького (*resp.* ідиш) і польського кримінального аргю в російську. Цей процес відбувався і через Київ, і через “Одесу-мату”, і через “Ростов-папу”, і, доходячи до Петербурга, зливався з давньою фенею-офенею, занесеною здавна на нашу спільну Русь із Візантії разом з торговцями-офенями і каліками перехожими. У монументальній докторській дисертації проф. Олексі Горбача, яку за допомогою його вдови Анни-Галі Горбач нам вдалося перевидати з коментарями у Львові [Горбач 2006], на багатьох мовних фактах позначена траєкторія арготичної взаємодії української та інших слов’янських мов.

Цю траєкторію простежують і багато сучасних жаргонологів. У докторській дисертації і монографії одного з авторитетних російських дослідників жаргону М. Грачова окремий розділ присвячений українським запозиченням [Грачев 1997, 78–80]. Їх тематичний діапазон досить широкий – наприклад:

- розряди декласованих елементів і їх угруповання: *блудяга* ‘бродяга’, *гапка* ‘міліціонер’, *шмаровоз* ‘постачальник “живого” товару для публічних будинків’, *мандреха* ‘повія’, *кодла* ‘згряя злочинців’ і т. ін.;
- дії, пов’язані зі злочинами, смертю, хворобою: *блякать* ‘говорити дурниці, лаятися’, *цваркать* ‘говорити на аргю, говорити незрозуміло для інших’, *шмагать* ‘бити, побити’, *шмальнуть* ‘вистрілити’, *ховать* ‘ховати крадене’ і т. ін.;

• позначення найрізноманітніших реалій: *гроши* ‘гроші’, *в'язник* ‘в'язниця’, *пляшка* ‘пляшка спиртного’, *стусан* ‘удар’, *макитра* ‘голова’, *хомка* ‘ніж’ і т. ін.

Переконлива статистика генетичного впливу українського аргю на російське, пропонована в дослідженні М. Грачова: 64 % арготизмів українського походження перейшло в професійну лексику російського аргю, 18 % – у побутову, 9 % – у тюремне аргю і 9 % – у спеціалізовані аргю шахраїв і повій. При цьому 89 % українізмів запозичено російським аргю без семантичних змін [Грачев 1997, 80].

М. Грачов спеціально виокремлює й такі арготичні українізми, походження яких залишається досі ще остаточно не з'ясованим або спірним. Такі, наприклад, *шкира* ‘неповнолітня повія’, *шкет* ‘підліток-арештант, що виконує пасивну роль при гомосексуалізмі’, *шкирла* ‘співмешканка злодіїв’, *капорник* ‘донощик, зрадник’, *хавать* ‘їсти, харчуватися’ і т. ін. І справді, такого роду слова залишаються відкритими для етимологічних розвідок. У своєму короткому, але ґрунтовному словнику українського жаргону Л. Ставицька не просто реєструє такі випадки, але і вказує на етимологічні різночитання. Так, джерела укр. *шкет* ‘підліток’, ‘недосвідчений злодій-одинак’, ‘людина низького зросту’ нею віднесено – або вслід за нами (Грачев, Мокиєнко 2000, 188) до англ. *scout* ‘член організації скаутів’, або до нім. арг. *Schecker* ‘вуличник’, ідиш *seqec* ‘хлопець (не єврей)’ (Горбач 1966, 23; Ставицька, 302). Слово ж *хавати* ‘їсти, споживати їжу’, ‘сприймати щось із схваленням, уподобанням’ українська дослідниця виводить услід за попередниками або з циганської *te has* ‘харчуватися’, *hava* ‘їм’, або з українського *хавкати* ‘їсти, харчуватися’, *хава* ‘щелепа’ (Ставицька, 276).

Один із таких українсько-російських жаргонізмів, походження якого викликає незмінний інтерес, – слово *халява* і утворений від нього фразеологізм *на халяву*. Потрапили вони і в поле нашого зору (Мокиєнко 2000). Але активізація цього слова і вирази в сучасній українській та російській мовах викликали нові етимологічні інтерпретації та функціональні характеристики, що дає привід повернутися до їхнього аналізу. Тим більше, що вони ідеально відповідають поетичній кваліфікації А. Мойсієнка. Адже від них і деяких їхніх історико-етимологічних інтерпретацій (особливо в інтернет-ресурсах) віє густим ароматом “дурної мудрості” і “мудрого марнослів'я”.

Семантична і словотворча активність жаргонізму *халява* зробила його одним із найбільш актуальних символів, соціолінгвістичною домінантою сучасної української та російської мов. Саме як домінанта воно зараз постійно вживається і його носіями, журналістами, перегукуючись із прислів'ям *На халяву и укус сладкий*, і з такими похідними, як *халявицик*, *халявний*, *халявить* і под.

І справді, експансія цього жаргонізму в сучасній пресі і розмовній мові вражає своєю семантичною, фразеологічною і словотвірною активністю. Словники російського жаргону фіксують фразеологізм *на халяву* у трьох значеннях. При цьому кожне з них маніфестується різноманітними словосполученнями, що відбивають семантичну продуктивність:

1. 'Безкоштовно, даром, за чужий рахунок або без особливих зусиль': *жить / прожить на халяву; пить (выпивать, хряпнуть, бухать, бусать / буснуть) на халяву; На халяву и укус сладкий; брать на халяву, получают на халяву; раздавать что-то на халяву; гуляют на халяву; ездит / съездит (прокатиться [особливо – за кордон]) на халяву; покататься [на каруселі] на халяву; ездит [на транспорті] на халяву; парковаться на халяву; трахнуться на халяву; посетит концерт (послушать музыку) на халяву; звонит по телефону на халяву; завести себе почтовый ящик в Интернете на халяву*. Це значення не тільки широко відображене сучасними словниками російського жаргону і збірниками неологіки, але й регулярно репродукується текстами сучасних мас-медіа та інтернетом.

2. 'У надії на щасливу випадковість; навмання, на авось; навмання, як доведеться': *сдать экзамен на халяву (на халявку); выступать на халяву* [без попередньої підготовки]. Це значення менш активно функціонує у пресі, але продовжує жити в розмовній мові – особливо молодіжній.

3. 'Недбало, неякісно, сьак-так': *сделать что* [зшити, написати] *на халяву*. Сфера цієї семантичної характеристики звороту також не виходить за межі розмовно-жаргонного узусу.

Ці семантичні характеристики (які можна було б легко деталізувати і нюансувати) інтенсифікуються завдяки численним похідним російського жаргонізму *халява*: *на халявинку, на халявчину, на халявщину, на халявку* – те саме, що *на халяву* в 1-му значенні; *халявно* 'те ж, що *на халяву*'; *халявить, схалявить* 'халту-

рити, робити що-н. недобросовісно'; *халявицик, холявицик* 'людина, яка любить отримувати що-н. даром, за чужий рахунок, не докладаючи зусиль і праці'; *халявник* 'нероба, халтурник; нахлібник'; *халявочник* 'нахаба'; *халявочниця* – жін. до *халявицик*; *халявний, холявний* 'безкоштовний, одержуваний за чужий рахунок' (напр. *халявные подарки, халявный кофе, халявное шампанское, халявная приватизация*); 'недбалий, неякісний' (напр. *халявное звучание, халявная музыка*); 'легкодоступний'; *халявочный* 'дармовий'; *халявность, холявность* 'непрофесіоналізм, дилетантизм'; *халявничество* 'несумлінне, недбале ставлення до чого-н.'.

Функціонує слово *халява*, його похідні і в сучасному українському жаргоні (resp. сленгу). Так, "Словник сучасного українського сленгу" (Кондратюк, 312–313) фіксує активність такого "халявного" гнізда: *халява* 'підрібок', 'погано виконана робота'; *халявити* 'підробляти на стороні', 'байдикувати, ухилитися від виконання чогось', *халявний* 'дармовий', *халявицик* 'людина, яка звикла жити дармовим'. Слово *халява* реєструється і в "Першому словникові українського молодіжного сленгу" Світлани Пиркало (Пиркало, 75, 79) – причому, з відсиленням на лексему *шара* 'даровизна, щось безоплатне'.

Найбільш системно і розгорнуто, з контекстами з сучасної літератури, преси і стилістичною кваліфікацією, описується це лексико-фразеологічне гніздо у словнику Лесі Ставицької (Ставицька, 278–279):

ХАЛЯВА, 1. *крим. мол.* Задоволення потреб, отримання чого-небудь за чужий рахунок, безкоштовно.

♦ **На халяву**, *крим. мол.* Безкоштовно, на чужий рахунок.
♦ **На халяву і оцет солодкий**, *крим. жрм.* Приємно те, що дістається задарма.

2. *мол.*; *несхвальн.* Безвідповідальність, недбале ставлення до справи; непрофесіоналізм, халтура.

3. *крим.* Повія.

4. *крим.* Дівчина, жінка. ♦ **Зачепити халяву**, *жрм.* Познайтися з дівчиною.

5. *крим., мол.* Щось нікчемне, непотрібне.

♦ **Давити халяву**, *жрм.* Байдикувати, нічого не робити.

ХАЛЯВНИЙ, -а, -е; *мол.* Безкоштовний, такий, що отримується за чужий рахунок.

ХАЛЯВНИК, -а, ч; *мол.* Людина, яка користується чим-небудь безкоштовно або за чужий рахунок; нахлібник, нероба.

Халявщик, -а, ч; *мол.* Те саме, що ХАЛЯВНИК.

Що ж об'єднує всі ці похідні в історико-етимологічній ретроспективі? Де витoki семантичного розмаїття слова *халява* і в разі *на халяву*?

З одного боку, це слово, – як і презирливо конотований зворот *старая халява* або субстантивований прикметник *халявная* (Скачинський, 149) у жаргоні давно вже стало позначенням немолодої, негарної жінки (зазвичай повії) або злодійки. Пор. також *халявка* ‘злодійка, шалава’. Слово в близькому до цього значенні – ‘неохайна жінка, кудла’ вже давно відомо не тільки російському жаргону, але й діалектам. Пор. різні його значення і варіанти: *халява*, *халява*, *халявка* – лайливе обл. ‘нечупара, кудла, неохайний’, ‘млявий, сонний, ледачий і паскудний’; ‘розпусна жінка’; олон. *халява* ‘завзята жінка’; симб. ‘пустунка, лайливиця’; і омонім (пск., тверськ.) *халява* – “замість холера, хвороба” (ДК 4, 1164); обл. орл. *нехалява*, курськ., смол. *нехалява* ‘нечепура, неохайний’ (ДК 2, 1406). І в російському жаргоні, і в діалектах це слово нерідко використовується і як лайливе слово більш загального значення – ‘нікчемна людина’, ‘неохайна людина’, ‘негідник’; жарг. *чертова халява* ‘про вкрай зухвалу, нахабну людину’; олон. *халямá окуанная* – лайливе слово (ДК 4, 1165); жарг. ‘що-н. легкодоступне, необтяжливе’. Семантично і словотворчо ці лексеми легко зв'язати з такими іншими похідними того ж кореня, як жарг. *халявить*, *халявничать* ‘робити що-н. недобросовісно, нечесно; халтурити’ (Елистратов, 518); арх., кар. *халявить*, *захалявить что-л.* ‘забруднити, загидити’ (ДК 4, 1164–1165; СРГК 2, 230); кар. *захалявиться* ‘забруднитися’ (СРГК 2, 230); жарг. *халявний*, *халявний* ‘нікчемний, неякісний, поганий’ (Воривода), ‘легкодоступний, необтяжливий’ (ББИ, 266; Балдаев 2, 119); арх. *халявний* ‘неохайний, нечепурний’; пск. ‘млявий, кволий’ (ДК 4, 1164–1165).

На етимологічному і семантичному рівні цей ряд жаргонізмів і діалектизмів допускає прямий зв'язок зі словами *халява*, *халява*, *халявка* – ‘шевська халява’, що В. Даль кваліфікує як *півд.* і *зах.* (пор. також пск. *халявка*, *халяви* ‘те саме’) із такими переносними значеннями, як ‘скляна пляшка’, ‘скляна заготовка’, ‘роздутое в міхур скло’, а також (в'ятськ.) – ‘рот, паща, зів’ (ДК 4, 1164). По-перше, такий зв'язок впливає зі словотвірної структури і етимологічної логіки

стародавнього праслов'янського дієслівного кореня *chol-. У значенні 'халява', 'верхня частина чобота', 'частина черевика, яка закриває ногу від ступні до коліна', 'спеціальна панчоха або шматок матерії, яким обв'язують ноги', 'нижня частина штанин' і т. ін. це слово (зрозуміло, в різних звукових і словотворчих утіленнях) родинне рос. *халява*, відоме практично всім слов'янам: пол. *cholewa* 'верхня частина чобота (buta)'; давн.-чеськ. *cholava* 'шматок матеріалу для обв'язування', н.-луж. *chólowa*, зазвичай мн. *chólowy* 'spodnie', діал. 'панчоха', *chólowka* 'панчоха без стопи'; в.-луж. *cholava*, *kholowu*, *cholewu* 'штани, штанина'; рос., біл. *холява* 'шевська халява'; укр. *холява*, *халява* 'халяви'; с/х *holeva* 'панчоха', нині в Істрії, а в чакавських діал. уже в XVI ст.; з іншим суф. *chol-ua, *col-ya: с/х *hlaia* 'панчоха', *hlaue* 'штани', словен. *hlfa*, *hlfae* 'те саме', укр. *холоша* 'штанина брюк' і т. ін. (див. матеріали етимологічних словників). Початкове його значення, мабуть, – 'те, що загортує, обмотує', 'те, що зберігає [взуття, ноги]', співвідносно з реконструйованими праслов'янськими діалектизмами *xalavъ, *xal'avъ, *xalaviti (Brückner, 182; Sławski 1, 74–75; EPCJ–OC, 77–78). Показово при цьому, що деякі його переносні значення мають велику ареальну далекобійність – напр., значення 'рот, паща, зів' зафіксовано і білоруським просторіччям (*заткні халяву!* 'замовкни!' (Леп. 1, 30), і білоруськими діалектами (в туровському порівнянні: туровськ. *рот бу халява*, *без зубов* (ТСБМ 5, 228)), і в Кашубії (*x'olava* 'халява, верхня частина панчохи, обтягує гомілку', 'рот, паща', пор. також *x'olavñica* 'балакуча жінка' (Sychta 2, 46)). Кашубський матеріал, між іншим, добре пояснює логіку метафоричного перенесення у значень 'халява' – 'рот': *Mědk jak xolava*, *tec pěsk jak rěbacka xolava*; *Svat ñe je x'olava* – 'світ не такий уже й малий'; *Tam je taku muzika jak rozervañě x'uelavě* – 'про галасливі веселощі' (Там само). Українська мова тут не тільки не виняток, а й – своєрідний центр іррадіації: пор. *робити з губи* (з *тиска*) *халяву* 'не виконувати своїх обіцянок; брехати; перебільшувати', зафіксоване збіркою М. Номиса і вживане М. Коцюбинським (ФСУМ 1, 740). По-друге, пейоративність стилістики і лайливі конотації з неохайною і легкодоступною жінкою знаходять семантичний паралелізм у різних – як слов'янських, так і неслов'янських мовах, де метафора 'взуття' – 'жінка' – своєрідна семіотична універсалія, що відзначає у своєму словнику і Л. Ставицька: "Пов'язане з однозвучною українською і білоруською лек-

семою у значенні “верхня трубчаста частина чобота, що прикриває литку”. Метафора *взуття* – жінка – семантична універсалія, що виявляється в різних слов’янських і не слов’янських мовах” (Ставицька 2003, 279). Пор. рос. прислів’я *Жена – не лапоть, з ноги не сбросишь*; прост. жарг. *старая калоша* ‘про стару і хвору жінку’; англ. *old boot*; фр. *vieille pute* – ‘стара повія’ (букв. “стара туфля”). Уже згадане жарг. *стара халява*, як бачимо, цілком вписується в цю універсальну метафоричну модель. У східно- та західнослов’янських діалектах лайливе значення може бути і вельми дифузним – пор. біл. (туровськ.) *керзова холява*: “Чого кричиш, холява керзова!” (ТСБМ 5, 228), або: біл. *дурны як халява* (Івченко 1996, 19), пол. *głupi jak cholewa* (NKP 1, 670), пол. (діал.) *Mądry jak staro cholewa* – ‘про нерозумну людину’ (NKP 2, 425) і т. ін. Цікаво, що на означення лайливої характеристики жінки етимологічний “родич” цього слова уживаний і в південнослов’янській зоні: сербськ. *ашовуша* ‘непорядна жінка’, *олавица* ‘брудна, неохайно вдягнена жінка’ і т. ін. (ЕРСЈ-ОС, 77–78).

Показово, що саме активність “взуттєвого” значення породила деякі прислів’я і приказки, які характерні для польської, кашубської, української та білоруської мов, але не зафіксовані в російській. Така, наприклад, одна з популярних і зараз українських, білоруських і діалектних російських жартівливих приказок *Знати (пізнати, видно) пана по халявах; Пана видна на халявах; Видно пана по халяве* (Танчук, 28) ‘видно істинну сутність когось’. *Халява* в ній означає ‘високі халяви чобіт, які носили гайдуки – дворові охоронці польських панів’. Гайдуки носили високі халяви, прикрашені так званими *китицями* (*кутасами*), колір яких визначав сам пан. За кольором таких *китиць* було легко встановити, у якого пана служив гайдук. Тому вираз буквально значив “про пана можна дізнатися по *халявах* його охоронців-гайдухів”. Ця приказка відома і польській мові – *Poznać pana po cholewach*, де її пояснюють дещо інакше: чоботи з червоними і жовтими *халявами* надівалися до столу, а з чорними – виставлялися за двері. Тому буквально вона значила “Найкращі місця дістаються багатим панам, а бідними нехтують” (Krzyżanowski II, 49–50). Польські пани і магнати в Україні носили взуття з *халявою* з різнокольорових дорогих матерій, що повинно було ставати зовнішнім показником їхнього багатства і знатності.

Аналогічне мотивування польської приказки *Czerwone i żółte cholewy do stołu, a czarne za drzwi*, записаної 1894 р. Пор. білоруський і український народний вислів, записаний І. Носовичем (1874, 50): *в халяву вступивши* “глузливо, якщо хто озброюється проти старших від себе, мовби замість постолів надів чоботи і загордився” (Номис, 141; Скрипник 1973, 156–157; ПП 3, 226; Ужченко 1988, 110–111; Івченко 1998, 123).

До “взуттєвого” значення відносять також укр. *халявки смалити*, біл. *халявкі смаліць* (ФСУМ 2, 832; ТСБМ 5, 175; СБГПЗБ 5, 285), польськ. *cholewki smalić (palić)* ‘залицятися до кого-н., упадати за ким-н.’ (Бабич, 14; Івченко 1996, 111); пол.:–*Dociec ujrzeć cholewę, aby poznać, że but jest* (НКР 1, 284); укр. *халявки понекти* ‘заявити невдачі під час сватання’ (Номис, 172); укр. діал. *в халяву вступити*, біл. *уступіць у халяву* ‘раптом загордитися’ (Ужченко 1994, 121; Носович, 50; Івченко 1998, 149); укр. *вскочити вище халяв* ‘потрапити в неприємне, складне становище’ (ФСУМ 1, 153); *сипати / сипнути (сипонуту) жару за халяви комусь* (жарт.) ‘дуже докучати кому-н. чим-н.; провчити кого-н. за що-н.’ (ФСУМ 2, 806); *лизати халяву (халяви, чоботи, черевики) у кого, кому* (зневаж.) ‘підлизуватися до кого-н.; догоджати кому-н., принижуючи свою гідність’ (ФСУМ 1, 423); діал. (буковин.) *за халяву сховати що* ‘приховати що-н.’ (Бабич, 14; Івченко 1996, 111) – пор. “Захаллявна книжка абітурієнта, або шпора” (назва Довідника для абітурієнтів. Київ, 1998); укр. прислів’я *Не противсь, що забродивсь, аби халяв не покаляв* (Номис, 140; ПП 2, 52–53); *Бий лихом об землю, як швець мокрою халявою об лаву* (ПП 3, 157).

Слово *халява* в сучасному українському та російському жаргоні і просторіччі, як ми бачили, нерозривно пов’язане з висловом *на халяву* ‘за чужий рахунок, безкоштовно, даром’. Саме в цьому значенні вони стали однією з соціолінгвістичних домінант, символом і нового часу, коли халявою приманюють довірливих покупців і вкладників у сумнівні підприємства і банки, культивуючи спокусливе для будь-якого “совка” утриманство. Як же ця актуальна семантика етимологічно пов’язана з давнім “взуттєвим” значенням слов’янського слова *халява (холява)*?

Швидше за все, актуальне зараз значення – результат законномірною посилення негативної експресивності, закладеної в переносній семантиці “взуттєвої” метафори. Не випадково в кращих

словниках російського аргю ці значення вибудовуються в одному послідовному ряді (Елистратов, 518). “Брудний і широкий рог”, “неохайна жінка”, “занедбана повія”, “погана, нікчемна людина” та інші лайливі конотації цього слова – ланки одного ланцюга, де ‘непридатне’, ‘дешево’ і ‘дармово’ органічно продовжують одне інше. Але в російській мові це слово в значенні ‘халява’ – вузький діалектизм, повністю витіснений нинішнім жаргонізмом. Тому будь-якому росіянинові, котрому хоча б пасивно знайома українська мова, не тільки саме слово *халява*, але і фразеологізм *на халяву* логічно здається запозиченим з української. Характерно, що при одній із перших літературних фіксацій цього звороту, відображений і словником російської неологіки, така українська “паспортизація” була прямо експлікована: “Словом, криваве лихоліття громадянської війни Бабак прожив на халяву. З однією лише поправкою: у зневажливому українському “прожити на халяву” є відтінок хитрості, пустощів, спритного і дрібного обману. Халява Бабака, виходить, є іншою – нудною, дразливою, немічно-принизливою” (В. Ляшенко. Анатомія одного предательства // Новый мир. 1981. 9) (НСЗ–80, 860).

Спеціальний лінгвістичний аналіз вживань цього виразу і його похідних [див.: Мокиєнко 2000] проте змушує прийти до парадоксально іншого висновку: жаргонний зворот *на халяву* в українській мові – все-таки запозичення з російської, а не навпаки. Характерно, що його не фіксує жоден тлумачний словник української мови, починаючи від словника Б. Грінченка і закінчуючи 11-томним академічним, жоден фразеологічний словник (включаючи недавно виданий академічний двотомник), і навіть – жодне зібрання українських прислів’їв і приказок, у тому числі і такі фундаментальні, з деталізованими діалектними матеріалами, як книги М. Номиса, І. Франка і М. Пазяка. Цей зворот лише в кінці минулого століття потрапив до мовної орбіти українських засобів масової інформації, що зафіксовано словником Л. Ставицької. Не випадково автор зводить цей фразеологізм не до слов’янського корнеслова, а до давньоєвр. *Khalav* – ‘молоко’, помічаючи, що “в давнину у єврейських містечках бідним дітям при синагогах безкоштовно видавали молоко” (Ставицька, 278). Л. Ставицька, яка надіслала мені свого часу цю етимологію, витягнуту нею з інтернету, справедливо сама в ній сумнівалася.

Уживаний, але набагато менше, ніж у російському побуті, зворот *на халяву* в білоруському просторіччі, де він функціонує (з несхвальною оцінкою) в поєднанні з дієсловами *жыць, пра-жыць і выпіваць, рабіць што* відповідно у двох значеннях: ‘хитруючи, виляючи, нічого не роблячи’ і ‘безкоштовно, даром, нічого не сплачуючи’. Контексти, що наводить І. Лепешав (Леп. 2, 55), належать або новітнім білоруським письменникам, або взяті з сучасної преси. В інших білоруських словниках цей вираз не зафіксований, що також говорить про його експансію з російського жаргону.

Аналізуючи це слово і його похідні в домінантних значеннях ретроспективно, доводиться, як уже говорилося, визнати, що як жаргонізм воно все-таки має російське походження. Мабуть, семантика ‘даром, за чужий рахунок’ акумулювалася в ньому за рахунок фразеологічного значення звороту *на халяву*, який характерний саме для російського жаргону і відомий лише периферії української та білоруської мов. Зворот же цей, у свою чергу, формувався і інтенсифікувався за рахунок активності російської розмовно-просторічної і жаргонної фразеологічної моделі з прийменником *на*: *на дармовицину, на дармовицинку; на шаромыжку* ‘за чужий рахунок, даром’; (*брати, отримувати щось*) *на халтуру* ‘отримувати щось даром, за чужий рахунок і без особливих зусиль’; *бусать на халтуру* ‘пити, пиячити за чужий рахунок’ (ТЖ, 26; СВЯ, 12; ББИ, 36); *на дурика (мол.)* ‘задарма; хитро, обманом; нахабно’. Пор. жаргонні звороти з прийменником *на* типу *братъ / взять на арапа кого* ‘діяти щодо кого-н. нахабно, зухвало, застосовуючи грубий натиск’, ‘намагатися когось обдурити, перехитрити (зазвичай – грубими, нахабними способами)’, (*карт.*) ‘обіграти кого-н. за допомогою того чи іншого «прийому»’, за моделлю яких утворено велику кількість подібних поєднань: *братъ на держку, братъ на скидку, братъ на подбор, братъ на перевод, братъ на сигнал, братъ на спуск* і под. чи *братъ на Бога* ‘отримувати потрібні відомості, добиватися свого шляхом обману’; *взять на бимбор; братъ на горло; братъ на оттяжку; братъ на понт; братъ на понял; братъ на пушку; братъ на характер; братъ на храп (кого)*.

Таким чином, за своїм походженням жаргонізм *халява* слід визнати “двошаровим”. Одні його значення і похідні – ‘неохайна, негарна жінка’, ‘занедбана повія’, ‘злодійка’, ‘нечепура’, ‘нікчемна, розпусна людина; негідник’ прямо пов’язані з українською та білоруською лексемою *халява* (*холява*) ‘халява’, ‘обмотки навколо взуття чи нижньої частини підштаників’, мають паралелі в польській, кашубській, верхньолужицькій та інших слов’янських мовах. Сучасна ж його семантика – ‘безкоштовний, одержуваний за чужий рахунок’ і под. – результат пізнішого розвитку в мовній стихії російського жаргону. Зв’язок сучасного значення з первинним, ареально більш широким, зрозуміло, – досить прозорий. Проте мовні факти переконливо демонструють певну самостійність його розвитку в пізніший період і спеціалізацію, яка в підсумку зробила його однією зі смислових домінант сучасної російської мови.

Доля лексеми *халява* і звороту *на халяву* багато в чому відображає парадоксальність взаємодії “свого” і “чужого” в російсько-українському жаргонному просторі. Нерідко така взаємодія полягає в “ефекті бумеранга”: український за походженням жаргонізм, що має польські етимологічні коріння, зазнавши активізації в російському мовному побуті, повертається в первинне середовище проживання. Так взаємодія, ініційована генетичною спорідненістю, продовжує активізуватися завдяки культурно-історичним контактам наших народів.

ДЖЕРЕЛА

- Бабич – Бабич Н. Д. Фразеологія української мови : навч. посіб. : У 2-х ч. – Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1970. – Ч. 1.
- Балдаєв – Балдаєв Д. С. Словарь блатного воровского жаргона : В 2 т. – М. : Кампана, 1997.
- ББИ – Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона (речевой и графический портрет советской тюрьмы) / Авторы-составители Д. С. Балдаев, В. К. Белко, И. М. Исупов. – Москва : Края Москвы, 1992.
- Воривода – Воривода И. П. Сборник жаргонных слов и выражений, употребляемых в устной и письменной речи преступным элементом. – Алма-Ата, 1971 // Козловский В. Собрание русских воровских словарей : В 4-х т. – New York : Chalidze Publications, 1983. – Т. 4. – С. 155–194.
- Горбач 1966 – Горбач О. Аргі українських школярів і студентів // Наукові Зап. Українського Вільного Університету. Філософічний ф-т. – Мюнхен, 1966. – Ч. 8. – С. 3–55.

Грачев, Мокиенко 2000 – Грачев М. А., Мокиенко В. М. Историко-этимологический словарь воровского жаргона. – СПб : Фолио-Пресс, 2000.

ДК – Даль В. И. Толковый словарь живого русского языка. – Изд. 3-е, испр. и знач. доп. ; под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. – М., 1903–1909. – Т. 1–4; 4-е испр. и знач. доп. ; под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. – СПб. ; М., 1912–1914. – Т. 1–4. Перепечатка. – М. : Прогресс, 1995.

Елистратов – Елистратов В. С. Словарь московского арга (материалы 1980–1994 гг.). – М. : Русские словари, 1994.

ЕРСЈ–ОС – Етимолошки речник српског језика. Огледна свеска. – Београд : Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, 1998.

Івченко 1996 – Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Х. : Око, 1996.

Івченко 1998 – Івченко А. О. Історія та етимологія української фразеології: Бібліографічний показчик (1864–1998). – Х. : Харк. іст.-філол. т-во, 1998.

Кондратюк – Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. – Х. : Фоліо, 2006.

Леп. – Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 1993. – Т. 1–2.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше: зб. О. В. Марковича і других / спорудив М. Номис. – СПб., 1864; 3-е вид. – К. : Либідь, 1993.

Носович – Носович И. И. Сборник Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем // Сборник ОРЯС. – СПб., 1874. – Т. 12. – № 2.

НСЗ–80 – Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 80-х годов / Т. Н. Буцева, Ю. Ф. Денисенко, Е. П. Холодова и др. ; под ред. Е. А. Левашова; РАН. Ин-т лингвистических исследований. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1997.

Пиркало – Перший словник молодіжного сленгу / укладач С. Пиркало ; за ред. Ю. Мосенкіса. – К. : АТ “Віпол”, 1998.

ПП 1 – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1989.

ПП 2 – Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1990.

ПП 3 – Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1991.

ПП 4 – Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 2001.

СБГПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : У 5 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979–1986.

СВЯ – Словарь воровского языка: Слова, выражения, жесты, татуировки. – Тюмень : НИЛПО, 1991.

Скачинский – Скачинский Александр. Словарь блатного жаргона в СССР. – New-York, 1982.

Скрипник – Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монографія. – К. : Наук. думка, 1973.

26. СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Главный редактор А. С. Герд. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1994–2005. – Вып. 1–6.
27. Ставицька – Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К. : Критика, 2003.
28. Танчук – Танчук В. Сборник пословиц русского языка. – Нью-Йорк, 1986.
29. ТЖ – Толковый словарь уголовных жаргонов ; под общей ред. Ю. П. Дубягина и А. Г. Бронникова. – М. : Интер-Омнис, Ромос, 1991.
30. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. ; пад рэд. К. Крапівы. – Мінск, 1977–1984.
31. Ужченко 1998 – Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. – К. : Рад. школа, 1988.
32. Ужченко 1994 – Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : автореф. дис. ... докт. філол. наук. – Дніпропетровск, 1994.
33. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / уклад. В. Білоноженко, В. Винник та ін. Кн. 1 (А–Нал). Кн. 2 (Нал–Я). – К. : Наук. думка, 1993.
34. Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.
35. Krzyżanowski – Krzyżanowski Ju. Mądrzej głowie dość dwie słowie. – Warszawa, 1994. – Т. 1–2; – 3-іе wyd. – Warszawa, 1994. – Т. 1–2.
36. NKP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich ; pod red. Ju. Krzyżanowskiego. – Warszawa, 1969–1978. – Т. 1–4.
37. Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952–1982. – Т. 1–5.
38. Sychta – Sychta Bernard. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : PAN, 1967–1976. – Т. 1–7.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича України, 2006.
2. Грачев М. А. Русское арго : монографія / М. А. Грачев. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ, 1997.
3. Мокиенко В. М. К українсько-польським лексическим и фразеологіческим взаємодієвствам (укр. *халява* – пол. *cholewa* – рус. *халява*, *на халяву*) / В. М. Мокиенко // Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłóś ; pod red. Henryka Wróbla. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – S. 171–181.

REFERENCES

1. Horbach O. (2006) Argo v Ukraini [*Argo is Ukraine*]. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha Ukrainy, 686 p. (in Ukrainian).
2. Grachev M.A. (1997) Russkoe argo: monografiya [*Russian argo: monograph*]. Nizhniy Novgorod: Izd-vo NGLU, 345 p. (in Russian).

3. Mokienko V.M. (ed. Wróbel H.). (2000) К українсько-польським лексическим і фразеологічним взаємодіянням (укр. *халява* – pol. *cholewa* – rus. *халява, на халяву*) [*To the Ukrainian-Polish lexical and phraseological interactions* (ukr. *халява* – pol. *cholewa* – rus. *халява, на халяву*)]. *Studia z filologii słowiańskiej* ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 171-181 (in Russian).

Стаття надійшла до редколегії 29.03.18

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Prof.
St. Petersburg State University, St. Petersburg

Ukrainian argot as a source of Russian jargon

The article is devoted to the functioning of the Slavic, in particular, Ukrainian-Russian jargon vocabulary. On the example of the word халява and formed from it на халяву the new etymological interpretations and functional characteristics of the jargon in modern Ukrainian and Russian languages are considered.

The word халява, which is inextricably linked to the expression на халяву ‘at somebody’s expense, for free, gift’ in the Ukrainian and Russian jargon and common parlance, has become one of the sociolinguistic dominant, a symbol of a new era, when entrepreneurs attract trusted buyers and depositors in dubious businesses and banks by freebies. Current significance of the analyzed word is the result of a natural increase in the negative expressiveness embodied in the figurative semantics of the “shoe” metaphor.

But in the Russian language this word in the sense of ‘freebie’ is the narrow dialecticism, completely ousted by the current slang. Therefore, any Russian, who is at least passively familiar with the Ukrainian language, logically considers not only the word халява, but also на халяву as borrowing from the Ukrainian language.

Analyzing this word and its derivatives in dominant senses, we have to admit that, as a slang, it still has a Russian origin. Apparently, the semantics of ‘gift, at somebody’s expense’ was accumulated in it on the basis of the phraseological significance на халяву, which is typical for the Russian jargon and known only to the periphery of the Ukrainian and Belarusian languages.

The fate of the word халява and the на халяву reflects the paradox of the interaction of “self” and “non-self” in the Russian-Ukrainian jargon space. Often, such interaction lies in the “boomerang effect”: Ukrainian slang, having undergone an activation in the Russian language, returns to the primary environment of functioning. Such interaction initiated by the genetic kinship continues to intensify with the cultural and historical contacts of our peoples.

Key words: : argot, jargon, Ukrainian-Russian jargon, the word *халява* and the fixed phrase *на халяву*.

Ірина Кононенко, д-р філол. наук, ад'юнкт
Варшавський університет, Варшава, Польща

СЛОВЕСНІ ЗРОЩЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Присвячена дослідженню утворення словесних зрощень в українській і польській мовах. Особливості цих слів проаналізовано із залученням матеріалу інших слов'янських мов. Зрощення розглядається як поєднання в одне слово синтаксичних конструкцій. Словесні зрощення виникли ще в індоєвропейській мові, але з часом їхня продуктивність у різних мовах стала суттєво розходитися. Зокрема, у польській мові зрощення більш поширені порівняно з українською. Частотність і вживання словесних зрощень відображено в національних корпусах обох мов. Проаналізовано творення зрощень – різних частин мови. Найпоширенішими в українській і польській мовах є іменникові зрощення. Типовими для обох мов є злиття в одне слово форми дієслова в наказовій формі та іменникової форми. У польській мові, на відміну від української, епізодично утворюються дієслівні зрощення. Показано активізацію творення зрощень в Інтернет-культурі, передусім у хаштегах. Описано проблематику подальших досліджень зрощень у слов'янських мовах.

Ключові слова: слово, складне слово, композит, зрощення, словесний, український, польський, слов'янський, мова.

Словотвірна діяльність є важливим показником динаміки розвитку кожної мови. Українська та польська мови характеризуються зближеними тенденціями творення слів. Основним словотвірним способом у цих, як і в інших слов'янських, мовах є афіксація. Утворення складних слів (комполітів), конверсія (взаємоперехід частин мови) та омонімізація вважаються непродуктивними способами словотвору. В останні роки спостерігаються своєрідні процеси в оновленні лексичного складу української та польської мов, зокрема, зріс ступінь продуктивності складних слів. Утворення таких одиниць в обох мовах відзначається як спільними, так і відмінними, контрастивними явищами.

Словоскладання виникло ще в індоєвропейській і праслов'янській мовах як наслідок поєднання в одне слово синтаксичних конструкцій [Вступ : 117, 122, 165]. На появі складних слів у слов'янських мовах позначився також поступ суспільного й науково-технічного прогресу, розвиток виробництва.

Серед композитів у сучасних слов'янських мовах виокремлюють одиниці, що утворені шляхом зрощення – лексико-синтаксичного способу словотвору, наслідком якого є номінації, тотожні словосполученню. Синтаксичний зв'язок і послідовність компонентів при цьому зберігаються, проте утворена одиниця має граматичне оформлення і лексичне значення слова, напр.: укр. *горищвіт*; пол. *brzuchynóg*; рос. *сумасшедший*; білорус. *штодзень*; чес. *bohužel*; словац. *pozoruhodný*; болг. *преждевременен*. У західнослов'янських мовах зрощення більш частотні, ніж у східнослов'янських і південнослов'янських мовах.

Відповідно зрощення частіше трапляються в польській, аніж в українській мові [Кононенко : 380–385] (водночас зрощення поширеніші в українській мові порівняно з російською та білоруською). Поширення зрощень у польській мові можна пояснити як праслов'янською традицією, так і впливом німецької, частково – чеської мов, у яких такий спосіб словотворення доволі продуктивний.

У сучасній українській і польській мовах значна частина зрощень вийшла з активного ужитку і має конотативне забарвлення. Статус багатьох зі словесних зрощень у кожній із мов, що досліджуються, потребує коректування. Скажімо, в українській і польській мовах є слова *паливода* та *paliwoda*. У “Словнику української мови” в 11-ти т. слово *паливода* має стилістичну позначку *розм.* (СУМ, т. 6, 27), в “Універсальному словнику польської мови” *paliwoda* позначене як застаріле (USP, t. 3, 19). Очевидно, що для з'ясування характеристики цих слів, як і в багатьох інших випадках, необхідно звертатися до національних корпусів мов (КУМ, НКР). Згідно з даними Корпусу української мови слово *паливода* вживається в художніх текстах ХІХ ст. (переважно це романи П. Куліша) або в більш сучасних творах, присвячених козащині, з метою стилізації. У публіцистичних текстах це слово не вживається. Таким чином, сьогодні слово *паливода* в українській мові застаріле, що має бути відображене в новому тлумачному “Словнику української мови”. У Національному корпусі польської мови є лише одне вживання слова *paliwoda* в романі В. Реймонта. Уточнення вимагає також опис значень слів *паливода* та *paliwoda*; їхня семантика в обох мовах зближена, але словникові дефініції не збігаються. Подібних прикладів можна наводити чимало.

Поряд зі словесними зрощеннями пасивного вжитку в українській і польській мовах трапляються нейтральні одиниці, частина з яких термінологізувалася, напр.: укр. *перекопи́поле, крути́головка, вічнозелений, насамперед*; пол. *mysikrólik, swawola, małoznanu, dotychczas*. Різного типу співвідношення нейтральних українських і польських зрощень зручно аналізувати на матеріалі двомовного тематичного словника (STPU).

Лексико-синтаксичним способом зрощення в українській і польській мовах утворюються іменники, прикметники, прислівники та займенники, у польській мові – також дієслова, в обох мовах – службові слова.

1. Іменники. Найпоширеніша група іменникових складних слів – зрощень співвідноситься з предикатними структурами, у яких представлене дієслово в імперативній (наказовій) формі та іменник – суб'єкт або об'єкт дії, напр.: укр. *прудивус, урвиголо-ва*; пол. *toczykij, pasibrzuch*. “Зрощуватися” можуть атрибутивно-субстантивні конструкції. Такий тип іменникових утворень більш характерний для польської мови, напр.: укр. *добраніч* // пол. *dobranoc, bożykwiat, kurzyślad*. Серед подібних польських зрощень виділяються поєднання в одне слово сполучень – сталих назв рослин і птахів (див. далі). Відносно новим утворенням є зрощення компонентів фразеологічного звороту *taminsynek*.

Трапляються унікальні польські субстантивні зрощення інших структур. Зокрема, це зрощені іменниково-іменникові сполучення (*psubrat, okamgnienie*), об'єднання зворотного займенника й іменника (*sobiepan, sobiepanek*), зрощення частки та іменника (*nibyjagoda, nibynóżka*).

Серед українських і польських іменникових зрощень найбільш поширені просторічні імперативні субстантиви, які передають негативну оцінку осіб (укр. *пройдисвіт, загнибіда, жмик-рут, крутивус*; пол. *pucybut, golibroda, gryzipiór, łamistrajk*). Значна частина зрощень – назв осіб в обох мовах перейшла до пасивного складу лексики, напр.: укр. *зайдиголова, обходисвіт*; пол. *burzyświat, nosigrosz*. Зрощені номінації осіб іншої моделі трапляються в українській і польській мовах епізодично, напр.: укр. *донжуан*; пол. *sobiepan, taminsynek*.

Назви осіб за характерними ознаками поведінки з імперативною першою частиною в українській і польській мовах в основному розходяться. Цікаво, що в інших слов'янських мовах зрощення – назви осіб такої моделі поодинокі. Скажімо, у російській мові існують лише іменники *неразлейвода* (очевидно, запозичення з української) і *держиморда* (слово походить від прізвища, утвореного М. Гоголем за українською моделлю; відповідна лексема була запозичена з російської в українську мову).

Прикметно, що в українській і польській мовах існували свої продуктивні компоненти слів-зрощень такого типу; нині ці моделі не утворюються, пор., напр.: укр. *крути-* (*крутивус, крутиголова, крутихвіст, крутихвістка*), *пали-* (*палисвіт, паливода, -світ* (*дурисвіт, пройдисвіт, обходисвіт, палисвіт*)), *-голова* (*зірвиголова, зайдиголова, закрутиголова, песиголова, крутиголова, урвиголова, пробийголова, шибайголова*), *-вус* (*свербивус, прудивус, крутивус*); пол. *moczy-* (*moczygęba, moczumorda*), *liczy-* (*liczygrosz, liczykrupa*), *-gęba* (*moczygęba, strzepiegęba*), *-woda* (*woziwoda, nosiwoda, mąciwoda, paliwoda*), *-grosz* (*wilżygrosz, robigrosz, łapigrosz, wykpigrosz, nosigrosz, dusigrosz, wydrwigrosz, wyciskajgrosz, liczygrosz*).

В обох мовах утворення з однаковими компонентами можуть складати синонімічну групу, напр.: укр. *урвиголова, шибайголова, зірвиголова, зайдиголова, пробийголова; крутивус, прудивус*; пол. *nosiwoda, woziwoda; moczygęba, moczumorda, moczywągś*. Водночас наявність однакового елемента в різних словах-зрощеннях не завжди свідчить про їхнє зближення, пор. українські назви осіб (*вертихвіст, крутихвіст, підчихвіст*) і птахів (*дерихвіст, трясихвіст, шелихвіст*).

Зрощення поширені серед питомих слов'янських власних назв. Зокрема, частина власних імен людей є зрощеннями, пор. пол. *Vogutitł*; укр. *Богдана*; рос. *Всеволод*; чес. *Jaroslava*; білорус. *Уладзімір*; серб. *Марислав*; хорв. *Branimira*. Зрощення частотні серед українських прізвищ, напр.: *Покинйборода, Затуливітер, Неїжбориц, Непийтиво, Задерихвіст, Панібудьласка*. Нерідко такі прізвища вважають типовими лише для українців [Масенко : 96], проте подібні утворення є й у польській антропонімії, хоча їхнє вживання обмежене, напр.: *Bolibrzuch, Burczymucha, Palikot*; пор. епізодично в інших мовах: чес. *Nejezchleb*.

Виразні за своєю внутрішньою формою власні імена та прізвища нерідко використовують у народній творчості та художній літературі. Наприклад, героями слов'янського фольклору стали багатирі з іменами – зрощеннями різного типу, пор. укр. *Вернидуб* (*Вирвидуб*) і *Вернигора* (*Валигора*) і пол. *Waligóra* і *Wyrwidąb*, пор. типове тільки для української казки ім'я *Котигорошок* (*Котигорошко*), яке згодом стало розмовним словом. Козацькі прізвища – зрощення часто використовуються в українській літературі, пор., наприклад, прізвище *Деришкур* у романі К. Гордієнка “Дівчина під яблунею” [Фридрак : 1], *Паливода* у творах П. Загребельного, Ю. Мушкетика й ін. Зрощення – власні назви часом стають імпульсом до утворення імен художніх персонажів, пор., скажімо, імена хлопчиків у вірші О. Пархоменка: Мала мати два сини, Дивно звалися вони. Трохи старший – *Детимам*, А молодший – *Явсесам* (пор.: Де ти, мам?; Я все сам). Герой роману Г. Сенкевича “Вогнем і мечем” польський шляхтич має прізвище *Podbipięta* (його меч – *Zerwikaptur*), причому це давнє гербове шляхетське прізвище, що зафіксоване в історичних хроніках (GN), пор. розмовні слова *chwalipięta*, *wiercipięta*. Відомим персонажем польської дитячої поезії став Стефек Бурчимуха з вірша М. Конопницької: *O większego trudno zucha, Niż był Stefek Burczytucha*. Популярною в польській літературі та мистецтві (твори Ю. Словацького, С. Гошинського, С. Виспянського, Я. Матейка) була постать народного пророка-лірника Вернигори (*Wernyhora*), який був українцем.

Зрощення знайшли також своє вираження у слов'янській, передусім у західнослов'янській, у тому числі в польській, топоніміці, пор., напр.: чес. *Vrchlabí*, *Soběchleby*; словац. *Babindol*, *Velušovce*; пол. *Wilczepole*, *Wilczelasy*, однак: *Wilcze błota*.

Серед іменників – зрощень виділяються лексико-семантичні групи номінацій (особливо народних) рослин (укр. *болиголов*, *ломикамінь*, *перекомитопле*, *свербивус*; пол. *przebiśnięg*, *kurzyśląd*, *żabiściek*, *lwipyszczek*) і птахів (укр. *дерихвіст*, *боривітер*, *крутиголовка*; пол. *woleoczko*, *mysikrólik*). Поодинокими в обох мовах є утворення різних модельних типів з інших лексико-семантичних груп, напр.: укр. *горидуб* (гра), *палікопа* (свято), пол. *okryjbieda* (‘лахміття’), *parzybroda* (‘капуста з картоплею’), *okamgnienie* (‘мить’), *wszechświat* (‘всесвіт’), *hulajnoga* (‘самокат’), *zawalidroga* (‘перешкода’) та ін. Іменникові зрощення в польській мові нерідко мають специфічні граматичні показ-

ники, пор., наприклад, слово *widzimi się*, що виникло внаслідок зрощення конструкції *widzi mi się* (дослівно – *бачиться мені*). У сучасній мові це слово має значення ‘примха’ і є невідмінюваним, пор.: *kierować się swoim widzimi się*. У частині польських зрощень моделі “прикметник + іменник” може відмінюватися не тільки другий, але і перший компонент, напр.: *Wielkanoc – Wielkanocy / Wielkiejnicy, Rzeczpospolita – Rzeczpospolitej / Rzeczypospolitej, Białystok – Białegostoku*.

2. Прикметники. Зрощені ад’єктиви нерідко утворюються внаслідок поєднання прислівників з прикметниками. Здебільшого це утворення останнього періоду (про слова типу *внутрішньодержавний* див.: [Тараненко : 168]). Ці номінації частково подібні в обох мовах, напр.: укр. *довготривалий* // пол. *długotrwały*; укр. *багатоденний* // пол. *wielodzienny*; укр. *малоцінний* // пол. *niskowartościowy*; укр. *маловиразний* // пол. *małowyrazisty*; укр. *низькоцортний* // пол. *niskogatunkowy*; укр. *вічнозелений* // пол. *wiecznozielony*. Водночас у польській мові закріпилося й роздільне написання деяких із наведених зрощень, пор.: *długo trwały*.

Еквівалентами ряду українських складних ад’єктивів із першим компонентом адвербіального походження нерідко стають польські словосполучення, пор., напр.: укр. *високорозвинений* // пол. *o dużym stopniu rozwoju*; укр. *малопотужний* // пол. *o małej mocy*; укр. *низькочолой* // пол. *o niskim czole*; укр. *вельмишановний* // пол. *wielce szanowny*.

Прикметникові зрощення в польській мові можуть виникати в результаті зрощення іменника з прикметником або дієприкметником, напр.: *karygodny, czcigodny, jasnowidzący, długogrający*; зрідка прикметники утворюються шляхом поєднання конструкції з прийменником, напр.: *wniebowzięty*.

3. Прислівники. Частина складних слів – зрощень виникає внаслідок стягнення конструкцій із прийменником. Зрощеними одиницями такої моделі переважно стають прислівники, напр.: укр. *насамперед* // пол. *nasamprzód*; укр. *спідлоба* // пол. *spodełba*; укр. *утридорога, причому, позаочі*; пол. *wtenczas, dotychczas, dlatego*. Частими є приклади українських і польських прислівників одного походження, які в українській мові стали зрощеннями, а в польській мають роздільний правопис, напр.: укр. *напам’ять* // пол. *na pamięć*; укр. *задовго* // пол. *za długo*; укр. *нагори* // пол. *na górze*.

Зрощеними є також прислівники, які утворилися внаслідок поєднання займенників укр. *що* // пол. *co* із субстантивованою частиною, напр.: укр. *щораз (щоразу)* // пол. *coraz*; пор. укр. *щохвили (щохвилини)* // пол. *co chwila*.

4. Займенники. Зрощеннями виступає невелика група українських і польських займенників. Одним із компонентів таких слів є первинний займенник. В українській і польській мовах зрощені займенники повністю розходяться між собою, пор., напр.: укр. *аби-хто, абищо, аби який, що-будь, хтозна-який*; пол. *któż, któryż*.

5. Дієслова. У польській мові, на відміну від української, трапляються зрощення – дієслова, напр.: *zadośćuczynić*. Подібні утворення поширені також у чеській, словацькій, сербській, хорватській мовах і переважно є кальками з німецької мови, напр.: пол. *wniebowstąpić, zmartwychwstawać*.

6. Службові слова. Зрощеннями є чимала група службових слів. Виділяються прийменники, які виникли переважно з об'єднань первинних прийменників із будь-якою частиною мови, у тому числі з прийменником, напр.: укр. *щодо, внаслідок, задля*; пол. *spośród, pomiędzy, poza, zza*. Зрощені сполучники становлять поєднання повнозначних частин мови з частками або прийменниками, можливі й інші комбінації частин мови, напр.: укр. *втім, мовби, щоб, абощо*; пол. *dlatego, jakby, gdyby*. Подібним шляхом творяться зрощені частки: укр. *аби як, анітрохи*. Модифікацію зрощення становить виняткова на загальнослов'янському тлі польська частка *lada* [Bąk : 272].

Зрощення в українській і польській мовах в основному розходяться, і це не дивно, оскільки такі слова здебільшого мають яскраву внутрішню форму, образність, а отже, відбивають особливості ментального світу представників різних націй, напр.: укр. *нечуйвітер, утрикіль, догоричерева, варивода*; пол. *męczydusza, zapchajdziura, obieżyświat, świszczypała*. Скажімо, в українській мові утворилося слово *Великдень*, оскільки Воскресіння Ісуса Христа відбулося ранком (пор. болг. *Великден*, макед. *Велигден*). Натомість у польській мові закріпилася назва *Wielkanoc*, тому що в час Воскресіння було ще темно і носії мови сприймали цей час як ніч.

Складному слову-зрощенню в одній мові може відповідати в іншій мові складне слово іншого типу, однокореневе слово або словосполучення, пор.: укр. *пройдисвіт* // пол. *spryciarz*; укр. *загальновідомий* // пол. *powszechny, ogólnie znany*; укр. *малоймовірний* // пол. *mało prawdopodobny*; укр. *утридорога* // пол. *za paskarką cenę*; пол. *powsinoga* // укр. *волоцюга*; пол. *moczygęba* // укр. *п'яниця*; пол. *wtenczas* // укр. *у той час*.

Зрощення довгий час вважалися у слов'янських мовах малопродуктивним способом словотворення. Досить несподівано утворення зрощень за різними моделями зазнало нового імпульсу завдяки Інтернет-культурі. Зокрема, у 2007 р. в американському сегменті Інтернету почали з'являтися хаштегі (хештегі, гештегі) – слова або об'єднання слів, написані разом, розпізнавальним знаком яких стала так звана решітка (#), напр., *#happynewyear*. Хаштегами позначають політичні акції, рекламу товарів і послуг та ін. При цьому хаштегі поступово проникають у побутове писемне слововживання, пор. укр. *безвізнаш*, пол. *polskadziwczyną*. Зрощення хаштежного типу (електронні адреси, назви сайтів, блогів та інше) можуть бути стилістично нейтральними (укр. *мояробота*, пол. *zdrowamata*) або розмовними, просторічними, частина з них має іронічне забарвлення, пор. пол. *zinnepiwko, matkapolka*.

В українській і польській мовах такі утворення ще не стали повноцінними словами, проте в деяких мовах, не лише в англійській або німецькій, для яких зрощення є типовими, хаштегі проникають у лексичний склад. Наприклад, у російському розмовному вживанні зустрічаються вирази типу *мамадорогая*, які вимовляються без паузи між вихідними словами. Російське зрощення *яплакаль* подається у “Словнику молодіжного сленгу” як окреме слово зі значенням ‘смішно до сліз’, що має синонімічні варіанти *я плакаль, я плакаль, яплакал, я плакал*, причому у граматичному плані це зрощення кваліфікується як прислівник або предикатив (СМС).

Гіпотетично, подібні процеси можуть відбуватися в українській і польській мовах. Можливо, під впливом Інтернет-культури, а також зростання інтересу в кожній країні до свого національного коріння почнуть переходити в активне вживання призабуті зрощення, утворені на питомій основі. Наприклад, у сучасному поль-

ському мовленні слово *gryzipiór* у значенні *ірон.* ‘письменник, публіцист’ понад 100 років не використовувалося й навіть не згадане в останніх словниках польської мови, проте трапляється в письмовому та усному мовленні останнього періоду, напр.: *Tłum <...> w parze ze sprawnym marketingiem potrafi m. in. przywiać na taką imprezę nie tylko tak skromnego gryzipióra jak ja, lecz także elektryka z dalekiej Australii, który leciał dłużej niż ona trwała* (W. Andrzejewski). Епізодично почали з’являтися нові словесні зрощення. Так, протягом останніх кількох років у польській мові з’явилося слово *wyrwireka*, яке позначає небезпечний механізм (деталь мотоцикла, лижний витяг, елемент зброї, альпіністське знаряддя) і має іронічний відтінок. Слово ще не зафіксовано жодним словником і не потрапило в Національний корпус польської мови, але вживається в Інтернет-просторі та усному мовленні.

Проблематика українських і польських слів-зрощень належить до маловивчених питань мовознавства. Результатом окремого лінгвістичного аналізу має бути семантика співвідносних зрощень обох мов. Частина цих слів більшою або меншою мірою розійшлася у своїх значеннях, стилістичних характеристиках і под. Наприклад, практично не збігаються у своїх значеннях полісемічні слова укр. *сваволя* і пол. *swawola*. Таке дослідження мало б проводитися із залученням широкого ілюстративного матеріалу.

Перспективним видається вивчення українських і польських словесних зрощень під етимологічним кутом. Походження багатьох зрощень нині є нез’ясованим. Наприклад, у “Словарі української мови” Б. Грінченка зафіксовано слово *бурчимуха* зі значенням ‘гедзь’ (СГ, т. 1, 115), пор. із польським нейтральним словом *bolimuszka* – різновид гедзя. У словниках польської мови зафіксований іменник *burczymucha* зі значенням *розм. жарт.* ‘людина, яка весь час чимось незадоволена; надойдлива людина’ (USP, т. 1, 350). Очевидно, слова *бурчимуха* і *burczymucha* генетично пов’язані. У тому ж словнику Б. Грінченка виступає іменник *болібрюх* зі значенням ‘подорожник’ (СГ, т. 1, 84). В Україні поширене прізвище *Болибрюх*. Водночас у реєстрах польських прізвищ, також сучасних, трапляється антропонім *Bolibrzuch* (пор. багатозначну лексему *pasibrzuch*).

Очевидно, об'єктом подальшого вивчення українських і польських словесних зрощень повинні бути взаємні запозичення. Деякі приклади запозичення зрощень потрапили до “Етимологічного словника української мови” (напр.: укр. *сваволя* ← пол. *swawola* (ЕСУМ, т. 5, 185–186), проте діахронне вивчення словесних зрощень у цьому плані залишається актуальним.

Зрощення трапляються також у діалектному вживанні. Наприклад, діалектними синонімами слів укр. *мухомор* // пол. *muchomor* стали відповідно укр. *моримуха* (*моримух*) і пол. *święcimitucha*. Приклади такого типу також варто дослідити в зіставному ракурсі.

Отже, аналіз словесних зрощень в українській і польській мовах може здійснюватися в етимологічному, семантичному, структурному, морфологічному, контрастивному аспектах, в антропоніміці, топоніміці, діалектології й ін. Крім того, важливими є зіставлення українських слів-зрощень із матеріалом інших слов'янських, а також германських, романських та інших мов. При цьому мають бути враховані засади зіставно-типологічного аналізу за принципом сходження / розходження словотвірних явищ між окремими мовами. Матеріал досліджень може використовуватися в дидактичній і лексикографічній практиці.

ДЖЕРЕЛА

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. 1–6 / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012.

КУМ – Корпус української мови. URL : <http://www.mova.info> (дата звернення: 8.03.2018).

СГ – Словарь української мови. Т. 1–4 / ред. Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958.

СМС – Словарь молодежного сленга. URL : www.mathsolution.ru, (дата звернення: 8.03.2018).

СУМ – Словник української мови. Т. 1–11 / ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

GN – Geneza nazwisk URL : <http://www.geneza.nazwisk.pl> (дата звернення: 8.03.2018).

NKP – Narodowy korpus języka polskiego. URL : <http://www.nkjp.pl> (дата звернення: 8.03.2018).

STPU – Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E. Słownik tematyczny polsko-ukraiński. – Warszawa : PWN, 2010.

USP – Uniwersalny słownik języka polskiego. Т. 1–6 / ред. S. Dubisz. – Warszawa : PWN, 2003.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов : монографія / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966.
2. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження : монографія / І. Кононенко. – 2 вид. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.
3. Масенко Л. Українські імена і прізвища / Л. Масенко. – К. : Знання, 1990.
4. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.) : монографія / О. О. Тараненко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.
5. Фридрак В. Б. Іменники-зрощення в українській мові / В. Б. Фридрак. С. 1–6. URL : <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua> (дата звернення: 8.03.2018).
6. Bąk P. Gramatyka języka polskiego / P. Bąk. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2010.

REFERENCES

1. Melnychuk O.S. (ed.) (1966) Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slovianskykh mov [*Introduction to comparative-historical study of Slavic languages*]. Kyiv: Naukova dumka, 594 p. (in Ukrainian).
2. Kononenko I. (2017) Język ukraiński i polski: studium kontrastywne [*Ukrainian and Polish languages: Contractual study*]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, wyd. 2, 808 p. (in Ukrainian).
3. Masenko L. (1990) Ukrayinski imena i pryzviszcza [*Ukrainian names and surnames*]. Kyiv: Znannya, 48 p. (in Ukrainian).
4. Taranenko O.O. (2015) Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia sychasnoji ukrayinskoji movy [*Actualized models in the system of word formation of the modern Ukrainian language (end of the XX - beginning of the XXI century)*]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 248 p. (in Ukrainian).
5. Frydrak V.B. Imennyky-zroszczennia v ukrayinskij movi [*Nouns-fusion in the Ukrainian language*]. Pp. 1-6 (e-product), from <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua>, (8.03.2018) (in Ukrainian).
6. Bąk P. (2010) Gramatyka języka polskiego [*Grammar of the Polish language*] Warszawa: Wiedza Powszechna, 508 p. (in Polish).

Стаття надійшла до редколегії 06.04.18

Iryna Kononenko, Doctor of Philology, adjunct
University of Warsaw, Poland

Verbal accretion in Ukrainian and Polish

The article deals with blending as one of the mechanisms of accretion formation in Ukrainian and Polish. The author analyzes the main peculiarities of accretion words on the background of other Slavonic languages. Verb unity is seen as a com-

bination of syntactic constructions in one word. It has appeared even in the Indo-European language, but over time its productivity in different languages has become substantially divergent. In particular, in Polish, the unity is more common in comparison with Ukrainian. Frequency and the use of word combinations are reflected in the national corpus of both languages. The article analyses the creation of unities – different parts of the language. The most common in Ukrainian and Polish are the noun unities. Typical for both languages is the unity of the Imperative and a noun. In Polish, unlike Ukrainian, verb unities are occasionally formed. The activation of the creation of unities in the Internet culture is shown, especially in the hashtags. The problems of further studies of unities in the Slavic languages are described.

Key words: word, difficult word, compo, accretion, verbal, Ukrainian, Polish, Slavonic, language.

ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 81-112.2

Оксана Ніка, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ В ІСТОРІЇ УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА

Уперше вводиться в сучасний науковий обіг інформація про унікальний архів¹ В. Розова (15.07.1876, Київ – 21. 05. 1940, Загреб) – українського дослідника історії мови, діалектів, а також автора праць із літературознавства, культурології, філософії. Мова його праць – друкованих і рукописних – українська, російська, сербська, серед найбільш досліджених жанрів – грамоти XIV–XV ст., шкільна драма.

Досліджується наукова діяльність В. Розова як викладача Університету св. Володимира. Саме в київський період життя лінгвіста формуються основні напрями його наукової праці – історія української мови, діалектологія, лінгвістичне джерелознавство, що продовжуються й у подальші періоди.

Ключові слова: історія українського мовознавства, історія української мови, українська діалектологія, грамоти XIV–XV ст., Володимир Розов, Університет св. Володимира.

Володимир Олексійович Розов – видатний дослідник історії української мови та діалектології, ім'я якого досі не набуло об'єктивного вивчення та належної оцінки в українському мовознавстві. Інформація про нього здебільшого є не систематизованою, повністю не дослідженою, і це стосується як його наукової біографії, так і творчого доробку.

¹Архівний фонд проф. В. О. Розова. Рукописні матеріали, машинописні матеріали, створені російською, сербською й іншими мовами. Архівний фонд зберігається в Інституті мовознавства НАН України імені О. О. Потебні. Автор цієї статті висловлює вдячність керівництву Інституту мовознавства НАНУ імені О. О. Потебні за надану можливість користуватися архівними матеріалами цього фонду для вивчення наукової спадщини В. О. Розова. Усі використані в цій статті матеріали з архіву подаються з покликанням на це унікальне джерело. В Описі № 2 зазначено, що це справи постійного зберігання за 1925–1940 рр.

Дослідження В. Розова згадуються й цитуються в мовознавчих дослідженнях, у передмовях до публікацій “Волинських грамот XVI ст.”, “Українських грамот XV ст.”, [Волинські : 5; Дем’янчук : 3; Українські : 5] та ін. Коротка інформація про лінгвіста міститься в “Енциклопедії українознавства” [Енциклопедія], енциклопедії “Українська мова” [Пещак] та ін. Постать В. Розова принагідно висвітлювалася в ювілейному форматі: до 100-річчя з дня його народження Д. Гринчишин видрукував інформацію про В. Розова в журналі “Мовознавство”, у рубриці “Видатні представники мовознавчої науки” [Гринчишин], до 125-річного ювілею Київського університету П. Плющ написав статтю “Перший викладач історії української мови в Київському університеті (Про педагогічну і наукову діяльність проф. В. О. Розова в зв’язку з 125-річчям КДУ)” у “Вісник Київського університету” [Плющ].

Повну інформацію про В. Розова можна отримати з урахуванням усіх його друкованих праць і рукописного архіву, що зберігається в Інституті мовознавства НАНУ імені О. О. Потебні. Згадку про архів уперше зафіксував А. Залеський у журналі “Мовознавство” за 1969 р. [Залеський : 36]. Він вказує, що “більшість наукової спадщини В. Розова залишилась у рукописах, які зберегла З. Г. Розова – дружина покійного і передала в дар Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні” [Там само]. На публікацію А. Залеського згодом покликається Д. Гринчишин [Гринчишин : 90].

Натепер цей архів залишається цінним, але малодослідженим джерелом, що характеризує його автора як глибокого фахівця, який критично осмислює погляди своїх попередників і сучасників, вільно характеризує історико-лінгвістичні явища української мови у порівнянні з іншими слов’янськими мовами, литовською мовою.

Постановка проблеми – вивчення наукової спадщини В. Розова на основі його рукописного архіву для “відкриття” цих праць в історії українського мовознавства та врахування їхньої актуальності в галузях історії української мови, діалектології, лінгвістичного джерелознавства.

Мета статті – дослідити формування наукової концепції В. Розова у період його викладання в Університеті св. Володимира, узагальнення викладу історико-лінгвістичних поглядів у його наступних студіях.

Переважно В. Розова згадують як першого публікатора українських грамот XIV–XV ст., частково – за його першими науковими розвідками, проте відсутні цілісні дослідження про цього ерудита, який працював у галузях лінгвістики, літератури, філософії, культурології, був автором багатьох рецензій російською та сербською мовами. Частина праць В. Розова надрукована в Україні, Болгарії, Сербії й охоплювала вивчення українських, болгарських, сербських рукописів, наприклад: Болгарские рукописи Иерусалима и Синая Минало. София, 1914, № 9 (РАР).

П. Плющ називає В. Розова першим викладачем історії української мови в Київському університеті, коли останній у 1913–1914 навчальному році прочитав в Alma mater спецкурс “История малорусского наречия и его говоров” (2 год на тиждень). Цю інформацію П. Плющ наводить з “Обозрения преподавания на историко-филологическом факультете” [Плющ : 142]. За його твердженням, це був перший курс з історії української мови, а також, додамо, діалектології, що читався окремо від дисциплін російської діалектології. Текст лекцій чи спогади студентів не збереглися, тому лише за назвою навчального курсу і науковою проблематикою, якою займався В. Розов, можна визначити його (курсу) високий науковий рівень і значну пам’яткову основу для теоретичних узагальнень. 1913 р., коли був запроваджений такий університетський спецкурс, вийшла велика праця В. Розова “Исследование языка южнорусских грамот XIV и первой половины XV веков” в “Университетских известиях” (1913, № 10, 12). На цій підставі можна припустити, що тут відображено зміст і структуру авторського курсу. Додамо, що цей текст є розширеним варіантом публікацій В. Розова за 1907 р., зокрема українськомовної “До старо-руської діалектології (Іще до питання про галицько-волинське наріччє)” (СРД).

Принагідно зазначимо, що в Університеті св. Володимира згодом утворені “три кафедри з українознавства: 1) мови, 2) літератури та 3) історії” [Alma Mater : 225], що відображено в “Постанові історико-філологічного факультету про порядок заміщення українознавчих кафедр” (1917); ухвалюється створення в кожному університеті кафедр “а) з історії України, б) української філології, в) істо-

рії західно-руського права та інших наук, які сприяють вивченню України” [Alma Mater : 42], вказані в “Матеріалах Першого з’їзду представників вищих шкіл України” (14–17 квітня 1918 р.).

Педагогічна діяльність В. Розова охоплює викладання в кількох закладах вищої освіти – Університеті св. Володимира, Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, Таврійському університеті, університетах Скоп’є і Загреб. Він був сином колишнього випускника і професора Київської духовної академії, історика Олексія Васильовича Розова.

Як зазначає Д. Гринчишин [Гринчишин : 89], В. Розов закінчив 1-у Київську класичну гімназію 1896 р. і продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира. У 1902 р. випускник отримав диплом 1-го ступеня і за працю “Пушкін і Гете” нагороджений золотою медаллю та премією імені О. Пушкіна. В архіві (РАР) зафіксовано, що 1908 р. ця стаття надрукована в “Университетских Известиях”, № 4–8 (також є окреме видання).

На початку 1903 р. він був стипендіатом кафедри російської мови і словесності, наприкінці 1906 р. склав іспит і був зарахований на посаду приват-доцента університету. Пробна лекція, яку прочитав В. Розов на історико-філологічному факультеті, – “Значение грамот XIV и XV веков для истории малорусского наречия” (“Университетские известия”, 1907) (РАР). На цій посаді він працював із кінця 1906 до кінця 1916 р. Одночасно з цим В. Розов викладав і на Вищих жіночих курсах у Києві.

1907 р. у викладача отримав відрядження до Австрії, про що йдеться в “Отчете о командировке в Австрию, совершенной летними каникулами 1907 года” (“Университетские известия”, 1908, № 10) (РАР).

В Університеті св. Володимира В. Розов читав “лекції з старослов’янської мови, з давньої і нової російської літератури, спецкурс з пушкінознавства, вів практичні заняття з старослов’янської і староруської мов, з історії російської мови та російської діалектології, і, зокрема, вперше в історії Київського університету прочитав спецкурс “История малорусского наречия и его говоров” [далі в статті покликання на статтю П. Плюща – примітка наша] [Гринчишин : 89].

З огляду на наукову творчість В. Розова можна зробити висновки про те, що основною для нього була проблематика української діалектології, історії української мови, осмислення якої починається в киевоуніверситетський період його життя.

Після викладання в Києві В. Розов працював на посаді екстраординарного професора Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька протягом кількох років (1916–1918), згодом – на цій же посаді в Таврійському університеті (1918).

На основі енциклопедичних статей відомо, що “1918 року він виїхав у Болгарію, жив у Югославії” [Пещак], “1919 р. емігрував до Югославії” [Енциклопедія]. Д. Гринчишин про це зазначає так: “У кінці грудня ректорат Таврійського університету надав В. Розову наукове відрядження у слов’янські країни на Балкани” [Гринчишин : 89].

Володимир Розов викладав російську мову в університетах Скоп’є (20-ті рр.) і Загреба (30-ті рр.). У Люблянському університеті (Югославія) він захистив докторську дисертацію на тему “Волинський діалект XV ст. у грамотах Свидригайла” (1928). Текст дисертації зберігається в рукописному архіві (РАР). Після захисту В. Розов отримав ступінь доктора філософії й філології та викладав у Загребському університеті з 1930 р. до кінця свого життя.

Основні положення його дисертації висвітлені в праці “Язык южнорусских грамот XIV–XVI веков” (“Труды IV съезда Русских академических организаций за границей”, издание Русского научного института в Белграде, 1929) (РАР). Активна наукова діяльність В. Розова виявлялася в тому, що він був учасником I-го з’їзду слов’янських філологів у Празі.

Під час викладання в Університеті св. Володимира В. Розов досліджував історію української мови, діалектологію, присвятив цикл статей вивченню мови українських грамот XIV–XV ст., також української шкільної драми, староболгарських писемних пам’яток. Опублікував збірку грамот зі словником, уклав покажчик власних імен і географічних назв – перше “Южнорусские грамоты” (К., 1917) і друге видання “Українські грамоти. Т. 1. XIV в. і перша половина XV в.” (УГ). 1928 р. виходу другого видання грамот збігся з роком захисту його докторської дисертації на матеріалі цих грамот у Люблянському університеті.

Початок науково-публікаційної діяльності Володимира Розова припадає на 1907 р. і позначений виходом трьох статей автора. Формування напряму історико-лінгвістичних досліджень В. Розова виявляється в праці “Значение грамот XIV и XV веков для истории малорусского языка”, уміщеної в “Университетских известиях” за 1907 рік. У “Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка” були надруковані дві інші праці – “До старо-руської діалектології (Іще до питання про галицько-волинське наріччє)” (СРД), “Трильоґія проф. А. Кримського” (ТК). Обидві праці – українською мовою. Це великі за обсягом статті (25–30 сторінок тексту), окремі відбитки яких зберігаються у Відділі стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського.

Праця “Значение грамот XIV и XV веков для истории малорусского языка” є текстом пробної лекції В. Розова для призначення його на посаду приват-доцента університету. У лекції проаналізовано “новий **ѣ**” О. Соболевського і критику гіпотези Погодіна-Соболевського, докладно схарактеризовано праці А. Кримського щодо її спростування. У такому контексті В. Розов формулює висновок про мовну характеристику українських грамот: “<...> все сказане достатньо свідчить про те, що малоруські грамоти, всупереч твердженню Кримського, безперечно знають систематичне вживання “нового **ѣ**” і цілком підтверджують блискучу гіпотезу Соболевського. Але більш того, якщо ми придивимося до місцевостей, де виникали ці грамоти, то побачимо, що це **ѣ** не тільки галицько-волинське, воно було в ходу на всій території Південної Росії [*Русі – виділення курсивом наше*], не виключаючи Чернігова й Сіверщини” [Цит. за [Плющ : 145–146]. У такий спосіб В. Розов не сприймає беззастережно погляди авторитетних дослідників, а визначає як недоцільність заперечення “нового **ѣ**” в українських пам’ятках, так і поширює це явище не тільки на галицько-волинські, а й решту українських територій.

У праці “До старо-руської діалектології (Іще до питання про галицько-волинське наріччє)” В. Розов детально розглядає критику поглядів О. Соболевського В. Антоновичем, А. Кримським, П. Житецьким та ін. Такий скрупульозний аналіз має свою мету для В. Розова, яку він вказує наприкінці своєї статті: “Моя теперішня робота первісно мала ціллю показати, чи правильне покликування

Кримського на укр. грамоти <...>. Показало ся можливим перевірити на найбільш авторитетному матеріалі – грамотах – й інші діалектологічні прикмети старої укр. мови” (СРД, 30). Серед досліджень останнього десятиліття приділяє найбільшу увагу А. Кримському, хоча й не сприймає всі його висновки беззастережно.

Формування напряму вивчення грамот набуває для В. Розова внутрішньої логіки в обговоренні походження української мови та конкретного вивчення пам’яткового матеріалу.

Окрема стаття лінгвіста присвячена розгляду критики погодинської гіпотези А. Кримським. У “Трилогії проф. А. Кримського” В. Розов детально студіює і критично оцінює три праці: “Филология и погодинская гипотеза”, “Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів”, “Древне-кіевській говоръ”.

Докладно розглядаючи кожну з них і порівнюючи їх значення, В. Розов має на меті оцінити аргументи А. Кримського щодо критики поглядів О. Соболевського: “Ми бачимо, що стаття Кримського розбила ті підстави, на яких тримала ся київська гіпотеза Соболевського, і останньому довело ся шукати інших пам’яток, інших доказів для відбудовання тої гіпотези наново” (ТК, 9).

У розгляді праці А. Кримського “Филология и погодинская гипотеза” В. Розов вказує на відсутність чіткої структури і різкий тон, який не відповідає “ані заслугам Соболевського для російського мовознавства, ані гідності наукового розсліду”.

Свідченням об’єктивності наукового аналізу В. Розова є висловлювання своїх міркувань щодо значення праць А. Кримського, вже відомого на той час, авторитетного дослідника, від імені фактично ще науковця-початківця. Так, у “Трилогії проф. А. Кримського” В. Розов порівнює три праці А. Кримського за вагомістю наведених ним аргументів щодо критики поглядів О. Соболевського і разом із тим, високо оцінюючи ці статті, зазначає: “Наукове значіння дальшої праці Кримського “Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів”, Львів, 1906. – значно нижче, ніж першої [*“Филология и Погодинская гипотеза”*]” (ТК, 9). Праця А. Кримського “Древнекиевский говоръ” оцінюється як найважливіша, найбільш талановита і блискуча

розвідка, що спростовує нові докази О. Соболевського і містить цінні висновки про українську фонетику загалом. Докладний аналіз коментаря В. Розова до кожної статті А. Кримського наводить П. Плющ [Плющ].

Вивчення давнього тексту з погляду історії лінгвістичних учень, підходів до його аналізу проілюстровано в статті “Новейшее направление русской лингвистики в деле изучения древних русских и церковнославянских памятников в связи с общим ходом развития индоевропейского языкознания” (“Университетские известия”, 1908). В архіві серед списку друкованих робіт В. Розова вона чомусь датована 1907 р.

До київського періоду його наукової творчості належать праці про українську шкільну драму. У дослідженнях про В. Розова фігурує тема шкільного театру, проте покликання на конкретні праці відсутні. Наводимо їх за списком з архіву (РАР): Южнорусская школьная драма о св. Екатерине. Изборник Киевский, посвященный Т. Д. Флоринскому; Українська шкільна драма: “Успеніє Богородиці”. Записки Українського наук. товариства в Києві, 1909, № 5; Традиционные типы старинного малорусского театра и юношеские повести Н. В. Гоголя. Сборник “Памяти Гоголя”, Киев, 1911, вышло и отд. издание.

Ще в київський період своєї наукової діяльності В. Розов підготував видання грамот, перше з яких – 1917 р., друге – 1928 р. У передмові 1917 р., яка повторена й у пізнішому виданні, він так пояснює ситуацію тогочасної публікації: “На жаль обставини воєнного часу не дозволили мені видати цю мою працю в такому вигляді, як вона була задумана. Я не мав змоги додати до неї покажчика власних іменнів, а в спискові помилок мусів я обмежитися тільки найважливішими” (УГ, 1). Перше видання збірки грамот було надруковане в Києві за підтримки О. Соболевського й О. Шахматова.

Друге видання вийшло під титулом Історико-філологічного відділу Української Академії: Наук. Зб. № 63. Постійна комісія історії української мови. Пам’ятки і студії з історії української мови, вип. 1. У цьому примірнику зазначено на звороті титулу: “Дозволяється випустити в світ. За неодмінного секретаря Академії Наук акад. С. Єфремова”.

У виданні грамот 1928 р. міститься ще одна передмова А. Кримського, голови Комісії для вивчення історії української мови. Він зазначає: “Таку передмову написав був автор ще 1917 року, сподіваючись, що його книжка вийде в світ тоді-ж-таки. Та бурхливі тодішні обставини не дозволили цьому статися, ба цілих одинадцять років минуло з того часу, аж доки оце 1-ий том “Українських грамот” зміг побачити світ у серії видань Української Академії Наук, що постановила видрукувати ще й даліші томи, з текстами грамот XV–XVI вв.” (УГ).

Публікація українських грамот включає максимально наближену до оригіналу передачу всіх особливостей давніх текстів. Усього вміщено 95 грамот XIV – першої половини XV ст. Перед кожною публікованою грамотою вказується місце зберігання оригіналу, дата і місце її написання, особливості правопису. Після кожної з друкованих грамот вказуються різночитання. До більшості з цих документів зроблено фотокопії оригіналів, що зберігалися в різних бібліотеках та архівах.

Наприкінці публікованих грамот міститься загальний словник, що вміщує всі слова і слововформи до публікованих у цій збірці текстів. В. Розов вказує, що “імена власні й географічні становлять особливий словник” (УГ, 1). Як зазначає укладач словника, до слів, які не вказані або не пояснені в словнику І. Срезневського, подається їх значення і наводяться необхідні для їх розуміння фрагменти з текстів грамот. Це видання зберігається у Відділі стародруків і рідкісних видань НБУВ, електронний варіант книги розміщений на сайті: <http://litopys.org.ua/index.html>.

Цей надрукований словник становить лише частину матеріалів до повного видання грамот, яке готував В. Розов. Ні перше видання грамот XIV–XV ст., що вийшло 1917 р., ні друге його видання 1928 р. не містили словника власних назв, що був укладений на матеріалі грамот. “Указатель личных имен и географических названий” зберігається в машинописному варіанті із внесенням рукописних уточнень і правки (РАР). У цьому словнику упорядник зазначає: “Ввиду того, что в издаваемых грамотах фамильные прозвища шляхты нередко произведены от сел, которыми она владела, к фамилиям присоединяется, где издатель имел к тому возмож-

ность, указание местностей, которыми они названы” (РАР). Наприклад, “друздъ кадолфовичъ, панъ – N. sg. Друздъ кадолъфовичъ 6. Кадолъфовичъ друздъ 5. 7/8. Повидимому, одно и то же лицо съ Ивашкомъ Дроздомъ. Возможно, что в связи съ этимъ именемъ стоитъ с. Дроздовцы в перемышльском округѣ къ ю.-з.-ю. отъ Перемышля на притокѣ Сана” (РАР).

Частіше згадувана в мовознавчих працях публікація грамот В. Розова була наслідком його студій мови цього жанру текстів та інформації, що осмислювалася в контексті походження української мови, формування диференційних ознак української мови, вивчення територіальної локалізації писемних пам’яток за їхніми мовними особливостями. Це засвідчено як першою його статтею про мову грамот, що вийшла 1907 р. в Україні, так і захистом дисертації “Волинський діалект XV ст. у грамотах Свидригайла” 1928 р. за межами України. Перспективи дослідження – простеження розвитку ідей в історико-лінгвістичних студіях В. Розова, що сформувалися в його київський період життя як науковця та викладача Університету св. Володимира, а також системне вивчення рукописних матеріалів мовознавця.

ДЖЕРЕЛА

СРД – Розов В. До старо-руської діалектології (Іще до питання про галицько-волинське наріччє) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1907. Т. LXXVII. С. 1–30. (окремий відбиток).

ТК – Розов В. Трилогія проф. А. Кримського // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1907. Т. LXXVIII. С. 1–24. (окремий відбиток).

УГ – Розов В. Українські грамоти. Т.1. XIV – перша половина XV в. Київ : з друкарні Української Академії Наук, 1928. 4+176+75+IX с.

РАР – Рукописний архів Розова Володимира Олексійовича в Інституті мовознавства НАНУ імені О. О. Потебні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alma Mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади : у 3 кн. Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К. : Прайм, 2001.

2. Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К. : Наукова думка, 1995.

3. Гринчишин Д. Г. Володимир Олексійович Розов / Д. Г. Гринчишин // Мовознавство. – 1976. – №5. – С. 89–91.

4. Дем'янюк В. Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в. Окрема відбитка із "Записок Історично-Філологічного Відділу". – К., 1928. – Кн. XVI.

5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина : у 11 т. – Париж ; Нью-Йорк, 1973, 1995 Т. 7, 11. – Л. ; К. : Глобус, 1955–2003. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii07.htm>.

6. Залеський А. Нові надходження до архіву Інституту ім. О.О. Потебні АН УРСР / А. Залеський // Мовознавство. – 1969. – № 3. – С. 36.

7. Пешак М. М. Розов Володимир Олексійович / М. М. Пешак // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл-ія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 523.

8. Плющ П. П. Перший викладач історії української мови в Київському університеті (Про педагогічну і наукову діяльність проф. В. О. Розова в зв'язку з 125-річчям КДУ) / П. П. Плющ // Вісн. Київ. ун-ту. Серія філології та журналістики. – 1959. – № 2. – Вип. 2. С. 142–150.

9. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1965.

REFERENCES

1. Korotkyi V. A., Ulyanovskiy V. I. (compilers) (2001) Alma Mater. Universytet Sv. Volodymyra naпередodni ta v dobu Ukrayinskoyi revolyuciyi 1917-1920. Materialy, dokumenty, spogady [*Alma Mater. University of St. Volodymyr on the eve and on the day of the Ukrainian Revolution 1917-1920. Materials, documents, memories*]. Vol. 2: University of St. Volodymyr during the time of the Central Council of Ukraine and Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. Kyiv: Prajm, 704 p. (in Ukrainian).

2. Zadorozhnyi V. B., Matviyenko A. M. (compilers) (1995) Volynski gramoty XVI st. [*Volynletters of the XVI century*]. Kyiv: Naukova dumka, 248 p. (in Ukrainian).

3. Grynchysyn D. G. (1976) Volodymyr Oleksijovych Rozov. *Linguistics*, no 5, pp. 89-91 (in Ukrainian).

4. Demyanchuk V. (1928) Morfologiya ukrayinskykh gramot XIV i pershoyi polovyny XV v. [*Morphology of Ukrainian letters of the XIV and of the first half of the XV centuries*]. Oкрема vidbytkа iz "Zapysok Istorychno-Filologichnogo Viddilu" [*A separate imprint of the "Notes of the historical-philological department"*]. Kyiv, vol. XVI (in Ukrainian).

5. Encyklopediya ukraїnoznavstva. Slovnykova chastyna (1973, 1995): v 11 t. T. 7, 11 [*Encyclopedia of Ukraine. Vocabulary part (1973, 1995): in 11 vol. Vol. 7, 11.*] Paryzh-Nyu-York; Lviv; Kyiv: Globus. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii07.htm> (in Ukrainian).

6. Zaleskyj A. (1969) Novi nadkhodzhennya do arkhivu Instytutu im. O. O. Potebni AN URSR [*New additions to the archive of O. O. Potebnya institute of Academy of Sciences of the USSR*]. *Linguistics*, no 3, p. 36 (in Ukrainian).

7. Peshhak M.M. (2000) Rozov Volodymyr Oleksijovych. *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv: Ukrayinska encyklopediya im. M. P. Bazhana, p. 523 (in Ukrainian).

8. Plyushh P.P. (1959) Pershyj vykladach istoriyi ukrayinskoyi movy v Kyivskomu universyteti (Pro pedagogichnu i naukovu diyalnist prof. V. O. Rozova v zvyazku z 125-richcham KDU) [*The first teacher of the history of the Ukrainian language at the University of Kyiv (About the pedagogical and scientific activity of Prof. V. O. Rozov in connection with the 125th anniversary of the KSU)*]. *Bulletin of the University of Kyiv. Series of philology and journalism*, no 2, V. 2, pp. 142-150 (in Ukrainian).

9. Rusanivskyi V.M. (ed.) (1965) *Ukrayinski gramoty XV st. [Ukrainian letters of the XV century]*. Kyiv: Naukova dumka, 164 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 22.03.18

Oksana Nika, Doctor of Philology, Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**Rozov Volodymyr Oleksiyovych in the history
of the university of Saint Volodymyr**

The article for the first time introduces into scientific discourse information about the unique archive of V.Rozov, Ukrainian researcher in the history of language, as well as literature, culture, philosophy. The uniqueness of the archive lies, firstly, in the value of works on historical linguistics and dialectology, secondly, in the development of topics "language - history - literature - culture" in their interrelation, and thirdly, in the "new discovery" of ideas of V. Rozov as one of the major linguists of the first half of the XX century and consideration of the prospects of his conclusions in modern linguistics.

The archive contains the manuscripts of V.Rozov, which have not yet been systematically described and published, as well as printed materials. They open up to now a scientific heritage not appreciated sufficiently of the great Ukrainian linguist, who was only mentioned fragmentarily as a publisher of Ukrainian letters of the XIV-XV centuries. The archive impresses with the erudition of the linguist, his vocation in the works known in European linguistics, the profound knowledge of languages - Slavic and non-Slavic, and the scientific argumentation of the presentation. The languages of printed and handwritten works - Ukrainian, Russian, Serbian, among the most studied genres - letters of the XIV-XV centuries, as well as Ukrainian school drama.

The study of the scientific heritage of V.Rozov needs to be presented in a series of articles, the first of which covers his teaching and scientific activities at the University of St.Volodymyr, the Kyiv period of his life. It was during this period that his interest in the issues of the Ukrainian literary language, dialectology, and linguistic source studies began, which in fact determined the main directions of scientific activity in subsequent periods of his life, although the factual material acquires a wider generalization and thoughtful comprehension.

Key words: history of Ukrainian linguistics, history of the Ukrainian language, Ukrainian dialectology, letters of the XIV-XV centuries, University of St.Volodymyr.

УДК 811.161.2'42(091)Є.Тимченко

Галина Наснко, д-р філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ПІДРУЧНИК ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА
“КУРС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЯЗИКА”
ТА СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИКО-МОВНОГО ДИСКУРСУ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Автор розглядає мовні форми відображення складників епістемічної ситуації у тексті підручника Є. Тимченка з історії української мови. Превалювання ми-перспективи у викладі нових знань, дефінітивність, обмежене функціонування вербалізаторів оцінки старих знань притаманне академічному дискурсу, детальна сегментованість тексту вказує на орієнтацію на студентську аудиторію. До ранніх етапів формування навчальних жанрів слід віднести неунормованість маркерів інтертекстуальної взаємодії, слабо розвинений метатекст. Спеціально проілюстровано норми правописної системи, якої дотримувався автор.

Ключові слова: історія української мови, навчальний дискурс, метатекст, оцінка, інтертекстуальність, Є. Тимченко.

Доробок Є. Тимченка в сучасних лінгвістичних студіях.

Мовознавчі погляди, перипетії життєвого й наукового шляху Євгена Тимченка останнім часом привертають пильну увагу істориків і лінгвістів.

Діяльність Євгена Тимченка як основоположника української наукової історичної лексикографії докладно висвітлила О. Кровицька [Кровицька]. Завдяки зусиллям В. Німчука та Г. Лисої підготовлено та видано “Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII століть”; у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича 2010 р. започатковано й періодично відбуваються Тимченківські наукові читання.

Дослідники історії правопису української мови твердять, що саме завдяки працям Є. Тимченка (та С. Смаль-Стоцького) відбулося “розмежування правопису й граматики, було остаточно з’ясовано, що правописні прескрипції ґрунтуються на граматичних нормах” [Марушкевич : 12]. Принципи пуризму, впро-

ваджувани Є. Тимченком у роботі правописної комісії й власній практиці, також належно поціновано; Ю. Шевельов навіть міркував, що наміри “звузити розрив між літературною мовою й мовою хутірською” могли й переважити, якби представники етнографічного напрямку “не впали жертвами радянської державної машини” [Шевельов : 265].

На специфіку граматичної концепції Є. Тимченка порівняно з поглядами Ю. Шевельова вказав А. Загнітко [Загнітко]. О. Тихоненко, засвідчивши розмаїті інтереси лексикографа, граматиста, історика мови, перекладача, громадського діяча, наголосила на потребі повного окремого видання творів цього видатного мовознавця [Тихоненко]. Не оминають його спадщини дослідники, які спеціально вивчають динамічні процеси в термінологічних підсистемах лінгвістики: так, морфологічні терміни дослідила І. Ярошевич [Ярошевич 2010а; 2010б]. Зокрема вона проілюструвала тезу про використання дублетів терміноодиниць: “У граматиці Є. Тимченка для назв відмінків використано однослівні терміни-інтернаціоналізми латинського походження: *номінатив*, або *іменний* (називний відмінок), *генетив* (родовий відмінок), *датив*, або *дайний* (давальний відмінок), *акузатив*, або *причинний* (знахідний відмінок), *вокатив*, або *зовний* (кличний відмінок), *інструменталь* (орудний відмінок), *льокатив* (місцевий відмінок)” [Ярошевич 2010а : 50]. Г. Циганок детально описала семантику й парадигматику термінів на позначення артикуляційних особливостей звуків української мови, запропонованих у підручнику “Курс історії українського язика. Вступ і фонетика”, а саме в підрозділі “Фізіологія звуків і звукова система української мови” (Т., 36–50). Вона зауважила, що Є. Тимченко робив акцент на народних назвах [Циганок : 75–133].

Підручник “Курс історії українського язика. Вступ. Фонетика” 1927 р. переважно згадували як типовий для молодогограматичного напрямку тогочасного мовознавства. Хоч він і був вилучений з обігу в часи переслідування автора, слід наголосити, що матеріали та інтерпретація продовжували залишатися актуальними й використовувалися в практиці викладання історії української мови (аж до підручника за ред. М. Жовтобрюха 1980 р.), включно з окремою термінологією та прикладами. Друге видання підручника 1930 р. із передмовою В. Глухенка зосталося нам неприступним.

Перші рецензії на підручник написали відразу М.Грунський і Л.Булаховський. Обидві можна назвати розгromними: від по сторінкового викладу помилок, описок, друкарських огріхів до сумнівів у методологічній правильності, закидів щодо застарілого теоретичного підґрунтя, штучності мови тощо [Булаховський 1927; Грунський 1927]. Не менш дошкульними були й повторні відгуки [Булаховський 1929; Грунський 1929]. Уже пізніше Леонід Булаховський постулював, що підручник “не позбавлений ряду серйозних науково-методологічних хиб, але багатий на фактологічний матеріал та досить оригінальний щодо плану і розробки” [Булаховський 1996 : 96].

М.Жовтобрюх наголошував, що таку всебічну характеристику фонетики української мови від праслов’янського періоду й до нашого часу Є.Тимченко запропонував уперше, до того ж із спробами визначити причини й хронологію змін. Водночас, підтримуючи концепцію давньоруської мови, М.Жовтобрюх наголосив на “методологічній хибі”, що “не дає авторові можливості правильно зрозуміти спільні й дуже істотні ізгласи східнослов’янських мов” [Жовтобрюх 1991 : 65]. Це, звичайно, стосувалося поглядів Є.Тимченка на праруську мову як зайву ланку в глотогенезі східних слов’ян.

На специфіку наукової концепції Є.Тимченка звертала увагу Т.Панько, підкреслюючи, що його зусиллями вироблялася “не тільки термінологічна лексика, але й синтактика наукового стилю в широкому розумінні цього слова, включаючи виклад методологічних засад, загальнотеоретичних концепцій”; він “збагачував наукову мову виражальними ресурсами, інтелектуалізував термінологічними нововведеннями і тим самим підносив її до рівня державних європейських мов” [Панько : 56–57].

Мета й методи дослідження. Тут розглянемо специфіку вербалізації окремих компонентів смислової структури підручника відповідно до розробленої методики її моделювання. Такий підхід дає змогу показати ті ознаки наукового тексту, що змінювалися відповідно до структури й типу дискурсу на різних хронологічних етапах діахронічних студій. Для характеристики наукового тексту виявляються релевантними поняття маркерів нових / старих знань, авторизації й авторської рефлексії, інтертекстуальності й прецедентності, когнітивних моделей і

комунікативних засобів тощо. Мовна реалізація цих показників дає змогу схарактеризувати ресурси наукового текстотворення [Наєнко, 2015; 2016; 2017].

Зміст підручника відповідав тому періоду становлення історико-мовного дискурсу, коли ще не виокремлювали й не викладали як окремі дисципліни діалектологію, історію літературної мови, фонетику й фонологію, історію системи української мови, етимологію. Саме тому він містить підрозділи, що нині формують різні змістові блоки діахронічних і синхронічних студій: порівняльне вивчення слов'янських мов, історія української мови, діалектологія, фонетика й фонологія, історія мовознавства, джерелознавство.

Методичні засади. Оскільки текст призначався для тих, хто “студіюють історію української мови і потребують, щоб закріпити в пам'яті, подавані від викладача відомості” (Т., 3), тут наголошено також і на послідовності окремих підрозділів для навчального процесу: “Історію звуків попереджують відомості з фізіології звуків. В студіюванні звуків взагалі, а тим більше в їх динаміці, відомості з фізіології звуків становлять ту кінцеву базу, що без неї неможлива річ ані розуміти звукові явища, ані студіювати їх в процесі змін” (Т., 3).

Загалом виклад здійснюється в ретроспективі. Автор наводить ряди прикладів від сучасної форми до первісної: **lože* < **logjo*, **žarъ* < **gerъ* (Т., 99); *сєсь* < *сьсь*, *тот* < *тътъ* (Т., 107); *сїсѣти* < *сѣсѣти* < *сетти* < **sēditi*, *їсѣть* < *їєсѣть* < **etti* < **ed-ti* (Т., 155). Цікаво, що Є. Тимченко кваліфікував як праслов'янські слова *мріти*, *мрія* (Т., 162). Проспективний виклад дав змогу показати ланцюжки послідовних праформ і континуантів: *rylnъ* > *rylnъ*, *mylčati* > *mylčati* (Т., 115). Цілісна картина постає при ілюстрації чергувань, що простежені від і-є. через праслов'янські до сучасних українських форм:

І.е. *et (en) ot (on) m. n.*

Прасл. *ę* *o* *ę*

Укр. *‘a(‘e)* *y* *‘a(‘e)*

вїзати, вузол; тягѣти, тугѣї;

трясти, трусѣти (Т., 136).

Ці приклади переважно не прокоментовано, тому, звичайно, непідготовлений читач мало що міг відразу зрозуміти з посторінкових переліків ілюстрацій. Це дало привід М. Грунському зауважити: оскільки не весь матеріал історичних курсів безпосередньо прикладається до життя, то слід при його розгляді демонструвати наукові методи роботи: “хоч ми й педагогізуємо наші колишні університети, але все-ж ми мусимо своїх слухачів в інститутах навчити науково працювати, показати їм методи розроблення предметів” [Грунський 1927 : 270].

Метатекст сформовано класично: з поділом на розділи й підпараграфи.

Присутність автора зацентована лише у передмові, де спеціально сказано про те, що він дотримувався певних особливостей правопису, зроблено зауваження щодо теорії праруської мови: “цей факт зовсім не усправедливлює утворення *фікцій* науково не то що *не продукційних*, а й радше таких, що *сковують наукову думку упередніми теоріями* і скеровують її на *хибні дороги*” (Т., 3–4). Як наукове кредо слід прочитувати методологічну настанову подати загальнослов’янське тло, спільні й відмінні риси в українській та інших мовах, що “*об’єктивно означають справжнє становище української мови в слов’янській родині вільно від згори накинута теорія*” (Т., 4).

Інколи Є. Тимченко вказує на окремі суперечливі моменти: “Вияснити еволюцію і.е. дифтонгових сполучень *or, *ol, *er, *el в слов’янських діалектах становить одну з *найважчих проблем* слов’янського язикознавства, ще й досі *остаточно нерозв’язану*; огляд пропонованих гіпотез див. у Г. Ильїнського: Прасл. гр. 128 і далі; також: Agrell, S. Intonation und Auslaut im Slavischen. Upsala 1913, 18–47” (Т., 106).

Метатекст загалом майже не містить субтекстів авторизації, дуже рідко фіксуємо конструкції зі значенням гіпотетичності, достовірності: *сказав би*; *Певна річ*, що цілокупністю дуже істотних ізоглос, морфологічних процесів і акцентуації мови український, б.руський (литвинський), в.руський (московський), об’єднуються в тіснішу групу словянських діалектів (Т., 3); себто ми, *властиво кажучи*, не маємо суто українських пам’яток цієї доби (Т., 27); *Можливо*, що обидві форми довго жили разом в українській мові (Т., 77); *само собою*, вони мають своє пояснення

(Т., 85). Значення висновку мають конструкції: *Одже виходить*, що два сусідні склади обидва не могли мати слабих ерів, а тільки оден (Т., 107), показник переходу до нових знань: *Треба занотувати*, що в українському (як і в деяких інших языках) спливі шелестівок заходить іноді не так повно, як напр. в московській мові (Т., 52). Факти делімітації поодинокі: *В наше завдання не входить* на разі аналізувати це явище в рос. мові (Т., 102).

Загалом в оцінці старих знань привертає увагу семантика сумніву: “Час, коли зникли слабкі ери важко докладно означити. Думки дослідників у цій загаді дуже не однакові <...> На підставі цих даних, опускаючи не дуже певні натяки Костянтина Порфиrogenета <...> можемо гадати<...>” (Т., 108).

Коли думки попередників здаються переконливими, приєднується до них: *Гадаємо за А. Соболевським (Лекції 57) і Р. Брандтом (Лекції 54)*, що перехід міцних ерів <...> (Т., 110).

Оцінку старих знань можна цілісно спостерегти в підрозділі II. *Головні моменти в історії науки про український язык* (Т., 14–19).

Позитивна оцінка пов'язана з новизною перелічених праць: Срезневський <...> поклав *перші підвалини* історичного трактування східно-слов'янської групи языків; ми також *завдячуємо багатий вибір* лексичного матеріалу (Т., 15); *Вповні наукового характеру* набрало студіювання української мови в працях А. Потебні; *опріч цінних праць* з царини діалектології (Т., 16); *За творця* української діалектології *справедливо уважається* К. Михальчук, що *перший угруповав* українську мову в діалекти і їх відміни; Наука української мови повинна також з *подякою згадати* ймення А. Соболевського (Т., 17); *блискуче потвердив* на багатьох прикладах з пам'яток, *дотепно догадавшись*; І. Зелінський дав *цікаву*: “Пробу упорядкування українських говорів” (Т., 18); В. Ганцов <...> дає *нове висвітлення* еволюції цього фонетичного процесу; працю А. Кримського “Украинская грамматика”, що має в собі *чимало цінного матеріалу, цікавих спостережень і догадів*; *Величезного значіння* для історії української мови мають праці А. Шахматова. *Дуже тонким аналізом* еволюції звуків і міркуваннями історичними Ш. доходить до установлення діалектичних груп східного слов'янства (Т., 19); Ця система *найбільше відповідає науковим вимогам*, але вона не прищепилася через свою практичну недогідність (Т., 30).

Відсутність оцінки будемо пов'язувати з нейтральним ставленням автора до згаданих авторів і праць: *невеличкі словнички* (Зизанія, Беринди), викликані до життя практичними потребами пояснити незрозумілі, переважно церковні <...> слова (Т., 14–15); [Лавровський]: він як і Срезневський початки української мови клав на XIV вік (16); Хоч варто згадати й *невеличку розправу* Я. Головацького (Т., 17); Ще *звертають на себе увагу* праці О. Брока (Т., 18).

Висловлювання з негативною оцінкою в тексті практично відсутні, за винятком згадки про граматику О. Павловського: першу граматику, *дуже звичайно коротку і примітивну*, надруковано тільки 1818 р. (Т., 15) і зауважень про М. Максимовича: Його міркування <...> мали в своїй часі *видатний інтерес*, але *строго наукового методу* в його працях ми ще не бачимо (Т., 15). Також вказано на певні обмеження в працях О. Потебні: висвітлив поодинокі об'яви доводами з історії языка і порівнянням із спорідненими слов'янськими мовами, але *не дав суцільного історичного нариса* фонетичного розвитку мови. Цього завдання *піднявся* П. Житецький (Т., 16). Загалом слід відзначити, що огляд літератури мало прокоментовано. Це зауважував ще М. Грунський: “Але зовсім вже неправильно давати тільки сухий перелік різних праць за авторами, не даючи іноді при тому і повної характеристики праць того або того автора (як Тимченко)” [Грунський 1927 : 261]; на його думку, “з лекцій проф. Тимченка вони [студенти – Г.Н.] будуть знати неповні голі бібліографічні факти” [Грунський 1927 : 262].

Уживання термінів. Відомо, що Є. Тимченко дотримувався етнографічних настанов у термінотворенні. Помітне прагнення давати варіанти термінів, які він пояснює чи визначає:

- питомий і латинську назву: *гортанка* (*larinx*); *голосниця* (*glottis*) (Т., 37);
- інтернаціональний термін і власний переклад: *тембро* або *барва* голосова залежить від форми і великості резонатора (Т., 38); це буде *двогубна* (*білабіяльна*) артикуляція (Т., 39); голосівки звуться *задніми* або *велярними* (Т., 42);
- два питомі відповідники: на означення *замкненого* (*вибухового*) *g* (Т., 30);

- тільки переклад-відповідник, що переважно в сучасній мові не вживається: в *поземному* напрямі [‘горизонтальному’] (Т., 42); у *простопадному* напрямі [‘у вертикальному’] (Т., 43);
- народні назви й загальноприйняті: ще у *росіян (москалів), білорусів (литвинів)* (Т., 28). На позначення російської мови вживає максимальний ряд: *руського (російського, в.руського, московського)* (Т., 92).

Проте **дефініції** подано в різний спосіб. Переважно родові визначення мають підмет *ми-інклюзивне*: Під нерегулярними змінами в мові *ми розуміємо* такі, що не підлягають формулі фонетичних законів і через те здаються винятками з них (Т., 85); З історичного погляду *ми маємо* тут власне редукцію ї(ь) і і (Т., 52); Під міною голосівок *ми розуміємо* переміну їх в тім самім корені або наростковій (Т., 131). У деяких випадках різниця розмита, тобто встановити межу між *ми-ексклюзивним* та *ми-інклюзивним* не вдається: Історію українського язика *ми починаємо* з XI віку (Т., 20). Цей прийом дуже часто спостережено в сильній позиції, тобто на початку підрозділу: Щоб вяснити собі, що то є склад, *нам треба взяти до уваги* два моменти: фізіологічний і акустичний (Т., 56). Трапляються також конструкції з пропущеним підметом: Утрату назалізації *маємо* у зворотнім процесі (Т., 81).

Перехід до об’єктивовано-узагальненого викладу досягнуто вживанням у функції предикативних компонентів неозначених форм чи безособових дієслів: Це *дасться вяснити* ослабленням артикуляції кінцевого складу при вигукові (Т., 86); В замкнених держа *зветься* замиком (Т., 51); Звуконаслідуванням *зветься* таке слово, що його фонетична форма є приближнім і умовним наслідуванням звуків природи (Т., 86); До явищ другої групи належить передусім явище, що його *звуть* аглютинацією (Т., 88); Її часто *звуть* сонантом, залишаючи назву консонанту іншим голосівкам в складі (Т., 57); Всяку правильну фонетичну зміну, коли вона закінчилася, *можна висловити* в загальній формулі: та сама фонема, артикульована в тих саме умовах, змінюється однако в той саме період часу і в тій самій царині (Т., 78).

Лише в передмові вживається *ми-ексклюзивне*: Щоб історія українського язика не висіла, сказав би, в повітрі, *ми даємо* їй підпору в двох гіпотетичних вихідних моментах: моменту індо-

європейського і моменту праслов'янського (Т., 3). Водночас про себе говорить у третій особі: *Авторове написання* де-яких слів, переважно иноязычних, де-що відходить від правил академічного правопису (Т., 4).

Інтертекстуальність. Підручник уводить до широкої славістичної проблематики, бо автор подає докладні списки літератури – польською, німецькою, французькою мовою. “Свій нарис проф. Тимченко буде головніше на книзі Руде *Elements de phonetique generale*, про що й сам говорить у передмові. В покажчику він рекомендує цю книжку Руде, потім ще Брока, Богородицького, Есперсена та статті Лера” [Грунський 1927; 264].

Інколи перелік авторитетів виявляється досить широким: Двоїстість цього рефлексу виясняють (*Фортунатов, Торбієрнсон, Мікколя, Розвадовскі, Шахматов і ин.*) різницею в інтонації... Але на цю гіпотезу не всі пристають (*Ендзелін ФСб. 560. Ільїнський. Прасл. гр. 125 і ин.*) (Т., 105).

Розгляд окремих суперечливих питань подано як другий план викладу – це відступи-уваги: **Увага.** *Фортунатов, а за ним Пожезинський і Кульбакін теї думки, що перед і (або j) другоскладове і.е. *е редукувалося в ь <...>Ендзелін (Сл.-лит. этюды 173) гадає, що в цих формах ми маємо <...>* (Т., 94). Зауваги можуть бути виокремлені на сторінці меншим кеглем:

1) Прикладів на рефлекси безголосих придихових не подаємо бо їх бракує;

2) Деякі дослідники тої думки, що і.е.*kx відбилося в праслов., як х, але це питання ще не зовсім розв'язано (Т., 97).

Інколи саме відсутність прикладів демонструє той рівень відповідальності автора, що не давав простору для занадто категоричних тверджень: *Безсумнівних прикладів* на ступінь о не можна дати (Т., 136).

Використовує різні стратегії інтертекстуальності: напр., переказування без посилання: Росіяни в Олонецькій краї, каже *Шахматов*, під впливом Корелів переносять наголос з останнього складу на перший (Т., 90); *Шахматов*, напр. *припускає*, що зміна музичально-експіраторного наголосу <...> (Т., 91); Носівки зникли в укр. мові, *приймаючи допуст А. Шахматова*, не пізніше як в IX віці (Т., 103); З цим спадаються і міркування *К. Буги* (Т., 104).

Покликання на сторінки інколи подано похапцем, просто в межах речення: Так для сербського *Лескин гадає*, що це зникнення зайшло між IX і XI віком (*Gram. d. serb.-kroat. Spr.115*); певно таку добу слід прийняти і для словинського; для болгарського добу їх зникнення приймають XIII–XIV вік (*Щепкин. Уч. болг. яз.17*) (Т., 103).

Покликання інколи супроводжено полемічними зауваженнями: здання *Ш. нас не перекоує* з таких причин (Т., 102); Факти не дають доброї підпори гіпотезі Шахматова і припускають різне пояснення (Т., 114); Але прийняти думку Шахматова (Оч. др.п.р.яз. 105) <...> не можна (Т., 142).

Протилежний випадок: покликання на загальноприйняту думку: *Приймають*, що кожне праслов'янське назвукове є розвивало перед собою j (i) (Т., 121). Інколи покликання – це окреме коротке речення: *Див. Шахматов Оч. 261* (Т., 111).

Загалом помітно, що в тексті відсутня система однотипного оформлення інтертекстуальних маркерів: вони є посторінкові, в дужках у межах речення, запропоновано переліки літератури до окремих підрозділів, напр., на с. 31 – список праць із історії графіки, на с. 31–33 – список усіх граматик від Павловського до Є. Тимченка й Я. Янова.

Огляд літератури супроводжено ремарками, виходом у сучасний авторів дискурс: *Викладового словника української мови ще не маємо, але Академія наук збирає для нього матеріяль; так само в Академії готується до друку і словник історичний; Інститут Наукової Мови при Академії випускає проекти словників термінологічних з різних галузів віди* (Т., 35).

Особливості правопису. У правописній практиці Є. Тимченка доречно розглянути специфіку відображення ознак української вимови, зафіксоване в написаннях питомих і запозичених слів.

До мовленнєвих явищ, що їх фіксує Є. Тимченко, належать:

– диспалаталізація шиплячих: *нарічча, піднарічча* (Т., 10); за помічку запозичених слів; фонетичною площею (Т., 79);

– асиміляція приголосних на межі морфем: *свицькі* пам'ятки (Т., 25); *людзькій* мові (Т., 36); чим вони *короччі* (Т., 38); буває *рідче* (Т., 81), *ріжниця* в артикуляції (Т.,82); *кельцьку, міцні* єри (Т., 107); *найкороччою* дорогою (Т., 51); в *сусідстві* (Т., 53); переміщення артикуляції *зпереду* назад (Т., 81); *заходить* *лекше* (Т., 82), *одже* (Т., 92), в *карпацьких* говірках (Т., 145).

Ікавізм української мови має виразний профіль: послідовно вживається **і** на позначення **[i]** в закритих складах, інколи – у відкритих: український *нарід* (Т., 9); *вражіння* (Т., 82); наступати по *нім* (Т., 83); коли в *нім* була довгість; *закін* Де-Соссюра; в *праукраїнськiм* язикy (Т., 100); в складах *коріневих* (Т., 102); *значіння* не має (Т., 103); в *наступнім* слові, в *тім самім* випадку (Т., 109); *значіння* кореня (Т., 131).

Літера **и** на позначення звука **[и]** вживається на початку слова: має *и*ншу еволюцію; *и*накше змінюється; *и*начення носове (Т., 83); *и*начення гортанкове (Т., 84); *и*ноді буває (Т., 51); *и*язика *и*ндо-європейського (Т., 92); *и*начитися (Т., 107); також у середині слова: *передисторично* (Т., 93); на цю *гипотезу* (Т., 105); *пізніше* (Т., 109). Проте трапляється варіантність у таких написаннях: *ди*ялектичні форми – *ді*ялектично (Т., 125), *и*ндо-європейського – *індо-європейських* (Т., 92). З нерозрізненням **[e]** – **[и]** пов'язане написання *бренить* (Т., 146).

Слід відзначити послідовну байдужість до вживання **в/у** в позиції перед приголосними, зокрема на початку речення: *В відокремлені*м звуку ми постерігаємо всі три періоди (Т., 51); стає *п*ал'ятальною або *в*елярною, *у*важаючи на якість цієї останньої (Т., 83); *В деяких* романських язиках (Т., 82); це буває *в* *п*ом'якшенні і в редукції дифтонгів (Т., 83); *В великому* язиковому середовищі (Т., 91); *В першiм* разі вони були слабi (Т., 107); *В формах* киснути – квас (Т., 136).

До морфологічних особливостей належать такі. Послідовно вживаються первинні закінчення в непрямих відмінках іменників жіночого роду колишньої *ї-основи: у всій *різноманітності* (Т., 27); *відомості*, *в пам'яті*, *наступності* різних фаз (Т., 92); в певній звуковій *несталості* (Т., 90); має характер *випадковості* (Т., 95); в *більшості* (Т., 100); самої *залежності* (Т., 102); *пал'ятальності* (Т., 103); одержуємо *відповідності*; в *дво*якій *постаті* (Т., 106), в *високості* (Т., 130); в *свідомості* (Т., 155).

Послідовно функціують форми двоїни іменників: *дві* *г*рупи діалектів (Т., 13); *три* наступні по собі *ф*азі (Т., 51); *три* *ц*арині артикуляції (Т., 42); *обидві* формі (Т., 77), потрібні *дві* *г*рупи умов (Т., 78); на *три* *у*мові (Т., 83); *дві* *г*олосівці (Т., 53); *дві* *с*лові становлять (Т., 89); нам треба відповісти на *дві* *п*итання (Т., 100); з *т*има випадками (Т., 131).

Не мав автор упередження щодо дієприкметників теперішнього часу: Наголос акутового складу був *ростучий*, а циркумфлексового *падучий* (Т., 100).

Деякі форми мають сьогодні статус розмовних: це 3 ос. одн. теп. часу з усиченим кінцевим складом: Коли *випада* надзвукова голосівка (Т., 54). Трапляється написання *ся* окремо від дієслова: а *б* коротке *лишило ся* без зміни (Т., 80). Вживаються навіть короткі форми займенників: (діалектично) здовжуючи *ю* (Т., 111).

Інший рід мають іменники: спідній *щелеп* (Т., 36).

Свою специфіку мають написання слів разом / окремо / через дефіс. Наприклад, трапляються написання прислівників окремо: Назалізація буває завжди *в наслідок* звичайно регресивної (відступової) асиміляції (Т., 81); через дефіс: *себ-то* коли органи мовні ще займають положення (Т., 84). Так само послідовно через дефіс пишуться прикметники-композиції: *західно-європейської* латиниці (Т., 28); і з *близько-спорідненої* мови (Т., 86); в *східно-слов'янській* групі; в *сербо-хорвацькій, чехо-словацькій* (Т., 100). Інколи не вживає апостроф: *не звязані* (Т., 83).

У правописі іншомовних слів (з дифтонгами) Є. Тимченко послідовно засвідчує інтервокальний [j]: *асоціації* (Т., 28); *діалектів*; *соціальна еволюція* (Т., 80); *лабіялізована* (Т., 81); *діалектично* (Т., 83).

Трапляються вставні голосні в запозичених лексемах перед сонорним у кінці слова: еволюцію звуків і *фором* різних говірок (Т., 92); *польонізм* (н. одн.) (Т., 101); опріч правильних *фором* (Т., 111), дещо ускладняють *вокалізм* (Т., 133); *консонантизм* (Т., 139).

У запозиченнях передано м'якість [l'] у сполуках [l'o], [l'a]: *анальогічні*, *людові етимольогії* (Т., 87), в індивідуальній *психології* (Т., 85); *психологічного* чинника (Т., 103); *формуля* (Т., 104); *кольонізовані* степи (Т., 144).

Так само послідовно вживає літеру *г* на позначення [g]: не творять *дифтонгу* (Т., 53); *дифтонгізації*, *органи* (Т., 82); *категорії* (Т., 84); зміни *нерегулярні*, в *групах, енергії* (Т., 85); *аглютинацією*, *графічний* (Т., 86); *термінологія* (Т., 8).

Специфіка засвоєння іншомовних запозичень полягає зокрема в відхиленнях від роду: На підставі *аналізи* дотогочасного <...> матеріялу (Т., 18); *аналіза* язика (Т., 24); *Тембро* голосівки (Т., 82); *альвеоль* (Т., 85), *ритмо* мови (Т., 53) або від сучасного фонетичного оформлення: ця *скала* 'шкала' (Т., 133); *симболізувати* (Т., 29); *принціпом* (Т., 30).

Неунормованими слід вважати передачу російських прізвищ: *А. Соболевскаго – А. Соболевського* (Т., 17).

Уживає також розмовні слова, що нині сприймаються як ненормативні: не однаково *хутко* (Т., 79); ми не маємо *наських* слів з назвуковим *а* (Т., 120).

Мова перекладів Тимченка викликала осуд ще в сучасників. Спочатку так написав М. Грунський: “Звертає на себе увагу *штучність мови* у Тимченка, якась *витвореність її, штучність термінів*, часто неясність, неточність: “тяглість (довгість) звука ми студіємо під назвою *часокількість*”, “епентезою або вставленням голосівки”, через епентезу або розвій шелетівки”, “через елізію, себ-то знищення кінцевої голосівки” та инш. [Грунський 1927 : 265]. Пізніше він процитував і критичні відгуки Б. Ткаченка: *словотворча вакханалія, надзвичайно експромтна мова перекладів проф. Тимченка* [Грунський 1929 : 379].

Ще потребують спеціального дослідження лексеми, що змінили семантику або морфемну структуру. Певно, частина з них – “ковані” неологізми, що подекуди сприймаються як архаїзми: тих *хронік* ми не маємо в їх *первопису* (Т., 25); друкували історики...а не *язиковці* (Т., 27); як *складовина* наступного слова (Т., 88); *приспіншена* еволюція (Т., 8); *вислід* еволюції [‘наслідок’] (Т., 76); *потворну* еволюцію маємо (Т., 89); *язикове середовище*, що *спільнується* з даним середовищем (Т., 90); в цілій *многовзірності* індивідуальних відтінків (Т., 89); у *стичности* двох народів, у *спільнуванні* економічнім; індивіди стають *двоязикими* (Т., 90); явища соціальні можуть просто *ділати* [виокремлено автором – Г. Н.] на фонетичні зміни (Т., 91); Родина слов’янська в своїм *цілові* одже знову не стоїть відосібно (Т., 92); в категорію *женського роду* (Т., 170); позбавлено *внутрянного* змісту; твердження дуже *суперечне* (Т., 95); велярні звуки в *языках сатемових спалися* [‘збіглися’] з *лябіовелярними* (Т., 96); *палатальну шелестівку* з *заником* *ј* [‘втрастою’] (Т., 99); що пізніше *уповнозвучилися* (Т., 106); в *більшині* українських говірок; він *південно-слов’янські* слова *віддавав* через *а* [‘передавав’] (Т., 125); процес цього *спаду* дасться так собі уявити; *поступінно* й діалектично (Т., 129); *зеровий* ступінь вокалізму [‘нульовий’] (Т., 132); це *здання* вимагає старанного *перевірення*; де *збезголосилося* колись *голосне в* (Т., 143); зроблено *спробунки* пояс-

нити це явище синтаксично (Т., 145); це *споводувало* <...> його зникнення [‘спричинило’] (Т., 148); в деяких словах його *одідичено* з того давна [‘успадковано’] (Т., 153); прийшли з собою в *стичність* (Т., 156); в *людовій* мові (Т., 170).

Висновки. Підручник Є. Тимченка засвідчує той етап формування наукового дискурсу, коли текст для навчальної аудиторії мало відрізнявся від академічного. Це засвідчує увиразнений методологічний субтекст, ускладнений компонентами авторської рефлексії. Тут практично нівельована авторизованість, у викладі нових знань превалює *ми*-перспектива. Обмежена оцінка старих знань і широкі бібліографічні переліки виявляють зв’язок із текстами інформаційного дискурсу. Неунормованим постає операційний метатекст: способи покликань дуже різноманітні. Натомість дуже високий ступінь використання дефініцій, сегментованості на підрозділи, велика вага ілюстративного матеріалу, фактично фрагментів до етимологічного словника. Європейський контекст університетської славістики засвідчують розлогі списки праць німецьких, польських, французьких, норвезьких мовознавців, із якими, передбачалося, будуть працювати студенти. Принципи етнографічного пуризму, дотримані у правописній практиці автором, хоч перевірки часом не витримали, усе ж становлять певний етап історії нашої культури. Експеримент Є. Тимченка засвідчив здатність питомих ресурсів української мови до передачі складних абстрактних і наукових понять, а текстотвірна практика – статус історії української мови як навчальної дисципліни.

ДЖЕРЕЛА

Т. – Тимченко Є. К. Курс історії українського языка. Вступ і фонетика. – К. : Держ. вид-во України, 1927.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. Євген Костянтинович Тимченко / Л. Булаховський // Українська історична та діалектна лексика. 1996. – Вип. 3. – С. 95–99.
2. Булаховський Л. Проф. Є. Тимченко. Курс історії українського языка. Вступ і фонетика / Л. Булаховський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XV (1927). – С. 271–276.
3. Булаховський Л. Проф. Є. Тимченко. Курс історії українського языка, Київ 1927 / Л. Булаховський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XXIII (1929). – С. 377–378.
4. Грунський М. Додаток до замітки проф. Л. Булаховського / М. Грунський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XXIII (1929). – С. 378–379.

5. Грунський М. Завдання наукових підручників історії української мови (з приводу нових підручників проф. П. Бузука та проф. Є. Тимченка) / М. Грунський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XV (1927). – С. 261–270.
6. Жовтобрюх М. А. Євген Тимченко – вчений і педагог / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 63–69.
7. Загнітко А. П. Граматичні концепції давального Юрія Шевельова і Євгена Тимченка: теоретико-прикладні студії (1) / А. П. Загнітко // Граматичні студії : зб. наук. праць. – Вінниця, 2017. – Вип. 3. – С. 25–34.
8. Кровицька О. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка / О. Кровицька // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 74–81.
9. Марушкевич І. М. Кодифікація української літературної мови в першій третині ХХ століття: правописної і граматичні норми та їх текстова реалізація : автореф. дис... канд. філол. наук / І. М. Марушкевич. – К., 2009.
10. Наєнко Г. М. Метафоричні моделі в науковому тексті Михайла Максимовича / Г. М. Наєнко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – К., 2016. – Вип. 29. – С. 85–92.
11. Наєнко Г. М. Науковий текст академіка Леоніда Булаховського в когнітивно-дискурсивному прочитанні / Г. М. Наєнко // Українське мовознавство. – 2015. – Вип. 45/1. – С. 287–295.
12. Наєнко Г. М. Текстотвірні функції прецедентних феноменів у історикомовному дискурсі радянського часу / Г. М. Наєнко // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies. – 2017. – Вип. 33. – С. 120–127.
13. Панько Т. Наукова мова в концепції Є. Тимченка / Т. Панько // Українська історична та діалектна лексика. – 1996. – Вип. 3. – С. 55–62.
14. Тихоненко О. Лінгводидактична спадщина Є. К. Тимченка (до 150-річчя від дня народження видатного мовознавця) / О. Тихоненко // Філологічні науки. – 2016. – № 24. – С. 101–106.
15. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття : дис... канд. філол. наук / Г. М. Циганок. – К., 2017.
16. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / упоряд. Л. Масенко. – К., 2008. – С. 26–279.
17. Ярошевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології / І. Ярошевич // Українська мова. – 2010а. – № 3. – С. 44–54.
18. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / І. А. Ярошевич. – К., 2010б.

REFERENCES

1. Bulakhovsky L. (1996). Jevhen Kostjantynovyč Tymčenko [*Jevhen Kostjantynovyč Tymchenko*]. *Ukrainian historical and dialectal vocabulary*, vol. 3, pp. 95–99 (in Ukrainian).
2. Bulakhovsky L. (1927) Prof. Je. Tymčenko. Kurs istoriji ukrajins'koho jazyka. Vstup i fonetyka [*Prof. Y. Tymchenko. Course of history of the Ukrainian language. Introduction and phonetics*]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XV, pp. 271–276. (in Ukrainian).

3. Bulakhovsky L. (1929) Prof. Je. Tymčenko. Kurs istoriji ukrajins'koho jazyka. Kyjiv, 1927 [Prof. Y. Tymchenko. Course of history of the Ukrainian language. Kyjiv, 1927]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XXIII, pp. 377–378 (in Ukrainian).
4. Hrunsky M. (1929) Dodatok do zamitok prof. L. Bulaxovs'koho [Addition to prof. Bulahovskij's notes]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XXIII, pp. 378–379. (in Ukrainian).
5. Hrunsky M. (1927) Zavdannja naukovyx pidručnykiv istoriji ukrajins'koho movy (z pryvodu novyx pidručnykiv prof. P. Buzuka ta prof. Je. Tymčenka) [Task of scientific textbooks of history of the Ukrainian language (about new textbooks by prof. P. Buzuk and prof. Y. Tymchenko)]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XV, pp. 261–270. (in Ukrainian).
6. Zhovtobryukh M.A. (1991) Jevhen Tymčenko – včenyj i pedahoh [Yevhen Tymchenko as a scientist and pedagog]. *Linguistics*, no 5, pp. 63–69 (in Ukrainian).
7. Zahnitko A.P. (2017) Hramatyčni koncepciji daval'noho Jurija Ševel'ova i Jevhena Tymčenka: teoretyko-prykładni studiji (1) [Grammatical Conceptions of Dative by George (Yurii) Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko: Theoretical and Applied Studies]. *Grammatical studies*, vol. 3, pp. 25–34. (in Ukrainian).
8. Krovitska O. (2007) Leksykohrafična spadščyna Je. Tymčenka [Yevhen Tymchenko's lexicographic heritage]. *Ukrainian language*, no 1, pp. 74–81. (in Ukrainian).
9. Marushkevich I.M. (2009) Kodyfikacija ukrajins'koho literaturnoho movy v peršij tretyni XX stolittja: pravopysnoji i hramatyčni normy ta jix tekstova realizacija [Codification of the Ukrainian Language at the Beginning of the XXth c.: Orthographical and Grammatical Norms and their Text Realization] (Phd Thesis). Kyiv, 18 p. (in Ukrainian).
10. Naienko H.M. (2016) Metaforični modeli v naukovomu teksti Myxajla Maksymovyča [Metaphorical models in Myhailo Maksymovych's scientific text]. *Comparative studies of Slavic languages and literatures. Memory of academician Leonid Bulakhovsky*, vol. 29, pp. 85–92. (in Ukrainian).
11. Naienko H.M. (2015) Naukovyj tekst akademika Leonida Bulaxovs'koho v kohnityvno-dyskursyvnomu pročitanni [Scientific text of Academician Leonid Bulakhovsky in cognitive-discursive reading]. *Ukrainian linguistics*, vol. 45/1, pp. 287–295. (in Ukrainian).
12. Naienko H.M. (2017) Tekstotvorni funkciji precedentyx fenomeniv u istoriko-movnomu dyskursi radjans'koho času [Text Creation Functions of Precedent Phenomena in the Historical Linguistic Discourse of the Soviet Era]. *Linguistic Studies*, vol. 33, pp. 120–127. (in Ukrainian).
13. Pan'ko T. (1996) Naukova mova v koncepciji JE. Tymčenka [Scientific language in the concept of Y. Timchenko]. *Ukrainian historical and dialectal vocabulary*, vol. 3, pp. 55–62. (in Ukrainian).
14. Tyxonenko O. (2016) Linhvodydaktyčna spadščyna Je. K. Tymčenka (do 150-riččja vid dnja narodžennja vydatnoho movoznavcja) [E. K. Tymchenko linguistic and didactic heritage (150 years from the birth of a famous Ukrainian linguist)]. *Philological sciences*, no 24, pp. 101–106. (in Ukrainian).
15. Cyhanok H.M. (2017) Rozvytok ukrajins'koho fonetyčnoji terminolohiji XX – počatku XXI stolittja [The development of Ukrainian phonetic terminology of the XXth – beginning of the XXI century] (Phd Thesis). Kyiv, 234 p. (in Ukrainian).

16. Shevelev Yu. (2008) *Ukrajins'ka mova v peršij polovyni dvadcatohoho stolittja (1900-1941): Stan i status [Ukrainian language in the first half of the twentieth century: state and status (1900–1941)]. Selected Works: in 2 volumes, vol. 1. Linguistics*. Kyiv, pp. 26–279. (in Ukrainian).

17. Yaroshevich I. (2010a) Stanovlennja j kodyfikacija ukrajins'koji morfolohičnoji terminolohiji [*Formation and codification of Ukrainian morphological terminology*]. *Ukrainian language*, no. 3, pp. 44–54. (in Ukrainian).

18. Yaroshevich I.A. (2010b) *Ukrajins'ka morfolohična terminolohija XX – počatku XXI st. [Ukrainian morphological terminology of the XX – beginning of the XXI century]*. Kyiv, 195 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 04.04.18

Halyna Naienko, Doctor of philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Textbook by Evhen Tymchenko
“Course of history of the Ukrainian language”
the formation of the historical and linguistic discourse
of the first third of the twentieth century

The author raises the question of the value of the textbook “Course of history of the Ukrainian language” E. Tymchenko for the formation of the educational discourse of the first third of the twentieth century. Despite the interest in linguistic attitudes and career of this author, his research testatorone not yet attracted sufficient attention. The article describes the linguistic forms of reflection elements episteme situation in the text of the textbook. This gives the opportunity to model the sens structure of text, with the designation of new/old knowledge, markers intertextuality, authorizing and evaluation.

To the constitutive characteristics of the scientific text belongs to the wording of the method, Tymchenko it is accompanied by evaluative markers. The prevalence of we-perspectives in the presentation of new knowledge, defunct, limited functioning verbaler evaluation of old knowledge of scientific discourse, detailed segmentcount text indicates an orientation for the student audience. Until the early stages of formation of academic genres should include not norm markers intertextual interaction, underdeveloped metatext. Specially illustrated spelling installation, followed by the author. Here is testified by the desire to recreate assimilation, the end of the archaic singular and done such specific words, borrowing – conversion of diphthongs, save [g] and [l']. The list of tokens that archaia or changed in the modern language morfeŋ structure.

The experimental practice of Tymchenko is the first attempt to provide a detailed evolution of the Ukrainian language from Indo-European via proto-Slavic to modern synchronous slice against the scheme of the collapse of ancient languages O. Shakhmatov. The tutorial showed the status of the Ukrainian language history as linguistic discipline.

Key words: history of the Ukrainian language, scientific discourse, metatext, evaluation, intertextuality, Evhen Kostjantynovyh Tymchenko.

УДК 811.161.2:94

Міхаель Мозер, д-р габілітований, проф.
Віденський університет, Відень,
Католицький університет ім. Пазманя, Будапешт

ЧИ ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ Є ІСТОРІЄЮ МОВИ ЛІТЕРАТУРИ?

Замість терміна “стандартна мова”, який прийняла більшість західних мовознавців, в україністиці досі переважає термін “літературна мова”. На суто теоретичних основах, цей факт не має великого значення, адже ці терміни є синонімами. Проте насправді з терміном “літературна мова” пов’язані суттєві проблеми, адже часто виявляється, що навіть фахівці, які напевно усвідомлюють справжній зміст терміна “літературна мова”, фактично трактують його, начеб концепт “літературна мова” дорівнював концептові “мова літератури”; це зокрема стосується чималих праць із назвами “Історія української літературної мови”, “История русского литературного языка” тощо. У цій статті ми коротко нагадаємо, що таке “літературна мова” / “стандартна мова”, а згодом укажемо, що найпоширеніший підручник під назвою “Історія української літературної мови” фактично пропонує нам історію не української літературної мови, але мови українськомовної літератури.

Ключові слова: стандартна мова, літературна мова, мова літератури, “Історія української літературної мови”, “Празька школа”, Айнар Гауген, Іван Огієнко, Віталій Русанівський.

1. Що таке “літературна мова” / “стандартна мова”? Про те, що таке “літературна мова” / “стандартна мова”, мовознавці, зокрема стандартологи, написали чимало праць. Серед найцікавіших є ті, що в основному розвивають головні думки вчених “Празької школи”, які зводяться до таких думок:

- 1) літературна мова повинна бути кодифікована;
- 2) норми повинні бути загальнообов’язковими та прийнятими;
- 3) літературна мова (як полівалентна мова) повинна знайти застосування в усіх комунікаційних функціональних сферах мовної спільноти;
- 4) літературна мова повинна мати надрегіональне значення;
- 5) літературна мова повинна бути стилістично диференційована (див.: [Мозер 2011 : 121–122] із критичними зауваженнями).

І хоча до цих головних критеріїв додано чимало коментарів та й нових критеріїв, теорія “Празької школи” досі не втрачала вартості. Одна з причин, мабуть, полягає в тому, що каталог критеріїв, який запропонували представники “Празької школи” за міжвоєнної доби, насправді лише переформулював програми стандартизаторів XIX ст. Адже самі стандартизатори оголошували у своїх роботах, що працюють над повноцінною кодифікацією певної мови, тобто й над тим, щоб уся мовна спільнота прийняла запропоновані норми в надрегіональному контексті, щоб мовна спільнота дбала про якнайширшу функціональність цієї мови та розробляла відповідні стилі, тощо [див.: Там само].

Тому не дивує, що й модель “стандартизації” мов, яку в середині 1960-х рр. запропонував гарвардський скандинавіст Айнар Гауген, фактично є лише ще одним переформулюванням програм XIX ст. (та водночас і тез “Празької школи”). Нагадаймо, що згідно з Гаугеном стандартизація складається з чотирьох складових, це: 1) “selection”, тобто вибір коду (та конкретних форм); 2) “codification”, тобто кодифікація норм; 3) “acceptance” (або деінде “implementation”), тобто прийняття або запровадження норм і 4) “elaboration”, тобто розробка термінологій і стилів тощо [Haugen 1966; див. Мозер у друці].

Той факт, що наші уявлення про “літературні” / “стандартні” мови глибоко ґрунтуються на модерному досвіді, зумовлює їхню яскраву історичність. Іншими словами, модерні уявлення про “літературну мову” / “стандартну мову” є цінним інструментарієм перш за все щодо модерних часів. Саме тому будь-яка “історія літературної мови” натрапляє на великі труднощі стосовно раніших періодів, адже багато що з мовного минулого швидко виявляється лише “передісторією” відповідної “літературної мови” в термінологічному розумінні, яка власне й стала такою лише за модерних часів. Саме тому я стосовно середньовіччя й ранньомодерних часів вживатиму вираз “писемна мова”.

Нехтування термінологічним значенням виразу “літературна мова” не приводить до подолання згаданих труднощів, а навпаки загострює їх. Суть “літературної мови” ніколи не зводиться до “мови літератури”.

2. Те, що ми маємо. Серед монографій, присвячених “історії української літературної мови”, найбільш поширені праці Івана Огієнка 1949 р. (у різних перевиданнях) і Віталія Русанівського [Огієнко 2001; Русанівський 2001]. Щодо праці Івана Огієнка,

сучасні читачі часто забувають, що автор ніколи не претендував на її суто науковий статус, а презентував її як “популярний підсумок” [Огієнко 2001 : 49], і часто посилаються на тези Івана Огієнка з 1949 р., які наукова славістика давно вважає спростованими. Що ж до книжки покійного академіка Віталія Русанівського, ми маємо справу з дуже поширеною монографією, яка планувалася як підручник для університетів України та й справді широко використовується як такий. Саме розгляд підручника Русанівського оприявнює, до яких небажаних результатів може призвести необачливе ставлення до терміна “літературна мова”.

2.1. Давньокіївська літературна мова. Щодо “давньокіївської літературної мови”, якої в термінологічному розумінні ніколи не існувало як такої (жодна з писемних мов середньовічної Русі не виконувала всі функції літературної мови, не було жодної кодифікації), Віталій Русанівський пропонує думки щодо стосунків між церковнослов’янською та давньоруською мовами в письменстві середньовічної Русі:

“Диглосія – нерівноправне становище двох мов, одна з яких (давньоруська) доповнює функції іншої (старослов’янської). Білінгвізм – рівноправне становище обох мов, кожна з яких має свою сферу вживання. Обидва положення були б правомірними, коли б носії літературної мови – старослов’янської і давньоруської – були різні. Так ні ж, це ті самі люди: князі, їхнє військо і духовне оточення. Для них старослов’янська й руська мови – різновиди тієї самої літературної мови” [Русанівський 2001 : 12].

Ця аргументація дивує, бо незважаючи на те, що ні середньовічні руські князі, ані їхнє військо, та навіть ні їхнє духовне оточення не усвідомлювали, що таке “літературна мова” в сучасному розумінні, важко сказати, скільки з цих осіб більш-менш знали церковнослов’янську мову – і якщо так, у якому розумінні. Насправді все вказує на те, що вкрай мало з таких осіб були спроможні “вживати” церковнослов’янську мову у власному розумінні. Дехто читав церковнослов’янською, зокрема серед духовних осіб; дехто знав напам’ять псалми, молитви з Біблії тощо. Проте мало хто вільно говорив або писав церковнослов’янською навіть серед дуже обмеженого кола середньовічних письменників Русі. Сам Віталій Русанівський пише про “Житіє і ходіння...” ігумена Данила, що мабуть постало в ранньому XII ст.:

“Автор намагається писати старослов’янською мовою, яку, очевидно, як духовна особа, знає досконало, але, вийшовши за межі перекладних текстів, часто не знаходить ні слів, ні форм для описання об’єктів, а тому вдається до засобів відомої йому розмовної мови” [Русанівський 2001 : 27]. Однак людина, яка “досконало” знає певну мову, не опиняється часто в ситуації, що “не знаходить ні слів, ні форм” одразу, коли не пригадує безпосередніх текстових зразків. Така мова в такого носія однозначно не виконує функції літературної, не кажучи вже про те, що майже вся решта мовної спільноти знала церковнослов’янську мову на ще значно скромнішому рівні, ніж ігумен Данило: фактично лише на пасивному або дуже обмеженому репродуктивному рівні. Тому всілякі думки про те, що, мовляв, “давньо-київська літературна мова однаковою мірою використовувалась усіма східними слов’янами” [Русанівський 2001 : 12], швидше нагадують якусь фантастику. Та й думка про те, що та мова начебто “складалася із трьох функціональних стилів: високого (конфесійна й ораторська література), середнього (мова літописів і художньої літератури) і зниженого (“Руська Правда”, грамоти)” [Русанівський, 2001], мало змінює: інші, значно переконливіші схеми, які намагаються висвітлювати взаємний зв’язок між мовами й текстовими жанрами в середньовічній Русі та в православному слов’янському письменстві загалом (див.: [Толстой 1988]), ніяк не вбачають у ньому якогось втілення якоїсь “теорії про три стилі” в такій формі, що аж занадто нагадує спроби Михайла Ломоносова використовувати античні уявлення про три стилі з огляду на церковнослов’янськи в російській мові середини XVIII ст.

Незважаючи на те, як самі сучасники оцінювали мовну ситуацію, давньоруське письменство ґрунтується на більш-менш змішаних різновидах двох слов’янських писемних мов, при цьому кожна з них має свою власну граматику, а жодна з них не була літературною мовою в сучасному розумінні (не кажучи вже про те, що й діалектні вкраплення могли завжди ускладнювати загальну картину).

Відкритих питань є ще значно більше, наприклад: що насправді являє собою “художня література” середньовічної Русі й чим саме “конфесійна й ораторська література” у своїй цілості відрізняється від неї; чому ми, досліджуючи мовний світ середньовіччя, з цілковитою слухністю цікавимося такими суто нелітературними

текстами, як-от: “Правдою Руською” й грамотами, а щодо новітніших часів дослідники часто нехтують тим безспірним фактом, що “літературна мова” не ґрунтується перш за все й майже виключно на “літературних жанрах”? Саме тому, до речі, дивує й міркування Русанівського, що написи на давньоруських монетах “не становлять окремого літературного жанру і є цінними тільки з погляду історичної фонетики, граматики і лексикології” [Русанівський 2001 : 42]: насправді саме такий доказ про суспільну функцію певної мови, як написи на монетах (або пізніше – на банкнотах) має неабияке значення для статусу цієї мови, а літературна цінність таких написів, розуміється, не відіграє жодної ролі.

2.2. Ранньомодерна доба. Із наративу підручника не стає зрозумілим, як після остаточного розпаду Київської Русі з гаданої “давньокиївської” літературної мови таки постали дві окремі “церковнослов’янська” й “староукраїнська” “літературні мови”. З огляду на обмежений простір ми цими питаннями не займатимемося в деталях, проте додамо, що насправді й за ранньомодерної доби ані церковнослов’янська, ані “руська” (українська й білоруська) писемна мова не стали “літературними” в сучасному розумінні слова, хоч обидві мови сильно розвивалися саме в напрямку “літературності” (обмежимося вказівкою на досить могутню кодифікацію церковнослов’янської мови, що відбулася саме на території Речі Посполитої, та на значне розширення функціональності “руської” мови) (див., напр.: [Мозер 2011а : 55–131]. Тим менш зрозуміло досі, і не лише з огляду на працю Русанівського, коли та яким чином із церковнослов’янської мови постала “слов’яноруська”, суть якої, здається, ніде не визначено задовільно. Так чи так, варто вказати на те, що згідно з Віталієм Русанівським історія української літературної мови в XVIII ст. опинилася в такій дивній ситуації, що “<...> у небагатій творчій спадщині І[вана] Некрашевича засвідчені три живані тоді літературні мови: слов’яноруська <...>, староукраїнська <...> і зароджувана новоукраїнська” [Русанівський 2001 : 143], при цьому, може, слід додати ще й четверту “літературну мову”, бо чим ще може бути названа згодом, “нарешті, мова народна” у творчості Некрашевича, якщо його справді “можна назвати попередником І. Котляревського” [Русанівський 2001 : 144]?

Що це може означати? Невідомо, бо деінде автор навіть пише, що, мовляв, “літературна мова існує відтоді, відколи існують твори, написані нею” [Русанівський 2001 : 10]. Однак що звучить як афоризм, насправді позбавлене сенсу.

2.3. Від Котляревського до наших днів. На дуже елементарне питання, коли саме постала новітня українська літературна мова, підручник пропонує кілька нечітких і суперечливих відповідей. Щойно ми дізналися, що вона “зароджувалася” за часів Івана Некрашевича, чия письменницька діяльність трохи передувала виходу “Енеїди”; трохи нижче читаємо, що “І. Котляревський, зважаючи на повну невпорядкованість тодішньої української мови, що тільки-но зароджувалась як літературна, вживав ще немало русицизмів <...>” [Русанівський 2001 : 152], при цьому ніде не з’ясовано, як стан “повної невпорядкованості узгоджується зі статусом літературної мови”. Далі зазначено, що Григорій Квітка-Основ’яненко “залишив нам чіткий відбиток слобожанського говору першої половини XIX ст., який мало змінився і в наші дні” [Русанівський 2001 : 155], але в чому тоді полягає роль Квітки для розробки модерної української літературної мови, яка, нагадаємо, за суттю своєю має вирівнювати регіональні відмінності?

Що це означає, коли ми читаємо, що “у поетів-романтиків була тенденція до нормалізації мови української літератури” [Русанівський 2001 : 167], а водночас саме в цьому контексті Русанівський зненацька зазначає: “Спеціально уникаю тут терміна “літературна мова”, бо про неї можна говорити тільки після творчості Т. Шевченка” [Русанівський 2001 : 167]? Як це зрозуміти, коли читачі на попередніх сторінках натрапляли саме на термін “літературна мова” безліч разів? І що саме автор хоче сказати: чи насправді радить уникати терміна “літературна мова” щодо самої творчості Шевченка, а вважає його доречним лише щодо післяшевченківських часів? А якщо так, з яких саме часів?

На всі ці питання в підручнику нема відповідей, натомість на десятках сторінок описано мову різних українських письменників, їхні метафори, порівняння, тощо. Монографія остаточно стала підручником історії мови української літератури, не літературної мови. Щобільше, там, де автор таки пише про працю над

полівалентністю української мови, читач отримує вкрай сумнівну інформацію¹. Пропонуємо три вивки, до яких згодом подано короткі коментарі:

1. “Однією з обов’язкових умов розширення функцій народнорозмовної мови є виведення її за рамки побутового вживання, розширення її інформативних функцій, перетворення на універсальний засіб самовираження народу. Мабуть, цим пояснюється постійне прагнення Т. Шевченка листуватися зі своїми земляками, особливо з селянами, по-українськи” [Русанівський 2001 : 202].

2. “Уже в часи Т. Шевченка починає розвиватися українська преса. В 1838 р. Є. Гребінка задумав видавати чотири рази на рік літературний додаток українською мовою до російськомовного петербурзького журналу “Отечественные записки” <...>” [Русанівський 2001 : 203].

3. “Ось характерна заява М. Костомарова: “Нам потрібне викладання науки нашою рідною мовою <...> тому народові, для якого рідна мова й досі – найзручніша й найлегша форма передачі й вираження думок. Замість повістей, комедій, віршів, – потрібні наукові книжки. Звісно, при виборі треба бути мудрим. Смішно було б, коли б хтось переклав українською мовою “Космос” Гумбольдта або “Римську історію” Момзена <...>...” [Русанівський 2001 : 154].

Щодо пункту 1. Якщо Тарас Шевченко насправді відчував “постійне прагнення” працювати над розширенням функцій української мови, то він це навряд робив би в особистих листах, які ніколи не були призначені до публікації. Правда, той факт, що Шевченко листувався з українськомовними особами українською, заслуговує на окрему увагу. Проте насправді саме мова Шевченкових листів – зокрема наявність у ній величезної кількості росіянізмів та й переходів на російську мову в рамках так званого “еремикання кодів” – показує дуже яскраво, скільки праці ще було потрібно до створення повноцінної української літературної мови саме в тих галузях, про які в підручнику майже не йдеться (див.: [Мозер 2012]).

¹ Щодо інших украї критичних моментів наших “Історій української літературної мови”, зокрема щодо браку правдивої інформації про історію української мови в Галичині [див. Мозер 2011, Мозер 2014].

Щодо пункту 2. Ствердження, що вже за часів Шевченка починала розвиватися українськомовна преса, украй сумнівне, адже українськомовні літературні додатки до російськомовних журналів таки залишаються творами літератури й ніяк не засвідчують розвиток української мови преси. Як важко було сучасникам писати журналістські статті українською ще на початку 1860-х років, показують такі рядки зі статті Олександра Кониського: “Українська мова годитця не для одніх віршів; на їй и теперъ можна говорити й писати про все наше, такъ-таки, якъ и на іншихъ. Такъ собі думаючи, пишу до васъ первий вісті по-нашому; може, на мій листъ обізвуться зъ другихъ сторонъ розумніши люде и придатніше напишуть. Оттакъ, по-троху, по-троху, та й дійдемъ до того, що про все писатимемъ по-українськи. Бо чи тожъ-таки не соромъ – лізти до сусіда в кишню за словомъ? хиба у насъ свого нема? Пора, пора намъ додуматься до власної літературної мови” [див. Moser 2017 : 67].

Щодо пункту 3. Шкода, що і в “Історії української літературної мови” ці вкрай важливі речення Миколи Костомарова подано в неповному, і через це неправильному, вигляді. Дуже важливо нагадати, як насправді звучали ці слова Костомарова з “Основи” з 1862 р.: “<...> Смѣшно было бы, еслибъ кто-нибудь перевелъ на южнорусскій языкъ “Космосъ” Гумбольта, или Римскую исторію, Момзена: для такого рода сочиненій еще не пришло время”. Іншими словами: Костомаров однозначно вказав на те, що час перекласти Гумбольта й Момзена таки надійде, але почати варто з менших кроків [Moser 2017 : 71].

Про ці турботи українських діячів у монографії про “Історію української літературної мови” майже не йдеться, натомість майже виключно пропонується розгляд за списком письменників: “М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко, П. Грабовський, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький та ін.” [Русанівський 2001 : 218].

Наслідки такого підходу насторожують. Про Валуєвський циркуляр написано: “Циркуляр спершу діяв у досить м’якій формі. Варто згадати, що після 1863 р. виходять друком твори Марка Вовчка (“Кармалюк”, “Жива душа”, “Казка і бувальщина” та інші), І. Нечуя-Левицького (“Дві московки”), Панаса Мирного (“Лихий

попутав”) та ін.” [Русанівський 2001 : 223]. Чи будь-який читач зрозуміє на підставі таких слів, що Валуєвський циркуляр насправді не мав жодного безпосереднього впливу на ці твори, бо, на відміну від Емського указу 1876 р., не забороняв українську літературу, а лише те, про що підручник майже зовсім мовчить: працю над стандартизацією (зокрема: запровадженням) української мови [Moser 2017]?¹

3. Замість підсумків. 1834 р. молодий харківський славіст, етнічний росіянин і таки представник української романтики Ізмаїл Срезневський писав надзвичайно важливі слова, що чудово висвітлюють програму українських працівників у галузі розвитку української літературної мови: “Въ настоящее время, кажется, уже не для кого, и не для чего доказывать, что языкъ Украинскій (или какъ угодно называть другимъ: Малороссійскій) есть языкъ, а не нарѣчіе – Русскаго или Польскаго <...>. Но можетъ ли, долженъ ли онъ въ настоящихъ обстоятельствахъ продолжать свое развитіе, и сдѣлаться языкомъ литературы, а потомъ и общества, какъ было отчасти прежде, или же его удѣлъ останется навсегда языкомъ простаго народа, безпрерывно искажаться, мало помалу вянуть, гложуть среди терній другихъ языковъ, и наконецъ исчезнуть съ лица земли, не оставивши по себѣ ни слѣда, ни воспоминанія?” [див.: Moser 2017 : 41].

На жаль, про те, як українська мова стала мовою не лише літератури, але й суспільства, наші “Історії української літературної мови” подають дуже мало цінної інформації. У них майже нічого не подано про програми стандартизаторів, українською розповідається про граматики й словники та історію їхнього вжитку. Ми з них не дізнаємося майже нічого про розвиток українськомовного шкільництва, про історію

¹ Навіть у розповіді про ХХ ст. питання щодо стандартизації української мови залишаються на маргінесах, натомість наголос на мові української літератури доходить до нових вершин, див.: “Варто було б, очевидно, розглянути її особливості за періодами (двадцять роки, тридцять роки, період війни, шістдесяті-сімдесяті роки, вісімдесяті роки) і в межах кожного періоду за жанрами (поезія, проза, драматургія), а в рамках жанру – за напрямками: громадянський, ліричний, побутовий, історичний, фантастико-футуристичний та ін.” [Русанівський 2001 : 4].

українськомовних букварів, читанок і підручників. Розвиток мови друкованих, а згодом електронних ЗМІ залишається поза увагою цих підручників; це саме стосується розвитку української мови діловодства, законів, армії, тощо.

Підсумуймо: замість історій про українську мову в літературі ми чекаємо на справжню “історію української літературної мови”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мозер М. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови // Україна. Процеси націотворення / М. Мозер. – К. : К.І.С., 2011. – С. 111–123.

2. Мозер М. Причинки до історії української мови ; за ред. С. Вакуленка / М. Мозер. – Вінниця : Нова Книга, 2011.

3. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки ; пер. з нім. В. Кам'янець / М. Мозер // Українознавча наукова бібліотека НТШ. – Л., 2012 (Серія “Історія мови”). – Ч. 32.

4. Мозер М. Історія української літературної мови Івана Огієнка і “ми” // Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф. (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 203–218.

5. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко ; упоряд. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001.

6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001.

7. Толстой Н. И. К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян / Н. И. Толстой // История и структура славянских литературных языков ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1988. С. 35–52.

8. Haugen E. Dialect, language, nation / E. Haugen // American Anthropologist. 1966. – Vol. 68. – P. 922–935.

9. Moser M. Osnova and the Origins of the Valuev Directive / M. Moser // East / West : Journal of Ukrainian Studies. – 2017. – Vol. 4. – № 2. – P. 39–95.

10. Moser M. The Standardization of Modern Ukrainian – Some General Considerations // у друці.

REFERENCES

1. Moser M. (2011) Ukrainitsi na shliakhu do natsii z vlasnoi u movoiu: krytychni zauvahy do istoriografii ukrainskoi movy [Ukrainians on the path to a nation in their own language: critical remarks on the historiography of the Ukrainian language]. Ukraina. Protsesy natsiotvorennya [Ukraine. The processes of nation-building] (ed. A.Kappeler). Kyiv: K.I.S., pp. 111–123 / <http://r2u.org.ua/forum/viewtopic.php?f=25&t=1891> (in Ukrainian).

2. Moser M. (2011) Prychynky do istorii ukrainskoi movy [*Advances in the history of the Ukrainian language*] (ed. S.Vakulenko). Vinnytsia: Nova Knyha, 848 p. (in Ukrainian).

3. Moser M. (2012) Taras Shevchenko i suchasna ukrainska mova: sprobа hidnoi otsinky [*Taras Shevchenko and modern Ukrainian language: an attempt worthy of evaluation*] (Translated from German V.Kamianets). Lviv: Ukrainoznavcha naukova biblioteka NTSh, vol. 32 (Series “History of Language”), 328 p. (in Ukrainian).

4. Moser M. (2014) Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy Ivana Ohienka i “my” [*History of the Ukrainian literary language of Ivan Ogiienko and “we”*]. Proceedings of the Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: International Conference (Munich, Germany, 1–3 July, 2012). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 203-218 / <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6810-4/978-966-02-6810-4.pdf> (in Ukrainian).

5. Ohienko I. (2001) Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [*History of the Ukrainian literary language*] (ed. M.S.Tymoshyk). Kyiv: Nasha kultura i nauka, 440 p. (in Ukrainian).

6. Rusanivskiy V.M. (2001) Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Pidruchnyk [*History of the Ukrainian literary language. Textbook*]. Kyiv: ArtEk, 392 p. (in Ukrainian).

7. Tolstoy N.I. (1988) K voprosu o drevneslavyanskom yazyke kak obschem literaturnom yazyke yuzhnykh i vostochnykh slavyan [*On the question of the Old Slavonic language as the general literary language of the southern and eastern Slavs*]. Istoriya i struktura slavyanskikh literaturnykh yazykov [*History and structure of Slavic literary languages*] (ed. V.N.Yartseva). Moskva: Nauka, pp. 35-52 (in Russian).

8. Haugen E. (1966) Dialect, language, nation. *American Anthropologist*, vol. 68, pp. 922–935 (in English).

9. Moser M. (2017) Osnova and the Origins of the Valuev Directive. East / West: Journal of Ukrainian Studies, vol. 4, no. 2, pp. 39–95 / <https://ewjus.com/index.php/ewjus/article/view/322/136> (in English).

10. Moser M. (у друці) The Standardization of Modern Ukrainian – Some General Considerations (in English).

Стаття надійшла до редколегії 23.03.18

Michael Moser, Doctor Habilitatus, Prof.
Vienna University, Austria

Is a History of the Ukrainian literary Language a History of the Language of Ukrainian Literature?

Whilemost western linguists prefer the term “standard language”, the older term “literary language” still prevails in Ukrainian studies (as in other fields of Slavic studies). Although the expressions are theoretically synonymous, it is obvious that the traditional term “literary language” often creates serious problems. Particularly, this applies to various “Histories of the Ukrainian Literary

Language,” which often turn out to be histories of the Ukrainian language of literature instead. Particularly, these works pay very scarce attention to the historical development of those factors that are decisive for the status of a “literary” or “standard language” as described, inter alia, by the Prague Linguistic Circle or Einar Haugen. Against the background of the theses that were suggested by the Prague Linguistic circle, histories of the Ukrainian “literary language” should provide considerably more information regarding the codification of Ukrainian and the dissemination of the codified language, the development of the multifunctionality and superregional outreach of Ukrainian and, to a certain extent, its stylistic diversification. The same is true if we look at our “Histories of the Ukrainian Literary Language” from Einar Haugens perspective (which is, after all, very similar to the Prague School theses) and want to know more about the processes of selection, codification, dissemination, and elaboration in their historical dimension. Unfortunately, the focus of the “Histories of the Ukrainian Literary Language” is clearly on the language of fine literature, although this sphere is in fact just one out of many that should be much more carefully studied in new monographs devoted to the history of the Ukrainian literary (or standard) language in the real meaning of the word. The present study offers a critical approach to the most widely used “History of the Ukrainian Literary Language” by Vitalij Rusanivskyj, which basically is a history of the Ukrainian language of literature.

Key words: standard language, literary language, language of literature, “History of the Ukrainian Literary Language,” Prague School of Linguistics, Einar Haugen, Ivan Ohienko, Vitaly Rusanivsky.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2

Оксана Мацько, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНА “ОКАЗІОНАЛІЗМ”

Присвячено проблемі дефініції терміна “оказіоналізм”. Здійснено огляд визначення українськими та зарубіжними лінгвістами поняття “неологічності” та “оказіональності”. Викладено історію питання і багатоплановість поглядів дослідників на розвиток теорії okazіонального словотворення, роль запозичень у формуванні неологічної лексики. Оказіоналізми розглядаються як засоби експресивного впливу на читача, що актуалізуються в мовотворчості багатьох сучасних українських авторів.

Ключові слова: лексика, терміни, okazіоналізм, неологізм, індивідуальний словотвір, запозичення.

Лінгвістична термінологія, як і наукова термінологія загалом, перебуває у процесі безперервного розвитку. З огляду на динамічність і постійне поповнення фонду okazіональної лексики, існує певна проблематичність у визначенні самого терміна “оказіоналізм”. Часто дослідники трактують це поняття вужче чи ширше, протиставляючи чи зіставляючи з поняттями “неологізм”, “індивідуально-авторське слово” тощо. Метою цієї статті є спроба уточнення визначення okazіоналізму як ключового терміна неології.

У лінгвістичній літературі термін “оказіоналізм” визначають по-різному. Наприклад, словник-довідник лінгвістичних термінів розшифровує відношення понять “оказіоналізм” і “неологізм” як видове до родового. Тобто okazіоналізми – вид неологізмів, що виникають під час мовленнєвої комунікації і не виходять за межі конкретних ситуацій спілкування [Коваль : 331].

Неологізмом вважають слово або його лексичний зміст, що, на відміну від загальновідомих й узвичаєних лексичних одиниць чи їхніх традиційних значень, характеризується новизною і сприймається як незвичне. Тобто до неологізмів зараховують лексико-

семантичні одиниці, які позначені стилістичним “відбитком свіжості”. У лінгвістиці відоме й інше, хронологічне розуміння неологізмів. Зміст цього поняття значно ширший: воно охоплює всі нові явища в царині лексики або лексичної семантики, які виникли протягом певного, заздалегідь визначеного періоду, незалежно від того, чи відчувається в них стилістичний відтінок свіжості й незвичності, Neubedenности, чи він уже стерся, чи, може, не відчувався навіть у момент самої появи неологізму.

У теоретичних працях, де сконденсовано подають визначення неологізмів, звичайно враховують обидва названі вище підходи, хоч і з певними відмінностями. Зрештою, попри варіантність у дефініціях, визначення неологізмів зводяться до двох формулювань:

1) неологізми – це слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета, явища чи вираження нового поняття [Булаховський : 25];

2) неологізми – слова, а також їхні окремі значення, сполучення слів чи вислови, які або з’явилися в мові на певному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми), або були вжиті тільки в якомусь тексті, ситуації спілкування чи в мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські, неологізми-оказіоналізми) [Сучасна 2013 : 55].

Безперечною є раціональність обох визначень, але їх не можна прийняти як повністю вичерпні, оскільки вони охоплюють не всі різновиди інновацій, а також враховують не всі їхні особливості та нюанси.

Отже, неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі їхні значення, що з’явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, актуалізація яких зумовлена соціальними та територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також оказіоналізми (індивідуально-авторські новачки), використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті [Сучасна 1997 : 134]. Такі слова мають виразний відтінок новизни [Сучасна 2013 : 132].

Більшість мовознавців (зокрема й Е. Ханпіра, О. Земська, В. Лопатін) диференціюють нові слова на неологізми та оказіоналізми, протиставляючи їх як одиниці мови та мовлення. Неологізми

кваліфікують як такі, що є частиною мовної системи й можуть бути використані кожним мовцем у типових ситуаціях; okazіоналізми – як слова, що виникають під час мовленнєвої комунікації і не виходять за межі конкретних ситуацій спілкування.

О. Габинська зауважує, що okazіоналізм можна назвати неологізмом, бо новий не тільки вперше створений або зроблений, той, що недавно виник, “з’явився” (антонім – старий), але і “незнайомий, маловідомий” (антонім – відомий, знайомий). “Okazіоналізми – це нові слова (неологізми), тобто слова, невідомі загальній літературній мові, точніше більшості її носіїв, для яких кожне таке слово сприймається як нове, незнайоме, незвичне, незалежно від того, з якою метою воно створено: власне номінативною або експресивно-стилістичною, за якою моделлю: високо- або малопродуктивною, непродуктивною або один раз втіленою в слові” (див.: [Вокальчук : 29]).

Okazіональність можна розглядати як початковий етап “життя” кожного неологізму: усе нове при своєму “народженні” є випадковим, створюється не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Подальша доля випадкового, okazіонального неологізму залежить від суспільства, узусу, що приймає або не приймає це новоутворення, уводить або не вводить його до загального вжитку, використовуючи в типових ситуаціях [Колоїз : 30].

Якщо новоутворення приймається узусом, виходить за межу конкретної ситуації спілкування й не виходить за межу пасивності, його слід кваліфікувати як узувальний неологізм. Узувальний неологізм, що долає межу пасивності, перестає бути неологізмом.

Якщо ж новоутворення не переходить до загального вжитку, не долає межі конкретної ситуації спілкування, воно залишається okazіональним неологізмом.

Поряд із терміном *індивідуальний новотвір*, або *okazіоналізм*, у мовознавчій літературі використовують такі назви цього поняття, як *індивідуальні слова*, *авторські*, *індивідуально-авторські неологізми*, *стилістичні*, *індивідуально-стилістичні неологізми*, *неологізми контексту*, *одноразові неологізми*, *літературні неологізми*, *слова-саморобки*, *слова-експромти*, *слова-метеори*, *неологізми поета*, *поетичні неологізми*.

Основною стилістичною ознакою новотворів є новизна їх сприйняття. Виявлення та будь-який аналіз індивідуально-авторських okazіоналізмів (за семантикою, структурою, стилістичним призначенням) неможливий без уточнення об'єкта дослідження (словника нових слів письменника) на основі розуміння “неологізму”, нового слова.

В. Гак, відмежовує поняття “власне неологізмів” від інших видів інновацій, виокремлює: ксенізми (запозичені слова, що відображають побут інших країн), гапакси (індивідуально-авторські вживання), okazіоналізми (потенційні, або “мовленнєві”, слова, що утворюються в мовленні за готовими моделями), ефемеризми (слова, що відображають перехідні явища) [Гак : 37].

При визначенні гапаксів учений розділяє індивідуально-авторське вживання й загальномовне (мовленнєві слова). Але ж, як свідчить практика словотворення, і неологізми, і індивідуально-авторські слова також утворюються переважно за готовими зразками, за аналогією до вже наявних у мові словотвірних типів. Таким чином, виокремлення окремих видів інновацій (тут гапаксів) є дещо штучним, оскільки okazіоналізми і є індивідуально-авторськими новотворами. За цими двома визначальними ознаками (новизна й індивідуально-авторські властивості) кваліфікують “авторські неологізми” або okazіоналізми Е. Ханпіра, С. Єрмоленко, Л. Хижняк, І. Грицютенко, В. Різун, Ю. Лисенко, М. Плющ, Н. Гріпас, Л. Шевченко, Г. Вокальчук, О. Рудь, В. Герман, Р. Стефура, М. Кочерган, К. Мазурик.

Резонно, що розмежування okazіоналізмів і неологізмів за стилістичною ознакою новизни також потребує уточнення, оскільки поняття “неологізм” є історичним і відносним, “усі слова були колись неологізмами” [Кубрякова : 169], а okazіоналізми не втрачають відтінку новизни протягом усього часу, поки той чи інший художній твір буде затребуваний читачем або викликатиме інтерес у мовознавців.

Дефініція okazіоналізмів за індивідуально-авторською ознакою є відносною і багато в чому суб'єктивною: вона пов'язана з мовним досвідом індивідуума, знанням інших мов тощо. Як правило, індивідуально-авторські найменування однойменні в

тому розумінні, що та чи інша назва належить саме якомусь авторові. Це не означає, що окремі подібні назви не можуть з'являтися в різних авторів (особливо за продуктивними словотвірними моделями). У зв'язку з цим в індивідуально-авторській мовотворчості відзначаємо саме ті новотвори, які зберігають у собі і індивідуально-авторські ознаки, і загальномовні, тобто ті, які відображають спільні тенденції у творчості автора. Регулярність або повторюваність уживання таких слів у різних авторів може свідчити про те, що назріла життєва необхідність у їх появі. Авторство новотворів не завжди є настільки принциповим. Як зауважує О. Реформатський, “завжди є небезпека, що яке-небудь слово, якщо воно можливе за закономірностями цієї мови, вже проявилось і вжилось, але тільки не зареєстроване” [Реформатский : 138]. На приклади ненормативних утворень, узятих із текстів або розмовного мовлення (*пустельгин, обаблиение, окрабление, прямость, добрость, левость*), дослідник зазначає: “Чи можуть вони бути (раніше вони були)? <...>, це факти потенційного словника російської мови, і російська мова це «дозволяє»” [Реформатський : 139].

У зв'язку з тим, що більшість новотворів зазвичай мають під собою чітко простежуване аналогічне підґрунтя, певні труднощі викликає їх розмежування за потенційною ознакою та ознакою новизни.

Оказіоналізми, які утворюються з настановою на розмовну традицію, виявляють у собі спільні ознаки тих словотвірних моделей, на основі яких вони утворені.

До загальномовних тенденцій на сучасному етапі дослідники відносять також оновлення й поповнення лексичного складу української мови, що нерідко є результатом лексико-семантичної деривації слів: “У нових умовах функціонування (демократизації суспільного життя, розвитку ринкової економіки) слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: *крутий* (багатий), *зелені* (про долари)” [Мацько : 19].

Як зауважує О. Стишов, “серед семантичних новотворів необхідно відзначити прагнення до економії й образності <...>. Адже нове значення, передаючись за допомогою відомого звукового

комплексу, нерідко замінює словосполучення й описові звороти, а головне – влучно, з більшою емоційністю й експресивністю характеризує певну особу, ситуацію, подію тощо” [Стишов : 61].

Окрему групу новотворів складають okazіоналізми, функціонування яких, на нашу думку, пов’язане зі взаємопроникненням елементів художнього та публіцистичного стилів. Подібно до того, як у мові засобів масової інформації утворюються ситуативні лексеми-okazіоналізми на зразок *кравчукізм*, *кучмізм*, *пофігізм*, *прихватизація*, у мовотворчості письменника актуалізуються okazіоналізми *подонкізм*, *наплювізм*, *клювалізм*, *підрізація*. Т. Коць зазначає, що “сьогодні динаміка розвитку мовних норм, а отже, й характеру мовних уподобань визначається не сферою художнього стилю (що було характерне, наприклад, для ХІХ ст.), а сферою засобів масової інформації. Це тому, що інформаційний простір значно ширший і ЗМІ щодо впровадження мовної норми мають більші можливості. Тут відображаються живомовні процеси, відрізно простежується тенденція розвитку мови” [Коць : 58].

Можна стверджувати, що на індивідуально-авторське словотворення сучасних авторів художньої літератури помітний вплив має мова публіцистики. Ідеться не лише про приклади семантичних okazіоналізмів та okazіоналізмів, утворених морфологічними способами, а й запозичень. Подібно до того, як у мові української публіцистики масове запозичення чужих слів пояснюється відкритістю сучасного українського суспільства, розвитком економічних і культурних зв’язків України із західним світом, так в індивідуальному словнику письменників також відображаються процеси взаємодії мов, відбувається формування шару інтернаціональної семантики: *дежав’ючить*, *сейшелять*, *крейзанутий*, *енджоювати*, *олдовий*.

А. Брагіна поділяє запозичення на три групи:

1) стійкі запозичення, що підкоряються системі мови, вони несуть певну номінацію, понятійно-диференційну функцію (*турне*, *круїз*);

2) запозичення, вже підпорядковані системі мови, але стилістично все ще обмежені (переважно вживанням у науковому стилі), їм властиві номінативна функція та функція “ярлика”-характеристики (*шансоньє*, *барди*, *міністрели*);

3) запозичення тимчасові, нестійкі, усе ще недостатньо асимільовані мовою (їх супроводжує трактування-опис) [Брагіна : 159].

Місце запозиченого слова в активному і пасивному словнику детермінується функцією самого запозичення. Так, наприклад, запозичення, які були виокремлені в першу групу, входять в активний словник і отримують належність до мови, що його “позичила”, але з приміткою “слово іншомовного походження”. Друга група – може “затриматись” на межі активного й пасивного словника. Зазвичай запозичені лексеми проходять шлях від слова-“ярлика”, яке позначає нове, поки що чуже явище, до слова-номінанта, яке асимілює з мовою-запозичувачем, отримує її ознаки (творює похідні лексеми за законами “нової” мови, отримує парадигму відмінювання). Це явище поступове, тому за час проходження слова цим шляхом воно “приживається” в мові і втрачає свої екзотичні ознаки.

Сучасна українська література, шукаючи “нової мови”, відкриває для себе насамперед можливості до запозичень. Стимульований цей процес передусім актуалізацією міської тематики, адже серед основних стилістичних тенденцій, що покликані відобразити міське мовне середовище, є введення до художнього тексту масиву слів іншомовного походження, які називають найновітніші реалії, найсучасніші тенденції.

Запозичені лексичні одиниці у сфері українського культурного простору набувають специфічного емоційного забарвлення. Цей ефект досягається “небажанням” авторів літературних творів чекати, доки слово “обживеться” в мові. Автори зразу ж слово-“ярлик” пристосовують до умов мови-запозичувача, української мови, що робить його новим, свіжим і динамічним. Це зумовлює появу нового явища в українській мові, яке ми можемо класифікувати як індивідуально-авторське запозичення.

Не можна стверджувати, що вживання індивідуально-авторських запозичень зумовлене “нестачею” в українській мові слів-відповідників. Просто на сучасному етапі розвитку не лише української мови, а й усієї української культури, йде орієнтація на західноєвропейські та американські культурні зразки. Саме тому сучасні автори (серед них Любо Дереш, Ірена Карпа, Юрій Андрухович, Юрко Покальчук, Тарас Прохасько, навіть свого часу Павло Загребельний), маючи на меті зацікавити сучасного читача, активно послуговуються лексикою іншомовного походження.

Як зауважує О. Святчик, між читачем і письменником існує зворотний зв'язок “впливу і взаємодії”, який спонукає письменника до створення різноманітних оригінальних засобів, пов'язаних однією спільною властивістю – експресивністю: “У процесі передавання інформації відбувається комунікація, яка йде не лише від адресанта через текст, а й у зворотному напрямку. Не лише адресант програмує реакцію одержувача інформації, але й останній, у свою чергу, справляє прихований вплив на автора. Побудова такої мовної стратегії суб'єкта неможлива без участі експресивних засобів” [Святчик : 317].

Теоретичні міркування про необхідність урізноманітнення експресивних засобів впливу на читача висловлює М. Ріффатер: “Якщо письменник хоче, щоб його наміри досягли мети, він повинен контролювати декодування самим закодуванням, прагнучи повернути увагу читача до тих елементів мовленнєвого ланцюга, які видаються йому важливими, і зробити так, щоб вони не вислизнули навіть при найбільш поверховому читанні [Ріффатер : 73].

Розглядаючи експресивні засоби як такі, що наділені необхідними властивостями для створення ефекту новизни, К. Долинін характеризує два аспекти експресивності. Статичний аспект представлений у вченого фондовими експресивними засобами, які “вибирають із запасників мови” (ідіоми, сленг, аргі, жаргон, конфесійна і висока лексика тощо) [Долинін : 69]. Динамічний аспект пов'язаний з явищами okazіонального переосмислення слова, okazіонального словотворення, з контамінацією і трансформацією фразеологізмів, модифікацією крилатих висловів, цитат тощо.

Усі ці засоби експресивного впливу на читача актуалізуються в мовотворчості багатьох сучасних українських авторів. Органічна потреба письменника в реалізації свого художнього задуму (написанні твору, виходу його у світ) змінюється на іншу, не менш важливу – залучити читача до співтворчості, зробити його своїм однимумцем. Не на читанні заради читання загострює увагу автор, а на слові, за яким відчуваються його мовні уподобання і яке є виразником його індивідуально-авторського стилю.

Проте не завжди в пошуках нових мовностилістичних засобів письменники й публіцисти дотримуються міри естетики слова, “олітературюють” мову. Як зауважує В. Русанівський, “тепер панує мода – особливо в мові журналів і газет – на “дзвінкi”,

“голосні”, “барвисті” – загалом “небуденні” слова. Ці слова, як “празникова одежина мови”, не збуджують читачевої думки, бо не викликають у нього потрібних асоціацій, життєвих паралелей, не конкретизують уявлень. Пошесть певних слів, мода на ту чи іншу форму призводить до стилістичної нівеляції, знебарвлення, знеоцінення цих слів і форм” [Русанівський : 98].

Підтримуючи органічну потребу письменників збагачувати поезію новим словом, М. Рильський сформував концепцію “чесного і сміливого новаторства”, у якому вбачає оригінальність та національну своєрідність. Протиставляючи “Музу” “Моді в мистецтві”, в останній він слушно вбачав “дешеву славу і поганий смак”, “бліскітки і брязкотельця”, “банальність і фальшивість”, “щось нечуване і невидане”, “копіювання і мавпування” (із “Листів молодим письменникам”, що увійшли в книгу “Наша кровна справа”).

Інколи мовотворчість сучасних авторів дає вагомі підстави вважати деякі їх новотвори як штучні, надумані. Це і спонукає письменника до докладного пояснення оказіоналізмів у контексті, внаслідок чого сам контекст також набуває штучності та надуманості. Їм протиставляються оригінальні й самотні новотвори. Дослідники слушно говорять “про тенденцію до “орозмовлювання” літературної мови, про зростання суспільної ваги її усних, розмовних форм” [Єрмоленко : 9]. Про це саме явище пише О. Тараненко, залучаючи “ширші можливості для мовного самовираження особистості”, “зменшення стильової відстані між усно-розмовною і писемною сферами функціонування мови” [Тараненко : 33].

Індивідуальну мовотворчість письменника не можна розглядати як явище тільки суб’єктивне. Вона поєднує в собі ознаки художнього, розмовного та публіцистичного стилів і ґрунтується на видобуванні експресивних засобів впливу на читача (слухача). Істотне значення для актуалізації оказіональної лексики мають нові соціальні умови, нові форми комунікації, породжені і демократизацією суспільного життя, і новими технологіями, що, у свою чергу, сприяло формуванню нових мовних смаків у суспільстві, на які повинен відреагувати і письменник.

Безумовно, автор завжди розраховує на прихильність і взаєморозуміння читача, свого сучасника. Одним із засобів здобути таку прихильність, оздобивши, прикрасивши, увиразнивши свій текст, є оказіональна лексика. Крім того, на формування

індивідуальних мовних смаків письменника завжди впливає мовний досвід його попередників, поетів і прозаїків, а також знання різних сфер духовного життя народів світу, численних ділянок науки, мистецтва та культури і водночас тісний зв'язок із мовою рідного народу, з народною творчістю та розмовною традицією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : пособие / А. А. Брагина. – М. : Просвещение, 1973.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1955.
3. Вокальчук Г. М. Вивчення неологізмів у вузівському курсі сучасної української літературної мови / Г. М. Вокальчук // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 2002. – Ч. 2. – С. 24–29.
4. Гак В. Г. О современной французской неологии / В. Г. Гак // Новые слова и словари новых слов. – Л. : Наука, 1978. – С. 37–117.
5. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. – Л. : Просвещение, 1978.
6. Єрмоленко С. Я. Літературна норма в часовому і просторовому вимірі / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 2001. – Вип. 57–58. – С. 3–9.
7. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1978.
8. Колоїз Ж. Лексичні оказіоналізми як засіб створення актуалізованого контексту / Ж. Колоїз // Рідний край. – 2002. – № 1(6). – С. 30–34.
9. Коць Т. А. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації / Т. А. Коць // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 55–59.
10. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981.
11. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Л. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
12. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1980. – Вып. 9. – С. 69–97.
13. Реформатський А. А. Введение в языковедение ; под ред. В. А. Виноградова / А. А. Реформатський. – М. : Аспект Пресс, 1998.
14. Рильський М. Т. Наша кровна справа / М. Т. Рильський. – К. : Держлітвидав, 1959.
15. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988.
16. Святчик Е. В. Функционирование экспрессивных высказываний в газетной коммуникации / Е. В. Святчик // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество : материалы конференции (Ялта, 9–14 октября 2000). – Симферополь, 2000. – С. 315–318.
17. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997.

18. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Берковець та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2013.

19. Стишов О. А. Лексичні інновації з погляду нормативності / О. А. Стишов // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К., 1998. С. 172–176.

20. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1980.

REFERENCES

1. Bragina A.A. (1973) Neologizmy v russkom yazyke [*Neologisms in the Russian language*]. Moskva: Prosveschenie, 224 p. (in Russian).

2. Bulakhovskiy L.A. (1955) Narysy z zahalnoho movoznavstva [*Essays on general linguistics*]. Kyiv: Rad. shkola, 248 p. (in Ukrainian).

3. Vokalchuk H.M. (2002) Vyvchennya neolohizmiv u vuzivskomu kursi suchasnoyi ukrainskoyi literaturnoyi movy [*Study of neologisms in the university course of modern Ukrainian literary language*]. *Pedagogical sciences*, vol. 2. Sumy: Sum. derzh. ped. un-t im. A.S. Makarenka, pp. 24-29 (in Ukrainian).

4. Gak V.G. (1978) O sovremennoy frantsuzskoy neologii [*On modern French neology*]. Novye slova i slovari novykh slov [*New words and dictionaries of new words*] (ed. N.Z. Kotelova). Leningrad: Nauka, pp. 37-117 (in Russian).

5. Dolinin K.A. (1978) Stilistika frantsuzskogo yazyka [*Stylistics of French*]. Leningrad: Prosveshchenie, 120 p. (in Russian).

6. Yermolenko S.Ya. Literaturna norma v chasovomu i prostоровому vymiri [*Literary norm in time and spatial dimension*]. *Culture of the word*, vol. 57-58. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 3–9 (in Ukrainian).

7. Koval A.P. (1978) Praktychna stylistyka suchasnoyi ukrayinskoyi movy [*Practical stylistics of modern Ukrainian language*]. Kyiv: Vyshcha shkola, 375 p. (in Ukrainian).

8. Koloiz Zh. (2002) Leksychni okazionalizmy yak zasib stvorennia aktualizovanoho kontekstu [*Lexical Occasionalism as a Tool for Creating an Actualized Context*]. *Native Land*, no. 1(6), pp. 30–34 (in Ukrainian).

9. Kots T.A. (1997) Funktsionuvannya leksychnykh variantiv u zasobakh masovoi informatsiyi [*Functioning of lexical variants in the mass media*]. *Linguistics*, no. 6, pp. 55–59 (in Ukrainian).

10. Kubryakova E.S. (1981) Tipy jazykovykh znachenij. Semantika proizvodnogo slova [*Types of language values. Semantics of the derived word*]. Moskva: Nauka, 199 p. (in Russian).

11. Matsko L. (2000) Ukrainska mova v kintsi XX st. (Zminy v leksytsi) [*Ukrainian language at the end of the twentieth century. (Changes in the vocabulary)*]. *Dyvoslovo*, no. 4, pp. 15–20 (in Ukrainian).

12. Riffater M. (1980) Kriterii stilisticheskogo analiza [*Criteria of stylistic analysis*]. *New in foreign linguistics*, vol. 9. Moskva: Progress, pp. 69–97 (in Russian).

13. Reformatskiy A.A. (1998) Vvedenie v yazykovedenie [*Introduction to Linguistics*] (ed. V.A. Vinogradov). Moskva: Aspekt Press, 536 p. (in Russian).

14. Rylskyi M.T. (1959) *Nasha krovna sprava [Our vital concern]*. Kyiv: Derzhlitvydav, 531 p. (in Ukrainian).
15. Rusanivskyi V.M. (1988) *Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky [Structure of lexical and grammatical semantics]*. Kyiv: Nauk. dumka, 236 p. (in Ukrainian).
16. Syvachik E.V. (2000) *Funktsionirovanie ekspresivnykh vyskazyvanij v gazetnoj kommunikatsii [Functioning of expressive utterances in newspaper communication]*. Proceedings of the *Functional linguistics. Language. Culture. Society*: International conference (Yalta, October 9–14, 2000) (ed. A. N. Rudyakov). Simferopol, pp. 315–318 (in Russian).
17. Matsko L.I., Pliushch M.Ya., Hryshchenko A.P. (ed.) (1997) *Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 493 p. (in Ukrainian).
18. Bas-Kononenko O.V., Berkovets V.V., Moysiyenko A.K. (ed.) (2013) *Suchasna ukrainska mova: Leksykologiya. Fonetyka [Modern Ukrainian Language: Lexical. Phonetics]*. Kyiv: Znannya, 340 p. (in Ukrainian).
19. Styshov O.A. (1998) *Leksychni inovatsiyi z pohlyadu normatyvnosti [Lexical innovations in terms of normativity]*. *Ukrainian language: from the past to the future*. Kyiv, pp. 172–176 (in Ukrainian).
20. Taranenko O.O. (1980) *Polisemichni paralelizm i yavysheche semantych-noyi analohiyi [Polysemic parallelism and the phenomenon of semantic analogy]*. Kyiv: Nauk. dumka, 116 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 29.01.18

Oksana Matsko, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

The problem of defining the term occasionalism

The article is devoted to the theoretical problem of defining the term “neologism”. Considering the dynamism and constant replenishment of the occasional vocabulary fund, there is some problem in defining the very term “occasional”. The article reviews the definition of the concept of “neologism” and “occasionality” by Ukrainian and foreign linguists. Often, researchers interpret this concept more narrowly or broadly, by contrasting or comparing the concepts of “neologism”, “individually-authorial word”, and others. Neologism is the word or its lexical meaning, which, unlike the well-known and conventional lexical units or their traditional meanings, is characterized by novelty and perceived as unusual. Neologisms include lexical-semantic units that have a stylistic newness. Secondly chronological understanding of neologisms is also known. The content of this concept is much wider. It covers all new phenomena in the field of vocabulary or lexical semantics that arose during a certain, predetermined period, regardless of whether the stylistic tone of freshness and unusualness, of unconsciousness, whether it has already disappeared, or maybe it wasn't felt even at the time of the appearance of neologism. The history of the issue and the multidimensional views of the researchers on the development of the theory of occasional word-formation are described. The role of borrowing in the formation of the neologistic vocabulary is considered. The place of

the borrowed word in the active and passive dictionary is determined by the function of borrowing itself. Occasionalisms are considered as means of expressive influence on the reader, which are actualized in the language creation of many contemporary Ukrainian authors. For the reason that the formation of the individual language tastes of the writer is always influenced by the linguistic experience of his predecessors, and knowledge of various spheres of the spiritual life of the peoples of the world, numerous areas of science, art and culture, and at the same time, a close connection with the language of the native culture, with folk creativity and conversational tradition.

Key words: *vocabulary, terms, occasionalism, neologism, individual word-formation, borrowing.*

Тетяна Тарасюк, канд. філол. наук, доц.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк

НАЙМЕНУВАННЯ АДРЕСАТА В СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙНИХ ПОСЛАННЯХ

Проаналізовано найменування адресата в сучасних релігійних посланнях вищого духовенства українських церков. Простежено вплив тематики та функційної ролі таких найменувань на лексичний склад досліджуваних конструкцій. Встановлено типові для релігійного спілкування номінативи й апелятиви, а також кваліфікативні означення до них. З'ясовано, що номінативами автори послань послуговуються для звертання до адресата, апелятивами – для вступних привітань на початку текстів та для активізації уваги реципієнта протягом усього тексту.

Ключові слова: адресат, номінативи, апелятиви, релігійне послання, релігійна комунікація.

Релігійна комунікація посередництвом сучасного релігійного послання, як відомо, передбачає наявність двох комунікантів: священика (автора) і потенційного вірянина (адресата). Логічно постає питання про різновиди найменувань адресатів. Ця проблема в українському мовознавстві нині досліджена різносторонньо. Свідченням того слугують вагомі доробки українських і зарубіжних учених. Ізпоміж них ґрунтовна розвідка М. Скаба про граматику апеляції в українській мові [Скаб 2002], напрацювання кафедри української мови імені професора К. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету під керівництвом Г. Вокальчук про неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах [Неологічні] та колективна монографія, підготовлена викладачами кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [Українська 2008; Українська 2009]. Особливості номінації в українській мові найповніше досліджені на матеріалі епістолярного та художнього стилів. У художньому – це прозові й поетичні тексти давньої та сучасної української й зарубіжної літератур, фольклор, в епістолярному – найчастіше приватне листування визначних культурних діячів і поодинокі розвідки про дипломатичне листування.

Об'єктом вивчення іноді стають певні аспекти процесу номінації, напр.: окремі апелятиви (*пан, товариш* та інші), власні назви, загальні назви, етнопсихологічні та етнокультурні особливості, семантична й синтаксична організація, комунікативні ознаки.

У порівняльному контексті важливі напрацювання вітчизняних вчених, які досліджують найменування адресата на матеріалі інших мов: слов'янських, індоевропейських, англійської, німецької, китайської, угорської, татарської тощо.

Однак аналіз праць останніх десятиліть дає підстави стверджувати, що номінативна сфера адресата в релігійному стилі потребує детальніших наукових студій. Із-поміж наявних розвідок маємо лише працю про українську церковну титулатуру [Пуряєва], особливості виявлення апеляції в сакральних текстах [Скаб 2000], молитовні й акафістні звертання [Богдан] і загальноприйняті, усталені й традиційні для релігійного стилю сучасної української літературної мови скорочення назв чинів святості [Мирончук]. Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена недостатнім вивченням процесів номінації адресата мовлення в релігійному стилі. Мета роботи передбачає з'ясувати лексико-семантичні особливості найменування адресата в сучасних релігійних посланнях.

У науковій літературі представлені різні підходи до вивчення граматичного статусу номінації адресата. І. Бугайова таке явище пояснює тим, що одні вчені описують звертання, зважаючи на комунікативний аспект, інші – на номінативний [Бугайова]. М. Скаб послідовно розрізняє дві функційні сфери використання найменування осіб: сферу репрезентації та сферу апеляції [Граматика : 20]. А тому мовні засоби їхньої актуалізації традиційно називають *номінативами* та *апелятивами*, що диференційовані й морфологічно.

Як свідчить аналіз текстів послань, номінативи характерні для заголовків послань та поздоровлень адресатів зі святом, напр.: *Різдвяне послання високопреосвященнішого Михайла, архієпископа Луцького і Волинського, боголюбивим пастирям, чесному чернецтву та всім вірним Волинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату* (Мх); *Наші особливі пасхальні вітання направляємо до влади і війства богохранимої української держави* (ВЛ).

Апелятиви зафіксовані здебільшого на початку текстів як традиційне звертання до адресатів, із метою привернення уваги слухача (читача) у самому посланні та в прикінцевих поздоровленнях зі святом, напр.: ***Всечесні Отці! Дорогі Брати і Сестри!*** (І₁); *Тому і нам з вами, **дорогі брати і сестри**, потрібно наше життя у всіх його проявах зробити співзвучним життю і вченню нашого Спасителя, затверджених Його славним Воскресінням* (ВП, 04. 2006); ***Любі мої Волиняни, дорогі Діти Церкви Христової, всечесні Отці, улюблені Брати і Сестри, шановні Друзі!*** *З глибоким почуттям духовної радості, від усього серця вітаю всіх вас з величним святом – Різдом Христовим та наступаючим Новим 2005 роком!* (ДВ, 01. 2005).

Номінації адресата разом із назвою тексту і номінацією автора утворюють типовий для сучасних релігійних послань заголовок, напр.: *Великоднє Послання Предстоятеля УАПЦ Блаженнішого Мефодія, Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Автокефальної Православної Церкви священицтву, чернецтву і всім вірним Української Автокефальної Православної Церкви* (МФ₂). Адресат таких текстів завжди збірний. Ним найчастіше виступають нижчі за духовним чином священики, ченці та вірні, а тому виражений за допомогою узагальнених, зазвичай стилістично маркованих лексем *отці, браття, сестри*, хоч трапляються й узуальні найменування (*народ, співвітчизники*) та індивідуально-авторські (*вірники*).

Лексико-семантичну групу адресатів ‘духовенство’ утворюють опорні лексеми, виражені іменниками у множині, зокрема: *пастирі, душпастирі, архіпастирі, владики, отці, священики, священнослужителі, клир, диякони, співбраття* та збірними іменниками: *духовенство, священство*.

До лексико-семантичної групи адресатів ‘ченці’ належать ключові лексеми зі значенням збірності: *монашество, чернецтво, іноцество*, іменники у множині з розрізненням і без розрізнення роду – *монахи і монахині, ченці та черниці, інок*, субстантивованій дісприкметник у множині – *монашестуючі*.

Лексико-семантичну групу адресатів ‘вірні’ складають опорні лексеми у множині: *чада, вірні, вірники, паства, миряни, народ, віруючі, християни, брати і сестри, богомольці*.

Як бачимо, усі три групи адресатів виражені стилістично нейтральними лексемами. Названі ключові лексеми, крім спорадичного однокомпонентного використання, найчастіше увиразнені стилістично маркованими кваліфікативними означеннями з чіткою диференціацією одних і вільним використанням інших, напр.: пастирі – *боголюбиві, всечесні*; душпастирі – *боголюбиві*; архіпастирі – *боголюбиві, преосвященні*; духовенство – *всечесне, всесвітліше, високопреподобне, всечесніше*; священство – *всечесне*; священнослужителі – *всесвітліші, високопреподобні*; владыки – *високопреосвященні, преосвященні*; отці – *всесвітліші, всечесніші, високопреподобні, всечесні*; монашество – *чесне, всечесне, преподобне*; чернецтво – *чесне, преподобне, боголюбиве, всечесне*; іночество – *всечесне*; монахи і монахині – *преподобні*; ченці та черниці – *преподобні, високопреподобні*; вірні – *достойні*; вірники – *достойні*; чада – *вірні, боголюбиві*; паства – *боголюбива, миряни – побожні, дорогі в Христі, дорогі, глибоко шановні, достойні*; народ – *український*; християни – *православні, вірні*; брати і сестри – *преподобні, дорогі у Христі, дорогі, богомольці – дорогі*.

Означення *боголюбиві* типове для усіх трьох лексико-семантичних груп, означення *всечесні* – для лексико-семантичних груп ‘духовенство’ й ‘монахи’, означення *преосвященні, всесвітліші, всечесніші* – для лексико-семантичної групи ‘духовенство’, у тому числі *високопреосвященні* лише до владик, означення *чесне, преподобне* – для лексико-семантичної групи ‘монахи’, означення *достойні, побожні, дорогі, дорогі в Христі, глибоко шановні, достойні, православні, вірні* – для лексико-семантичної групи ‘вірні’.

Варто зазначити, що кожен автор послуговується не лише індивідуально увиразненим набором ключових лексем на позначення адресата, а й кваліфікативних атрибутів до них. Наприклад, Блаженніший Любомир та архієпископ Ігор, звертаючись до духовенства та монашества, використовують здебільшого подвійні означення до опорних лексем: *Великоднє послання Блаженнішого Любомира* **Високопреосвященним і Преосвященним** Владикам, **Всесвітлішим і Всечеснішим** Отцям, **Преподобним** Монахам і Монахиням, ... (Л₃); *Великоднє послання Архієпископа Львівського* **Всесвітлішим та всечеснішим** отцям, **Високопреподобним і преподобним** отцям, ченцям... (Іг₁).

Адресат сучасних релігійних послань заздалегідь визначений не лише за церковним статусом (*священик – чернець – віруючий*), а й за конфесійною, єпархіальною, почасти територіальною та професійною належністю, що, як правило, відображене в узвичаєних для релігійного стилю номінаціях.

Адресатом послань глав українських церков виступає вся паства ввіреної їм церкви, напр.: *Пасхальне послання Митрополита Київського і всієї України Володимира, ... і всім вірним чадам **Української Православної Церкви** (ДВ, 04. 2005); Пасхальне послання Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета ... і всім вірним **Української Православної Церкви Київського Патріархату** (Ф₃); Великоднє послання Блаженнішого Любомира ... Дорогим Мирянам **Української Греко-Католицької Церкви** (Л₃); Різдвяне послання Блаженнішого Мефодія, ... і всім вірним **Української Автокефальної Православної Церкви 2007/2008 року Божого** (МФ₃).*

Послання керівників єпархій адресовані віруючим визначеної церковно-адміністративної одиниці, напр.: *Пасхальне послання преосвященнішого Михаїла, єпископа Луцького і Волинського, боголюбивим пастирям, чесному чернецтву та всім вірним **Волинської єпархії** Української Православної Церкви Київського Патріархату (ВВ, 04. 2008); Великоднє послання архієпископа Харківського і Полтавського Ігоря вселенному священству й усім вірним **Харківсько-Полтавської єпархії** Української Автокефальної Православної Церкви (І₁).*

У деяких із досліджуваних текстів зафіксовано вказівку на територіальний статус адресатів за допомогою узагальнених назв областей України, напр.: *Пасхальне послання єпископа Якова Вселенному священству, чесному чернецтву, всім вірним **Одещини** (Я); Великоднє Послання Високопреосвященнішого Филипа, архієпископа Полтавського і Кременчуцького, ... усім православним християнам землі **Полтавської** (ФП₁).*

Конкретно визначені адресати і в посланнях, авторами яких є керівники певних церковних відомств. Їх образ вербалізований через найменування професій і військових звань, напр.: *Різдвяне послання Голови відділу Української Православної Церкви по взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України, архієпископа Львівського і Галицького Августина..., пра-*

вославним генералам і адміралам, офіцерам, прапорицикам і мічманами, сержантам і старшинам, солдатам і матросам та усім службовцям Збройних Сил та інших військових формувань України (архієп. Авг. Р.00); *Послання Голови Синодального відділу релігійної освіти, катехизації та місіонерства Української Православної Церкви Високопреосвященнішого Філіпа, архієпископа Полтавського й Кременчуцького, до православних педагогів, місіонерів і всіх трудівників на ниві освіти й православного свідчення з нагоди п'ятиліття утворення відділу* (ФП₂).

Найменування адресата зумовлює й тематика послання, напр.: *Послання Ієрархії Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви до українського і польського сусідніх народів – братів у Христі* (ІМ); *Пастирський лист “Про запровадження загальноєпархіальної духовно-екологічної акції: “Приберемо могили предків – очистимо наші душі”... вірним Коломийсько-Чернівецької єпархії: дітям, молоді, вчителям і вихователям, християнській державній владі* (ПЛ).

Поодинокі випадки, коли адресат іменований стереотипним словосполученням *весь український народ* без будь-якого уточнення належності не лише до конфесії чи єпархії, а й указівки на релігійність людини. Це спостерігаємо, зокрема, у посланнях архієпископа Запорізького й Мелітопольського Григорія: *Різдвяне послання ... Боголюбивим пастирям, чесному чернецтву та всьому українському народові* (Гр). Номінація адресата в кількох посланнях інших авторів передана перифразом *люди доброї волі*, напр.: *Архієрейське Великопісне Послання 2007 р. Б. Владика Іринія, ..., і всім вірним! Усім людям доброї волі!* (Ір₁); *Пастирське послання Михаїла Колтуна Єпископа Сокальсько-Жовківського до священства, монашества, вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі* (МК₁).

Початкові звертання в посланнях співвіднесені із номінаціями адресата в назві. Конструкції звертання, як і конструкції називання адресата в заголовку, майже не відрізняються лексичним наповненням. Їхньою основою є характерні для спілкування християн традиційні офіційні звертальні лексеми в поєднанні з кваліфікативними означеннями. Найчастіше священники послуговуються в посланнях звертальними виразами *всечесні отці* та *дорогі брати і сестри*. Адресат у зачині або передує узвичаєному релігійному привітанням *Христос воскрес!* або стоїть у постпозиції.

У структурі емоційно-оцінювальних висловів найчастіше фіксуємо епітетні найменування, із-поміж яких вирізняємо функційно марковані лексеми (*достойні, преподобні, всечесніші, боголюбиві* та інші) і загальномовні – прикметники інтимної семантики – *дорогі, любі, улюблені, люблячі* та офіційно-урочисті – *шановні*.

Стилістично марковані означення виражені прикметниками зі ступенюванням вияву ознаки та без нього – *преосвященні, преподобні; чесне, достойні; возлюблені*; складними прикметниками – *всесвітліші, всечесні/ всечесніші; високоповажні, високопреосвященні, високопреподобні, боголюбні, боголюбиві*; сталими словосполученнями – *возлюблені у Господі, Боговозлюблені у Господі, чесне у Христі*.

Крім стилістично маркованих звертань, у ролі узагальнювального адресата зафіксовані також узуальні офіційні звертання, напр.: *Дорогий Український народо* (Я); *Улюблені Брати і Сестри, наші співгромадяни і співгромадянки!* (СЄ).

Деякі із зафіксованих у посланнях звертань вживані в кількох функційних стилях, тобто вони мають міжстильовий статус. Це, зокрема, конструкція *шановні військовики України* (А₁), яка належить архієпископові Львівському та Галицькому Августину як Голові відділу Української православної церкви із взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України.

Факультативно лексико-граматична структура звертань представлена різностильовими лексемами, що не характерне для релігійного стилю. Наприклад, типові для розмовного стилю звертальні лексеми можуть бути поєднані з функціонально диференційованими означеннями релігійної семантики. Так, лексема *діти* поширена епітетами *духовні, церковні* у пре- і постпозиції (*Дорогі волиняни, любі мої духовні діти, всечесні отці, брати і сестри!* (Нф), *Дорогі Волиняни, любі мої земляки, всечесні отці, брати і сестри, діти церковні!* (ДВ, 01. 2009)), або можлива постпозиція стилістично маркованих лексем *пастирі, браття і сестри* щодо узвичаєних в офіційно-діловому чи розмовному стилях означень *вельмишановні, любі, близькі моєму серцю* (*Улюблені у Христі вельмишановні пастирі, ... і всі вірні Харківської Єпархії Української Православної Церкви!* (Н₂); *Улюблені о Господі пастирі! Любі й близькі моєму серцю браття та сестри!* (Н₁)).

На вибір звертальних конструкцій, як і номінативних, також впливає тематика послання й фактор адресата, напр.: *Шановні викладачі, учні, студенти та батьки: усі, хто навчає і навча-*

ється! Дорогі браття і сестри! (Ан₁); Улюблена у Христі українська молоде! (С); Дорогі душпастирі, монахи та монахині, віруючі журналісти та працівники мас-медіа, брати та сестри! (КЄ).

Індивідуально-авторські звертання із вказівкою на локальні характеристики адресата зафіксовані найчастіше в посланнях митрополита Луцького та Волинського Ніфонта: *Дорогі мої Волиняни! Шановні отці, чесні монахи і монахині, возлюблені брати і сестри та всі вірні діти Православної Церкви Волинського краю! (ДВ, 04. 2006); Дорогі Волиняни, рідні мої Земляки, всечесні Отці, шановні Монахи і Монахині, любі мої Брати і Сестри та всі Діти Церкви Христової! (ДВ, 01. 2004).* Звертання з елементами характеристики за територіальним принципом визначене межами єпархії або держави: *Улюблені у Господі всечесні отці, боголюбиві інокі й інокині, браття і сестри – усі мої вірні духовні чада Хмельницької єпархії УПЦ та за її межами! (Ан₂) або держави, напр.: Всечесні отці, преподобні брати і сестри, українські родини та парафіяльні спільноти на батьківщині та розкинені по світах (В₁).*

У текстах верховного архієпископа Києво-Галицького Любомира використано усічені варіанти звертання *Мої дорогі! (Л₁); Дорогі у Христі! (Л₂)* замість передбачуваного *Мої дорогі парафіяни!, Дорогі у Христі брати і сестри!* Усічені конструкції, основу яких становлять субстантивовані прикметники, типові для мовлення українців.

Частотні звертання до адресатів із кількома опорними лексемами, побудовані за принципом нанизування або градації, напр.: *Возлюблені у Господі архіпастирі, високоповажні пастирі, чесне у Христі чернецтво, боголюбні миряни – браття і сестри! (Вл₂); Улюблені в Господі дорогі мої отці, брати і сестри, діти духовні! (ДВ, 04. 2003).*

Звертальні конструкції в етикетних ситуаціях поздоровлення можуть передувати опорній лексемі *вітаю* або знаходитися в позиції до неї, напр.: *Любі мої Волиняни, шановні отці, чесне чернецтво, дорогі брати і сестри! Від щирого серця поздоровляю усіх вас з днем Воскресіння Христового (ДВ, 04. 2008), Ще раз вітаю Вас, любі Друзі, Отці, Брати і Сестри, рідні мої Волиняни, з Різдвом Христовим і Новим 2002 роком милості Божої до нас і до нашого рідного краю (ДВ, 12. 2001).*

Адресат поздоровлення виражений типовими для релігійного мовлення узагальненими опорними лексемами (*браття, сестри, отці, пастирі, паства, діти, ченці, черниці, чада, вірні, улюблені*),

про які детальніше було сказано в аналізі найменувань у заголовках послань. Однак, варто звернути увагу на те, що автори досліджуваних текстів у поздоровленнях вдаються до деталізації характеристики адресата за певними критеріями вирізнення, якими слугують:

– вік – *дорога наша молодь і дітки* (Нф), *наше молоде покоління* (ДВ, 01. 2006);

– посада, орган влади – *шановне керівництво нашого краю* (Нф); *уряд* (ФП, 332), *Верховна Рада* (Ф₃), *всі правителі наші* (ФП, 169), *українська влада* (Ф₁); *Українське військо* (ФП, 332), *Збройні сили України* (Ф₅).

– соціальний, професійний і матеріальний статуси – *одинокі* (Нф), *самотні* (М); *ближніх і дальніх* (М); *бідні і багаті* (Нф), *дорогі військовики* (А₃);

– стан здоров'я – *немічні* (Нф), *хворі* (Іг₂);

– конфесійна та єпархіальна належність – *чада Української Автокефальної Православної Церкви* (Мф₁), *паства Київського Патріархату* (ФП, 337), *усі віруючі Переяслав-Хмельницької єпархії* (Д), *вірні чада Білоцерківської єпархії* (Мб).

Для сучасних релігійних послань характерне використання одного з найпродуктивніших у релігійному стилі засобу – бідарних опозитів, побудованих на антонімії не лише узвичаєній, а й контекстуальній. Це спостережено в описових найменуваннях адресата, напр.: *Вітаю всіх: хворих й терплячих; багатих та бідних; вчених і простих; малят та дорослих; ув'язнених і вільних; військових й подорожуючих; владу й підлеглих, з одним із найбільших свят – Різдом Христовим!* (Іг₁).

Окрім найменувань узагальненого характеру, які типові для релігійного спілкування, в етикетній ситуації поздоровлення, звертаючись до офіційних осіб, духовенство УПЦ Київського патріархату вдається до персоналізації поздоровлення, коли вказують не лише адміністративну посаду адресата, а й його прізвище та ім'я, напр.: *Щиро вітаю з Воскресінням Христовим Президента України Леоніда Кучму, Голову Верховної Ради Івана Плюща, Прем'єр-міністра Віктора Ющенка, ...* (Ф₂); *Щиро вітаю голову Волинської обласної державної адміністрації Володимира Бондара, голову Волинської обласної ради Василя Дмитрука, Луцького міського голову Антона Криви-*

цького, голів районних державних адміністрацій, міських і селищних рад зі святом Пасхи Христової та молитовно бажаю (ВВ, 05. 2005); *вітаю голову Чернігівської обласної державної адміністрації Володимира Хоменка, голову Чернігівської обласної ради Наталію Романову, Чернігівського міського голову Олександра Соколова, голів міських, районних та селищних рад Чернігівської області* (Іл).

Наголосимо на тому, що виокремлення адресата за певними ознаками може передаватися не лише лексично, а й синтаксично. Таке звертання вирізняється не лише окремим реченням, а й абзацом, напр.: *Наші особливі пасхальні вітання направляємо до влади і воїнства богохранимої української держави* (Вл₁);

Дорогі брати і сестри! Сердечно поздоровляю вас із великим і радісним святом світлого Воскресіння Христового. Нехай ...

Щиро вітаю з Великодніми святами голову Волинської обласної державної адміністрації Миколу Романюка, голову Волинської обласної ради Анатолія Грицюка, луцького міського голову Богдана Шибу, голів районних державних адміністрацій, міських і селищних рад, молитовно бажаю ... (ВВ, 04. 2008).

Граматично адресат у заголовках досліджуваних текстів виражений здебільшого давальним відмінком іменника, напр.: *Пасхальне послання Митрополита Луцького і Волинського Ніфонта Боголюбивим Пастирям, чесному монашеству та всім вірним чадам Волинської єпархії Української Православної Церкви* (ДВ, 04. 2006). Незначна кількість номінації адресата зафіксована у родовому відмінку з прийменниками *до*, *для* (у посланнях єпископа Михайла Колтуна), напр.: *Різдвяне послання до вірних Донецько-Харківського Екзархату, УГКЦ 2010р. Б.* (Е); *Великоднє послання для духовенства, монашества і вірних Сокальсько-Жовківської єпархії на 2008 рік Божий* (МК₂).

Функційною особливістю релігійного стилю можна вважати також використання іменника з прийменником *до* для найменування адресата. Така форма – ще одна традиція стилю послань греко-католицького духовенства з часів Андрея Шептицького, напр.: *Послання до молоді* (Ю), *Послання до духовенства й народу. Поклик до Покаяння* [Шептицький].

Адресат може бути названий узагальнено за допомогою описового виразу, що відображає його певні кваліфікативні ознаки, напр.: *всі, хто любить Господа* (Нф); *ті, хто далеко поза межами держави, поза огорожею Матері Церкви* (М), *ті, хто перебуває в розсіянні, поза огорожею Матері Церкви* (ДВ, 01. 2005), *ті, хто віднав від церковної єдності* (ВП, 01. 2001), *усіх, хто невтомно і не чекаючи земних нагород, працює заради кращого майбутнього нашого народу* (В₂), *тих, хто в ці дні позбавлений можливості бути в храмі* (ДВ, 05. 2003), *усім, хто радіє Його Воскресінню* (р2). Узагальнена вказівка на адресата в одному з Великодніх послань Блаженнішого Любомира представлена підрядним реченням, напр.: *Великоднє привітання Блаженнішого Любомира ... та всім, хто незалежно від конфесійної приналежності з відкритим серцем, бажаючи добра всім своїм ближнім, святкує цей величний Празник* (Л₄).

У вітальних частинах послань частотні номінативи, виражені описовими зворотами та складнопідрядними означальними реченнями, підрядна частина в яких є засобом характеристики адресатів за територіальними чи конфесійними ознаками. Такі моделі назв осіб продуктивні в посланнях патріарха Філарета, а також спорадично вживані в текстах митрополита Володимира та єпископа Чернігівського та Ніжинського Іларіона: *Наші особливі привітання та благі побажання спрямовуємо до всіх співвітчизників і українців, які проживають поза межами нашої держави* (ДВ, 01. 2007); *всіх земляків-українців, які розсіяні по всьому світу, але люблять Україну* (ФП, 337); *наших земляків-українців, розсіяних по всьому світу, які люблять свою Батьківщину і dbають про Українську державу* (Ф₁); *нашу українську діаспору: в Америці і Канаді, в Європі й Австралії, по всіх країнах, де живуть українці* (ФП, 347); *нашу українську діаспору, яка зберігає любов до рідного краю* (Ф₂); *наших співвітчизників-українців, які проживають за межами нашої країни, але й там не забувають рідну землю та добрі звичаї своїх побожних предків* (ФП, 31); *українців, які живуть за межами України, але душею і серцем завжди з нами і не забувають ні рідного краю, ні віри своїх батьків, ні добрих звичаїв своїх предків* (Ф₄); *наших співвітчизників, які з волі Промислу Божого опинилися за кордоном і в глибині душі зберігають любов до рідного краю* (ФП,

5); *все українство в усіх країнах світу, на всіх континентах Землі* (Ф₅) та віряни інших конфесій, напр.: *православних братів і сестер Московського Патріархату в Україні, а також наших співвітчизників греко-католиків і всіх християн України* (ФП, 332); *православних братів і сестер Московського Патріархату в Чернігівській та Ніжинській єпархіях, а також наших співвітчизників греко-католиків і всіх християн Чернігівщини* (Іл).

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки: сучасне релігійне послання звернене до неоднорідного реципієнта, що й визначає особливий набір найменувань адресата мовлення. Зафіксовані номінативні та апелятивні конструкції – типові для релігійного спілкування, хоча й вирізняються індивідуально авторським підходом у виборі кваліфікативних означень до опорних лексем. Апелятиви слугують для звертання до адресата на початку послання та актуалізації його уваги впродовж усього тексту, номінативи дозволяють авторам називати адресатів у заголовку послань і поздоровленнях. Вибір найменувань адресата визначається тематикою сучасних релігійних послань й територіальною належністю автора таких текстів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

А – Голова відділу УПЦ зі взаємодії зі ЗС та іншими військовими формуваннями України, архієпископ Львівський і Галицький Августин; Ан – Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський Антоній; В – Преосвященний Василій Семенюк, єпарх Тернопільсько-Зборівський; Вл – Блаженніший Володимир, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель УПЦ; І – архієпископ Харківський і Полтавський Ігор; Іг – архієпископ і Митрополит Львівський Ігор; Іл – Преосвященніший Іларіон, єпископ Чернігівський і Ніжинський; Л – Блаженніший Любомир; МК – Михайл Колтун, єпископ Сокальсько-Жовківський; Мф – Блаженніший Мефодій, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель УАПЦ; Н – Митрополит Харківський і Богодухівський Никодим, Священноархімандрит Свято-Покровського чоловічого монастиря м. Харкова; С – Блаженніший Святослав, верховний архієпископ Києво-Галицький; Ф – Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет; Фп – Високопреосвященніший Филипп, архієпископ Полтавський і Кременчуцький.

ДЖЕРЕЛА

А₁ – Пасхальне послання А <...>. URL : <http://orthodox.lviv.ua/news/pascha20.htm>¹.

А₂ – Різдвяне послання А <...>. URL : <http://orthodox.lviv.ua/news/christm.htm>.

А₃ – Різдвяне послання А <...>. URL : <http://orthodox.lviv.ua/news/christm1.htm>.

¹ На час написання статті деякі релігійні послання, узяті з інтернет-джерел, були недоступні. Датою останньої фіксації таких текстів автор вважає лютий 2011 р.

Ан₁ – Послання Ан <...>. URL : <http://fialco.org/j2/content/view/530/7/>.

Ан₂ – Різдвяне послання Ан <...>. URL : <http://fialco.org/j2/content/view/356/7/>.

В₁ – Пасхальне послання В. URL : <http://www.ternopilzboriv.org.ua/?p=32>.

В₂ – Різдвяне привітання В. URL : http://www.tze.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=17:rizdvjane-poslannja-vladyky-vasylja-semenjuka-009&catid=18:poslannja-vladyky&Itemid=25.

ВВ – Волинські єпархіяльні відомості. 2005–2008.

Вл₁ – Пасхальне послання Вл. URL : http://orthodox.org.ua/uk/pastirskie_slovo/2007/04/02/1325.html.

Вл₂ – Пасхальне послання Вл <...>. URL : <http://orthodox.org.ua/uk/2009/04/01/4779.html>.

ВП – Волинь православна. 2001–2006.

Гр – Різдвяне послання Григорія архієпископа Запоріж. і Мелітопол. УПЦ Київ. патріархату. URL : http://www.sobor.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=43:-2007&catid=4:2009-09-03-18-19-46&Itemid=17.

Д – Різдвяне послання митрополита Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Димитрія <...>. URL : http://vidomosti.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=626:2009-12-29-15-54-52&catid=26:publicatsii&Itemid=74.

ДВ – Дзвони Волині. 2001–2009.

Е – Різдвяне послання до вірних Донецько-Харківського Екзархату, УГКЦ. URL : <http://www.ugcc.dn.ua/>.

І₁ – Великодне послання І <...>. URL : <http://www.uapc.org.ua/innews/2003Easter.htm>.

І₂ – Великодне послання І <...>. URL : <http://www.uapc.org.ua/ua/?newsId=228>.

Ір₁ – Великодне послання <...>. URL : http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=660&Itemid=44.

Ір₂ – Різдвяне послання <...>. URL : http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=901&Itemid=44.

Іл – Пасхальне послання Преосвященнішого Іларіона єпископа Чернігівського і Ніжинського. URL : <http://cerkva.in.ua/poslannia/212-pfshalneposlannia2009.html>.

ІМ – Послання Ієрархії Києво-Галицької Митрополії УГКЦ до укр. і пол. сусідніх народів-братів у Христі. URL : <http://www.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal/peace/>.

Ір₁ – Архієрейське Великопісне Послання 2007 р. Б. Владики Іринія, Правлячого Єпископа Бучацької Єпархії УГКЦ

<...>. URL : http://www.canonic.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=22.

Ір₂ – Пасхальне послання єпископа Ніжинського і Прилуцького Іринія <...>. URL : http://www.orthodox.cn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=59:-2009-&catid=39:2009-08-04-16-33-19&Itemid=63.

КЄ – “Бути Апостолами Христа через медіа”. Послання Конференції Єпископів лат. обряду в Україні на XXXVIII Всесвітній День ЗМІ 23 травня 2004 р. URL : http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/rcc_doc/rcc_media2004/.

Л₁ – Великодне послання <...>. URL : <http://www.r.lviv.ua/news.php?item=193>.

Л₂ – Великодне привітання Л. URL : <http://www.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal2004/Pasxa2004/>.

Л₃ – Великодне послання Л <...>. URL : <http://www.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal2005/Pasxa2005/>.

Л₄ – Великодне привітання Л <...>. URL : <http://www.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal2007/pasxa2007/>.

М – Різдвяне послання Преосвященнішого Матфея, Єпископа Дрогобицького і Самбірського <...>. URL : http://www.drohobych-orthodox.com/index.php?option=com_content&view=article&id=159:2010-01-06-21-09-33&catid=42:2009-09-25-16-44-03&Itemid=78

МБ – Різдвяне послання Високопреосвященнішого Митрофана архієпископа Білоцерківського і Богуславського <...>. URL : http://bceparchy.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=336.

МК₁ – Пастирське послання МК <...>. URL : http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1162&Itemid=44.

МК₂ – Великодне послання <...> на 2008 рік Божий. URL : <http://www.sokaleparchy.org.ua/ukr/news/2008/velykden>.

Мх – Різдвяне послання високопреосвященнішого Михайла, архієпископа Луцького і Волинського, <...>. URL : <http://www.pravoslavja.lutsk.ua/dokumenty/dokument/?newsid=1386>.

Мф₁ – Пасхальне послання Мф <...>. URL : http://www.uaoc.info/ua/news/news_/?pid=113.

Мф₂ – Великодне Послання Мф <...>. URL : <http://uaoc.net/?p=2492>.

Мф₃ – Різдвяне послання Мф <...>. URL : <http://uaoc.net/?p=387>.

Н₁ – Різдвяне послання Н. URL : <http://pravoslavie.kharkov.ua/index.php?newsid=126>.

Н₂ – Архіпастирське послання до 350-річного ювілею міста Харкова Н. URL : http://www.pravoslavye.org.ua/index.php?r_type=&action=fullinfo&id=3350.

Нф – Різдвяне послання Високопреосвященнішого Ніфонта, митрополита Луцького і Волинського <...>. URL : http://www.orthodox.lutsk.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=46&Itemid=66.

ПЛ – Пастирський лист “Про запровадження загальноєпархіальної духовно-екологічної акції: “Приберемо могили предків – очистимо наші душі”. URL : <http://diocese.ko.if.ua/official/15.html>.

С – Послання блаженнішого Святослава, верховного архієпископа Києво-Галицького, до молоді. URL : https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/41861.

СЕ – Пастирське послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів. URL : http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/ugcc_doc/ugcc_election2002.

Ф₁ – Різдвяне Послання <...> 2000/2001 р. URL : <http://www.hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=14&parent=3921>.

Ф₂ – Пасхальне Послання 2001 р. <...>. URL : <http://www.hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=14&parent=3921&id=3988>.

Ф₃ – Пасхальне послання Ф <...>. URL : <http://www.uaorthodox.org/article.php?pid=207>.

Ф₄ – патр. Філ. П.06 – Пасхальне послання Ф <...>. URL : http://www.ashsu.org/index.php?module=pagemaster&PAGE_user_op=view_page&PAGE_id=254.

Ф₅ – Пасхальне послання Ф <...>. URL : <http://kiyany.obozrevatel.com/news/2007/4/6/29869.htm>.

ФП – Патріарх Філарет. Послання. Промови. Т.3. Київ : Вид. від.УПЦ КП, 2001. 616 с.

Фп₁ – Великодне Послання Фп <...>. URL : <https://www.mgarsky-monastery.org/main/11>.

Фп₂ – Послання Голови Синодального відділу релігійної освіти, катехизації та місіонерства УПЦ Фп <...>. URL : <http://www.mgarsky-monastery.org/index.php?sid=12&print=true>.

Ю – Послання до молоді. URL : <http://www.sde.org.ua/bishops/julian-voronovskyj/203-do-molodi.html>.

Я – Пасхальне послання єпископа Якова. URL : <http://eparhya.od.ua/news/2009-04-17-6>.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богдан С.* Звертання і привітання в релігійному стилі: типологія вживання і функціональний статус / С. Богдан // *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки.* – 2001. – № 9. – С. 47–50.

2. *Богдан С.* Молитовні й акафістні звертання як домінанта духовного діалогу / С. Богдан // *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Слов'янська філологія.* – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117–118. – С. 75–81.

3. *Бугаєва І. В.* Функциональные, грамматические и семантические особенности номинации адресата в религиозной сфере / *И. В. Бугаева* URL : <https://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php> (17. 03. 2017).

4. *Миرونчук О. Я.* Словник скорочень назв чинів святості в українській мові / О. Я. Мирончук. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013.

5. Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : монографія / Г. М. Вокальчук, А. М. Архангельська, О. А. Стишов та ін. – Рівне ; Оломоуць, 2011.

6. *Пуряєва Н. В.* Українська церковна титулатура / Н. В. Пуряєва // *Мовознавство.* – 2000. – № 2–3. – С. 45–54.

7. *Скаб М. С.* Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002.

8. *Скаб М. С.* Особливості виявлення апеляції в сакральних текстах / М. С. Скаб // *Біблія і культура: зб. наук. ст. – Чернівці : Рута, 2000.* – Вип. 1. – С. 221–224.

9. Українська система найменувань адресата мовлення : монографія ; за ред. М. С. Скаба. – Чернівці : Рута, 2008.

10. Українська система номінацій адресата мовлення : анотований бібліографічний показник і загальна бібліографія ; за ред. М. С. Скаба. – Чернівці : ЧНУ, 2009.

11. *Шептицький Андрей.* Письма-послання (1939–1944 рр.) / Андрей Шептицький. – Львів, 1991.

REFERENCES

1. Boghdan S. (2001) Zvertannja i pryvitannja v religijnomu styli: typologhija vzhyvannja i funkcionalnyj status [*Addressing and greetings in the religious style: typology of use and functional status*]. *Scientific Bulletin of Lesia Ukrainka Volyn National University*. Philological Sciences. no. 9, pp. 47–50. (in Ukrainian).
2. Boghdan S. (2001) Molytovni j akafistni zvertannja jak dominanta dukhovnogho dialoghu [*Prayerful and akathist appeals as the dominants in the spiritual dialogue*]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. Chernivci : Ruta, vol. 117–118. Slavic Philology, pp. 75–81. (in Ukrainian).
3. Bugaeva I.V. Funkcionalnye, grammaticheskie i semanticheskie osobennosti nominacii adresata v religioznoj sfere [*Nomination of the addressee in the religious domain: functional, grammatical and semantic specificities*] (e-product), <https://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php>. (in Russian).
4. Myronchuk O.Ja. (2013) Slovnyk skorochenj nazv chyniv svjatosti v ukrajinsjkij movi [*Dictionary of abbreviations of the holy rank names in the Ukrainian language*]. Kyiv : Vydavnychjy viddil UPC Kyjivskjogho Patriarkhatu, 108 p. (in Ukrainian).
5. Vokaljchuk Gh.M. (ed.) (2011) Neologhichni nazvy osib u suchasnykh slov'janskykh movakh [*Neologism-based names of persons in modern Slavic languages*]. Rivne-Olomouc, 356 p. (in Ukrainian).
6. Purjajeva N. V. (2000) Ukrajinsjka cerkovna tytulatura [*Ukrainian Church Titulature*]. *Linguistics*, no. 2-3. pp. 45-54.
7. Skab M.S. (2002) Ghramatyka apeljaciji v ukrajinsjkij movi [*Grammar of appeal in the Ukrainian language*]. Chernivci : Misto, 272 p. (in Ukrainian).
8. Skab M.S. (2000) Osoblyvosti vyjavlennja apeljaciji v sakraljnykh tekstakh [*Specifics of revealing an appeal in sacred texts*]. *Bible and Culture: Collected papers*, vol. 1. Chernivci : Ruta, pp. 221-224. (in Ukrainian).
9. Skab M.S. (ed.) (2008) Ukrajinsjka systema najmenuvanj adresata movlennja [*Ukrainian system of nominating the addressee in speech*]. Ruta, 312 p. (in Ukrainian).
10. Skab M.S. (ed.) (2009) Ukrajinsjka systema nominacij adresata movlennja : anotovanyj biblioghrafichnyj pokazhchyk i zaghaljna biblioghrafija [*Ukrainian system of nominating the addressee in speech: annotated bibliographic index and general bibliography*]. Chernivci : ChNU, 88 p. (in Ukrainian).
11. Sheptyckyj Andrej. Pysjma-poslannja (1939–1944 r.r.) [*Letters-pastoral messages (1939–1944)*]. Lviv, 1991. 458 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 30.04.18

Tetiana Tarasiuk, Candidate of Philology, Doc.
Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

Nominating an Addressee in Modern Religious Epistles

The religious communication process involves two communicants, namely a priest (the author) and a potential believer (addressee). The nominative field of the addressee in the religious style requires more detailed scientific studies. The

*purpose of the article is to analyze the peculiarities of the addressee's nomination in modern religious epistles of the highest-rank clergy of the Ukrainian churches. The recipient (addressee) of the texts under study is determined not only by the church status (the priest – the monk – the believer), but also by the confessional, eparchian, partly by territorial and professional affiliation and by the subject matter of the epistles themselves. It has been revealed that all the lexemes under study fall into two major categories: nominatives (names) and appellatives (appeals) according to language functional spheres, namely the sphere of representation and sphere of appeal. The authors of the religious epistles use nominatives predominantly in the epistle titles to name the addressees, whom they are appealing to, while appellatives are used in the introductory greetings, at the beginning of the epistle, and are aimed at enhancing the attention of the recipients throughout the text. The addressee's names are represented by three lexical-semantic groups: "clergy", "monks", "believers" with the core lexemes typical of religious discourse. Such lexemes, except for sporadic one-component use, are most often intensified by stylistically marked qualifying attributes. In terms of the structure of emotionally-evaluative expressions, epithet-based nominations dominate, among which we distinguish functionally-marked lexemes (**Worthy/Respectable, Reverend, Most Reverend, God-loving**, etc.) and commonly used lexemes, mainly adjectives of intimate semantics (**Dear, Beloved, Loving**) including official-ceremonial – **Dear, Honourable**. Optional lexico-grammatical structure of appeals is represented by various-style lexemes, which are not typical of the religious style. For example, typical for conversational style appellative lexemes appear to be combined with functionally-differentiated attributes of religious semantics. Thus, the lexeme of general use **children** is often combined with epithets spiritual, church; stylistically marked lexical units **pastors, brothers and sisters**, conventional for official, business or colloquial styles, are used with the attributes **dear, honourable, close to my heart**.*

Key words: addressee, nominatives, appellatives, religious epistle, religious communication.

УДК 811.161.3'373.21

Людмила Кравченко, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ОЙКОНІМІВ

Розглянуто 32 назви українських міст до процесу декомунізації та після нього. Визначено провідні принципи та мотиви номінації перейменованих об'єктів, серед яких чільне місце посідає відновлення історичної пам'яті, оскільки більше двох третин населених пунктів отримали свої колишні назви або назви тих сіл чи хуторів, на базі яких вони колись виникли. Унаслідок аналізу астіонімів виявлено й другий напрям мотиваційних процесів – створення нових назв (12 одиниць, 37,5 %), які добирали передусім за орієнтаційно-просторовим і фізико-географічним принципами номінації, беручи за основу гідроніми, ергоніми та ойконіми, що так чи інакше були дотичними до перейменованих міст.

Ключові слова: мовний ландшафт, власна назва, топонім, ойконім, астіонім, перейменування.

I. Вступ до проблематики. Власні назви топооб'єктів є частиною мовного ландшафту України, який занурює людину в звичай та повсякденний триб життя громадян. З одного боку, топоніми віддзеркалюють світогляд і мовну картину світу мешканців, а з іншого, передусім це стосується ергонімів та урбанонімів, мають прагматичну мету – впливати на смаки та потреби громадян-споживачів. Тому до цих мовних знаків треба ставитися обережно й помірковано.

Особливого впливу ойконімна система України зазнала в ХХ ст. під час запровадження політики загальної, у тому числі й мовно-культурної, уніфікації всіх народностей, що перебували в складі СРСР, а також у країнах соціалістичного табору, які змушені були перебудовувати свій світ за комуністичним каноном, утілюючи в життя марксистсько-ленінську ідею інтернаціональної пролетарської єдності й водночас стираючи будь-які відмінності між народами й націями. У цей період новостворені міста та вулиці отримували назви за єдиним зразком, який мав пропагувати ідеали комунізму й створювати образ світлого майбутнього радянської людини, увіковічнювати ідеологів і творців нового порядку й віддзеркалювати

мовну картину світу щасливих будівників так званого «всесвітнього раю». У такий самий спосіб масово перейменовували давні вулиці та міста, що мало на меті вплинути на свідомість, а зрештою, й на підсвідомість їхніх мешканців. Дослідниця мови радянського тоталітаризму Лариса Масенко зазначає: “Унаслідок численних перейменувань історичних назв на культові – за псевдонімами та прізвищами радянських вождів і функціонерів – на всьому обширі велетенської держави поширилися сотні однакових назв населених пунктів, похідних від антропонімів Ленін, Калінін, Кіров, Ворошилов, Куйбишев, Орджонікідзе, Жданов, Свердлов тощо. Такі самі найменування проспектів, вулиць і провулків сформували однамнітний топонімічний ландшафт міст і сіл” [Масенко : 205].

На жаль, ці назви разом зі створеною картиною світу настільки вкоренилися у свідомості людей, що навіть після розпаду СРСР і зі здобуттям Україною незалежності не на всій території нашої держави їх легко змінювали. На відміну від інших країн колишнього соціалістичного табору, де процес перейменування проходив доволі успішно, у деяких областях України чинився опір з боку старшого покоління, унаслідок чого багато українських міст, сіл та вулиць до останнього часу залишалися з радянськими назвами. Ситуацію докорінно змінив закон про декомунізацію, ухвалений у 2015 р. (Закон), коли питання про перейменування стало **актуальним**.

До питання номінації в топонімії та перейменувань зверталися неодноразово наші та закордонні лінгвісти: Д. Бучко, В. Лучик, С. Вербич, С. Ковтюх, М. Влахова-Ангелова (Болгарія), А. Мезенко (Білорусія), Л. Подберезкіна (Росія) та багато інших. Зокрема принципи номінації в топонімії розглядав Д. Бучко [Бучко 1991 : 70–72], принципи та критерії перейменувань – В. Лучик [Лучик 2009 : 29–32], а перейменування в аспекті соціолінгвістичних проблем – С. Ковтюх та І. Волянук.

Перейменування в незалежній Україні, за твердженням Світлани Ковтюх, проходили двома хвилями: перша почалася з 1991 р. й тривала до 2000 р., а друга, пов’язана з процесом декомунізації, почалася 2014 р., досягла свого піку в 2016 р. і почасти триває ще й досі. Між цими двома хвилями перейменувань були лише спорадичні випадки заміни онімів. Дослідниця наголошує, що в західних областях України декомунізація відбулася ще під час першої хвилі (зокрема у Львівській – 184 пе-

рейменовані ойконіми, у Закарпатській – 125 ойконімів), тоді як у решті областей загалом відбулося лише близько 100 перейменувань, до того ж у Сумській, Чернігівській, Харківській, Херсонській і в Криму – по одному перейменуванню. Зрештою, на 2012 р. було перейменовано 463 населені пункти [Ковтюх : 161]. Під час другої хвилі перейменувань процес декомунізації охопив переважно східні та південні області України, дещо менше – центральні та північні, набув масового характеру. Зрештою на кінець 2016 р. було перейменовано 987 населених пунктів (Звіт). А це вдвічі більше, ніж за період з 1990 до 2012 р.

І якщо в 90-х рр. перейменування відбувалися здебільшого з широким обговоренням і вдало проведеною інформаційною кампанією за ініціативою самих мешканців на вимогу місцевих громад під впливом суспільно-політичних перетворень у державі, зміни свідомості українців, прагнення мешканців міст до відтворення історичної пам'яті, то в останні два роки, як правило, ініціатива йшла згори, від державних органів. Виконуючи Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 р., місцева влада здійснювала численні перейменування подекуди без належного інформування громадськості й консультацій із лінгвістами, що інколи призводило до спротиву мешканців тій чи іншій назві, або й до намагання деяких організацій і діячів із проросійськими поглядами залишити стару назву чи знову нав'язати громаді назву, позначену вже не радянською, а імперською ідеологією. Зважаючи на це, можемо говорити про суспільну і практичну цінність результатів нашого дослідження, **мета** якого – встановити принципи й мотиви номінації перейменованих об'єктів на основі порівняльної характеристики цих онімів до і після процесу декомунізації. Матеріалом для нашого дослідження стали 32 назви перейменованих міст України, подані на офіційному сайті Верховної Ради України (ПВРУ).

II. Аналіз досліджуваного матеріалу. За звітом Українського інституту національної пам'яті, в Україні в 2016 р. було перейменовано 987 ойконімів – 32 міста, 58 смт, 897 селищ і сіл (Звіт). Нас цікавили *астіоніми* – назви перейменованих міст, більшість із яких розташовані на Сході України, до того ж деякі – на окупованій російськими вій-

ськими територією. Загалом, у Донецькій області було перейменовано 10 міст, у Луганській – 9, у Дніпропетровській – 3, в Одеській, Полтавській, Кіровоградській по 2 міста і в Херсонській, Чернігівській, Рівненській та Автономній республіці Крим по 1 місту.

1. Ойконіми до перейменування. Серед проаналізованих ойконімів, які підлягали заміні, 7 містили компонент *красний-* або *червоний-*: *Червонопартизанськ* (Луг.), *Червонозаводське* (Полт.), *Красний Лиман* (Дон.), *Красний Луч* (Луг.), *Краснодон* (Луг.), *Красноармійськ* (Дон.), *Краснопереконськ* (АРК); два – *комсомол* (*комуністичний союз молоді*): *Комсомольськ* (Полт.), *Комсомольське* (Дон.); один – *комуна*: *Юнокомунарівськ* (Дон.), лексичну базу якого можна потрактувати як (*юний комунар*); решта назв мали в основі псевдоніми або іменування партійних діячів та ідеологів комунізму, зокрема 3 міста Донецчини прославляли Артема, звідки він був родом: *Артемівськ* (Дон.), *Артемове* (Дон.), *Артемівськ* (Луг.); 3 – Кірова: *Кіровське* (Дон.), *Кіровськ* (Луг.), *Кіровоград* (Кір.); 2 – Дзержинського: *Дніпродзержинськ* (Дніпр.), *Дзержинськ* (Дон.); 2 – Петровського – одного з організаторів Голодомору 1932–1933 рр. в Україні: *Петровське* (Дон.), *Дніпропетровськ* (Дніпр.); 2 – Леніна (Володимир Ілліч Ульянов): *Іллічівськ* (Од.), *Ульяновка* (Кір.). Наведені приклади свідчать: ці 22 міста не вирізнялися різноманітністю назв ні в аспекті лексичної бази, ні в аспекті словотвірних формантів, а деякі з них були абсолютно однаковими: *Артемівськ* (Дон.) і *Артемівськ* (Луг.).

Інші 10 ойконімів уже не мали однакових одиниць у лексичній базі, але їх легко можна згрупувати за спільними мотивами номінації та тематичними групами, оскільки назви містили іменування радянських військових командирів і розвідників: Котовського – *Котовськ* (Од.), Щорса – *Щорс* (Черніг.), Кузнецова – *Кузнецовськ* (Рівн.); радянських партійних діячів: Свердлова – *Свердловськ* (Луг.), Орджонікідзе – *Орджонікідзе* (Дніпр.), Вахрушева – *Вахрушеве* (Луг.), Цюрюпи – *Цюрюпинськ* (Херс.); партійних діячів інших країн, зокрема Димитрова – політичного діяча комуністичної партії Болгарії – *Димитров* (Дон.), Моріса Тореза – діяча французької комуністичної партії – *Торез* (Дон.); і передовиків соціалістичних змагань: Стаханова – *Стаханов* (Луг.). Як правило, за радянської доби для творення такого типу ойконімів за аналогією до старожитніх українських топонімів використовували типовий ойконімний формант **-ськ**, додаючи його до основи антропоніма – іменування партійного діяча, комуністич-

ного лідера тощо. Як наслідок, можемо бачити уніфікований радянський ойконімікон не лише з боку семантики, а й з боку словотвору, адже навіть із 32 аналізованих нами назв, що підлягали перейменуванню, 16 містять суфікс **-ськ** і зафіксовані у формі чоловічого роду: *Іллічівськ* (Од.), *Кіровськ* (Луг.), *Кузнецовськ* (Рівн.), а ще 4 ойконіми мають той самий суфікс **-ськ-**, лише зафіксовані у формі середнього роду: *Петровське* (Дон.), *Кіровське* (Дон.).

2. Ойконіми після перейменування. У перейменованих ойконімах можна простежити два основні напрями мотиваційних процесів: перший із них – повернення містам колишніх назв (20 одиниць, 62,5 %), а другий – створення нових назв (12 одиниць, 37,5 %). Повернення населеним пунктам їхніх первинних назв простежувалося в період проголошення незалежності України, що є свідченням вияву національної свідомості українців [Волянук : 91]. Саме таким шляхом пішли і в Болгарії, повертаючи колишні назви вулицям Софії [Vlahova-Angelova : 242–243]. Що ж до другого напрямку в проаналізованих перейменуваннях, то варто зазначити, що нові назви створювали за 1) орієнтаційно-просторовим принципом номінації; 2) естетичним; 3) меморативним, а також 4) орієнтацією на розмовний варіант офіційного оніма.

Відновлення колишніх ойконімів. Повертаючи історичні назви, як правило, брали за основу колишні назви міст або селищ, сіл, хуторів, подекуди мікротопоніми та ергоніми, які позначали об'єкти, що існували раніше й навколо яких і формувалися майбутні міста. Можемо виокремити кілька груп таких онімів.

1. Ойконіми, замінені колишніми назвами міст.

Дніпродзержинськ (Дніпр.) перейменовували на *Кам'янське* (з 1932 до 1936 р. саме такою була назва міста, утвореного на місці села *Кам'янське*, яке вперше згадане в 1750 р. у зв'язку з будівництвом церкви; очевидно, назва походить від слова *камінь*, бо село розташовувалося на кам'янистому березі Дніпра), *Артемівськ* (Дон.) – *Бахмут* (це історична назва міста, заснованого козаками на однойменній річці *Бахмут*, функціонувала назва до 1924 р.), *Кіровське* (Дон.) – *Хрестівка* (історична назва міста до 1956 р., саме так чумаки називали колишню німецьку колонію через хрестоподібний дороговказ “Таганрог – Бахмут”), *Стаханов* (Луг.) – *Кадіївка* (історична назва міста до 1937 р. і з 1943 по 1978 р.), *Цю-*

рупинськ (Херс.) – *Олешки* (відновлена історична назва: *Олешія* – місто у складі Київської Русі, у 1711–1728 рр. неподалік розташовувалась *Олешківська Січ*, із 1802 до 1920 р. *Олешки* були центром Дніпровського повіту Таврійської губернії), *Щорський* (Черніг.) – *Сновськ* (до 1935 р. місто мало назву *Сновськ*, походить від гідроніма – назви річки *Снов*, ойконім *Сновськь* зафіксований в Іпатіївському літописі, 1149 р. [Купчинська : 48]).

2. Ойконіми, основою перейменування яких стали колишні назви сіл і селищ. Як правило, такі ойконіми позначають міста, що виникали за радянської доби на місці робітничих селищ або колишніх козацьких слобід. Місто *Красний Лиман* (Дон.) отримало назву *Лиман* (*Лиман* – спочатку назва козацької слободи, а потім військового поселення, яке мало цю назву до 1925 р.), *Торез* (Дон.) – *Чистякове* (повернули стару назву поселення, яке з 1868 до 1964 р. мало назву *Чистякове* за прізвищем власника помістя – Таганрозького купця *Чистякова*, хоча засноване воно було в 1770-х рр. як слобода під назвою *Олексіївка*), *Ульяновка* (Кір.) – *Благовіщенське* (колишнє робітничє селище *Благовіщенське*), *Кіровськ* (Луг.) – *Голубівка* (засноване в 1764 р. як село *Голубівка* полковником російської армії Петром Голубом, до 1944 – селище *Голубівський Рудник*, із 1944 – селище *Кіровськ*, а з 1962 р. стало містом), *Кузнецовськ* (Рівн.) – *Вараи* (місто засноване в 1973 р. на місці колишнього села *Вараи*), *Комсомольськ* (Полт.) – *Горішні Плавні* (засноване 1960 р. як село міського типу *Комсомольське*, у 1972 р. набуло статусу міста, територіально воно засноване на місці колишніх хуторів і сіл: *Горішні Плавні* або *Горишняка*, *Пашки*, *Тищенки*, *Іскра*).

Навколо нової назви *Горішні Плавні* точилися суперечки із використанням маніпулятивних технологій. Як ми вже наголошували, процес зміни назв міст відбувався доволі складно, почасти наштовхувався на спротив не лише частини громади, ураженої радянською ідеологією та останніми інформаційними війнами «руського мира», а й на маніпулятивні технології деяких місцевих керманичів, які, перебуваючи в лещатах того ж таки уніфікованого інтернаціонального світогляду, за будь-яку ціну намагалися залишити містам їхні радянські назви. Так, місцева влада *Комсо-*

мольська, скориставшись ідеєю заслуженого вчителя України Сергія Залізняка, на сесії міської ради винесла на розгляд проект рішення, у якому запропонувала не перейменувати місто, а обґрунтувати назву як таку, що не містить символики комуністичного (тоталітарного) режиму. С. Залізняк запропонував вважати назву *Комсомольськ* не похідною від «комсомол», а від аббревіатури: *КО*лектив *МО*лодих *СО*ціально *МО*тивованих *ЛЮ*дей (*Б*) *С*правжніх (*Б*) *КО*заків [У Комсомольську].

Схожа ситуація трапилася й з назвою міста *Красний Лиман* (Дон.), коли місцева влада проголосувала за збереження радянської назви, оскільки, на думку міськради, *красний* може асоціюватися з *гарним* [Декомунізація].

В обох випадках був використаний психологічний прийом творення симулякрів, на основі якого чинився вплив на суспільну думку за допомогою мовних одиниць. Симулякр (від латинського *simulacrum* – копія) – філософський термін на позначення створення дійсності, якої насправді не існує. Яскравим прикладом симулякрів у пропагандистському дискурсі, розпочатому російськими засобами масової інформації, є інформаційна кампанія зі створення так званих квазіутворень – “Новоросії”, “ДНР”, “ЛНР”: тобто нав’язується міф про існування «республік», яких насправді не існує [Кирилюк : 31].

Подібне траплялося і з перейменуванням інших міст. І лише завдяки втручанням Українського інституту національної пам’яті перейменування таки відбулися.

Не менш цікавим фактом є те, що місту *Красний Луч* (Луг.), яке до 1920 р. було селищем *Криндачівка*, дали назву *Хрустальний*. Цей сучасний ойконім є трансонімізованим онімом, що походить від назви села *Хрустальне*, яке було віддалене аж на 7 км від колишнього міста *Красний Луч*, а потім стало його приміською територією [Щаренко]. Як бачимо, тут відновлено історичну назву іншого населеного пункту, і до того ж використано не українську лексему *кристале́вий*, а російську *хруста́льний*, що суперечить здоровому глузду.

3. Ойконіми, основою перейменування яких стали колишні назви хуторів.

Місто *Краснодон* (Луг.) отримало назву *Сорокине* (колишній хутір *Сорокине*, поблизу якого почали промислово розробляти родовища вугілля в 1910 р., а в 1914 р. *Сорокине* було засноване як рудня), *Петровське* (Луг.) – *Петрово-Красносілля* (колишня назва хутора *Петрово-Красносілля*, заснованого в кінці XVIII ст., а потім до 1959 р. це назва селища міського типу), *Червонопартизанськ* (Луг.) – *Вознесенівка* (колишня назва хутора *Вознесенівка*, який заснований у 1906 р.), *Артемове* (Дон.) – *Залізне* (до 1921 це хутір *Неліпівський*, розташований неподалік балки *Залізної* й хутора *Залізне*).

4. Ойконіми, основою перейменування яких стали колишні ергоніми.

Даючи такі назви містам, мешканці керувалися одним із основних принципів у процесах перейменування – відновлення історичної пам'яті, повернення до витоків економічного розвитку поселення. Це, як правило, доволі молоді міста, які виникали разом із відкриттям того чи іншого підприємства. *Юнокомунарівськ* (Дон.) отримав назву *Бунге* (у 1908 р. російсько-бельгійське металургійне товариство заклало тут шахту “*Бунге*”), *Артемівськ* (Дон.) – *Кипуче* (поселення виникло в кінці XIX ст. навколо залізничної станції “*Кипуча*”), *Орджонікідзе* (Дніпр.) – *Покров* (місто не мало власної історичної назви, вирішили його перейменувати за назвою *Покровських копалень* марганцевих руд, відкритих поблизу понад 100 років тому).

Створення нових назв. Нові назви містам обирали з двох причин: 1) перша причина полягала в тому, що історична назва міста була немілозвучною, чужою й неактуальною для сучасних мешканців; 2) другою причиною виявилось те, що не існувало історичної назви, бо сам населений пункт і відповідно сама назва міста виникли в радянський період. Подібне спостерігаємо й у групі сучасних ойконімів, які переймали назви колишніх ергонімів. Подекуди причиною могло бути й світоглядне небажання зрусифікованої місцевої громади відновлювати українську історичну назву.

І. Нові назви добиралися передусім за орієнтаційно-просторовим та фізико-географічним принципами номінації. Варто зазначити, що фізико-географічний критерій був одним з найпродуктивніших в українській топонімії дорадянського періоду [Лучик : 30; Мамалига : 87], а відновлення назв за фізико-географічним й орієнтаційно-просторовим критеріями є най-

більш оптимальними шляхами для відродження автентичної топонімної системи України, що не створює причин для виникнення протиріч та конфліктів у суспільстві [Лучик : 30–31]. Про це свідчать і останні перейменування в урбанонімії [Кравченко, Романюк : 186]. Серед нових назв перейменованих населених пунктів, утворених за такими принципами номінації, можна виокремити ті, в основі яких лежать сучасні топоніми та ергоніми.

1. Відгідронімні похідні: *Комсомольське* (Дон.) отримало назву *Кальміуське* (місто розташоване в південно-східній частині області, на річці *Кальміус*, засноване в 1933 р. як селище *Каракуббуда*, для сучасних мешканців історична назва виявилася немилозвучною), *Дзержинськ* (Дон.) – *Торецьк* (місто розташоване на правому березі річки *Кривий Торець*; до 1938 р. це село *Щербинівка*, назва якого є посесивом; село було засноване богуславським козаком Антоном Щербиною), *Іллічівськ* (Одес.) – *Чорноморськ* (розташований у передмісті Одеси на березі *Чорного моря*, раніше тут у XIX ст. був хутір *Бугове*, назва якого походить від імені засновника Андрія Буги – військового офіцера [Царенко], потім хутір став поселенням *Старе Бугове*).

Утворюючи нові назви для міст, а не відновлюючи їхні історичні назви, творці цих ойконімів недалеко відходили від їхніх попередніх радянських форм: як правило, залишали той самий суфікс і ту ж форму роду, змінюючи лише лексичну базу: *Дзержинськ* – *Торецьк*, *Комсомольське* – *Кальміуське*. Особливої уваги заслуговує словотвірна модель відгідронімних та відтопонімних похідних із суфіксом *-ськ*. Вторинні ойконіми на *-ськ* штучно створювали в середині XX ст. за зразком архаїчного загальнослов'янського типу географічних назв з топонімним формантом *-ськ*, який вказував на зв'язок з місцевістю Купчинська : 46–51], на кшталт *Бузьк* (від річки *Буг*), *Луцьк*, *Шумськ* [Бучко, Бучко 2013 : 274, 264]. Тому цілком закономірно було використати цю модель творення ойконімів від гідронімів, адже саме вона найточніше реалізує принцип номінації – вираження відношення іменованого об'єкта до навколишніх ближніх чи віддалених об'єктів. За допомогою суфікса *-ськ* було створено й інші нові назви, зокрема *Подільськ* (Одес.), *Покровськ* (Дон.), *Довжанськ* (Луг.).

2. Відойконімні та відхоронімні похідні: місто *Котовськ* (Одес.) отримало назву *Подільськ* (місто розташоване на південному сході *Подільської* височини, у межах історичного *Поділля*, до 1935 р. мало назву *Бірзула*), *Вахрушеве* (Луг.) – *Боково-Хрустальне* (утворене в 1954 р. на основі робітничих селищ, що виникли навколо шахт, зараз підпорядковане міській раді міста *Хрустальний*, назву дали за місцем розташування і відношенням до сучасного об'єкта).

3. За фізико-географічним принципом, а саме за місцем розташування, перейменовано місто *Красноперекопськ* (АРК), що знаходиться на тимчасово окупованій Росією території Криму. Місту дали назву *Яни Капу*, що по-кримськотатарському означає *Нові Ворота*. Це, на думку спеціаліста Інституту національної пам'яті Сергій Громенка, характеризує специфіку міста й перегукується з назвою розташованого поряд міста *Ор Капу*, що перекладається з кримськотатарської мови як *Насипні Ворота* [Україна].

II. Частина перейменованих онімів віддзеркалює ще один важливий принцип номінації – номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих (тут і далі використано термін Дмитра Бучка), суспільно-політичних чинників і пам'ятковості (називання поселень на честь відомих людей, подій та ін.). Саме цей принцип номінації детально обґрунтував Дмитро Бучко, досліджуючи особливості номінації в ойконімії новозаселеної території Миколаївщини. Серед онімів, що репрезентують вказаний принцип номінації, він розглядав і спеціально вигадані штучні назви [Бучко, Бучко 2013 : 374–376].

Серед онімів цієї групи можна виокремити кілька підгруп.

1. Похідні від ергонімів – назв підприємств – цілком вмотивовані економічно-виробничим чинником. Як правило, у містах з такими назвами є одне потужне підприємство, яке наповнює міських бюджет, дає робочі місця, за рахунок чого й існує місто. До речі, цих нових ойконімів найбільше – 4 одиниці: *Червонозаводське* (Полт.) отримало назву *Заводське* (одне з наймолодших міст Полтавщини, стало містом тільки в 1977 р., а до того було селищем, яке утворилося навколо цукрового заводу; із 1928 по 1962 рр. мало назву *Сталінка*, а з 1962 р. – *Червонозаводське*), *Свердловськ* (Луг.) – *Довжанськ* (на початку XX ст. між *Довжанкою* та *Шарпкіно* побудували шахту, у 1920 р. 11 рудників об'єдналися в *Довжанське рудоуправління*; також на території міста розташований залізничний вузол станція “Довжан-

ська”), *Красноармійськ* (Дон.) – *Покровськ* (до 1934 р. місто мало назву *Гришине*, яка походить від назви найближчого великого села *Гришине*. Під час перейменування місту не повернули історичної назви, оскільки поряд уже існує село *Гришине*. Назву міста *Покровськ* аргументував для громадськості почесний краєзнавець України Петро Гайворонський так: 1) за давньою українською традицією міста називали на честь небесних покровителів, а саме *Пресвятої Богородиці*, до того ж довгий час мешканці селища були парафіянами Свято-Покровської церкви села Гришине; 2) *Покрову* шанували козаки, а першими поселенцями тут були селяни – нащадки запорізьких козаків; 3) у місті є найбільше підприємство з такою назвою – публічне акціонерне товариство *Шахтоуправління “Покровське”*, яке складає більшу частину бюджету міста; 4) місто з такою назвою буде перебувати під покровом Пречистої Божої Матері [Гайворонський].

2. Творення нових назв відбувалося й за естетичним критерієм. Як правило, це штучні назви, які декларують світогляд мешканців або їхніх творців.

Яскравим прикладом слугує перейменування міста *Димитров* (Дон.) у *Мирноград*. Цей штучний варіант, запропонований міським головою, видався напрочуд вдалим і не викликав заперечень у місцевої громади – навіть згуртував її. Утворений він за зразком багатьох назв із компонентом *-град*, *-поліс*, що виникали в Україні і в XVIII, і в XIX, і в XX ст. за аналогією до давніх топонімів. Перший компонент *мирно-* має позитивну семантику *миру*, *злагоди*, що є актуальним і важливим для громади, оскільки місто знаходиться на Донеччині неподалік від території бойових дій. А другий компонент *-град* має відтінок урочистості і сприймається краще, ніж просто слово *місто*. Для будь-якого мешканця цього населеного пункту назва є семантично прозорою, легко розшифровується як *мирне місто*, фонетично звучить красиво, оскільки містить здебільшого сонорні та голосні звуки, і легко вимовляється.

3. Меморативний принцип номінації (для увіковічення пам’яті про особу) в перейменуванні міст було застосовано лише до одного ойконіма. Місто *Кіровоград* (Кір.) отримало назву *Кропивницький* на честь Марка Кропивницького – засновника першого українського професійного театру, який був відкритий у цьому місті в 1882 р.

Щодо перейменування міста *Кіровоград* точилися справжні дебати впродовж усіх 25 років незалежності України. До 1924 р. місто мало назву *Єлисаветград* за ім'ям російської цариці Єлисавети, яка підписала документи на будівництво фортеці, навколо якої й виникло місто. Тому прихильники Росії постійно намагалися відновити цю назву. Їхні опоненти не могли допустити, щоб місто стало символом тих, хто знищив Запорізьку Січ і поневолив козаків. До того ж на цих землях ще до зведення фортеці існували розрізнені зимівники запорізьких козаків, а пізніше – козацькі слободи та хутори. І проукраїнська громада активно пропонувала дати місту назву *Новокозачин*, яка, на думку деяких місцевих краєзнавців, виникла раніше, аніж назва *Єлисаветград*. Існувала й третя позиція – створити місту абсолютно нову назву. Упродовж усіх років незалежності України для перейменування *Кіровограда* було запропоновано 25 назв, серед яких *Бугогардівськ*, *Новий Гард*, *Лелеківськ*, *Великі Лелеки* (від козацької паланки, зимівників, хуторів), *Скіфопіль*, *Ексампей* (від скіфських назв), *Інгулоград*, *Інгульськ* (відгідронімні назви, адже через місто протікає річка Інгул), *Доброград*, *Долеград*, *Перлинодар*, *Українослав* (вигадані назви за естетичним критерієм), *Великий Златопіль*, *Степоград*, *Золоте Поле*, *Центральноукраїнськ* (за місцем розташування), *Тобілевичі* (на честь родини, яка створила першу в Україні професійну театральну трупу) [Єрошкіна : 70–91]. Жодну з перерахованих назв так і не обрали. Обстоюючи свою позицію, прибічники імперської назви *Єлисаветграда* неодноразово вдавалися до створення симулякру, виводячи назву міста не від імені російської імператриці, а нібито від Святої Єлисавети, і таким способом створювали фальшиву дійсність, підкріплюючи її тим, що місто досягало розквіту саме з цією назвою.

III. Орієнтацію на розмовний варіант офіційного ойконіма виокремлюємо як особливий принцип номінації в перейменуваннях. До таких назв належить лише *Дніпропетровськ* (Дніпр.), який отримав назву *Дніпро*. Саме цей варіант назви мешканці міста використовують у повсякденному житті.

Повернути місту одну із його історичних козацьких назв XVII ст. *Новий Кодак* пропонували патріотично налаштовані депутати, однак не мали підтримки. Імперську назву *Катеринослав* не наважувалися повернути навіть представники Опозиційного блоку, хоча пропонували зберегти радянську назву *Дніпропетровськ*, яка прославляла Григорія Петровського – одного з організаторів Голо-

домору 1932–1933 рр. і сталінських репресій в Україні. Вони вдавалися до створення симулякру, пропонуючи вважати, що місто назване на честь апостола Святого Петра. Зрештою на обговорення громадськості було запропоновано два варіанти назви міста – *Дніпрослав* і *Січеслав*, перше з яких мешканці зовсім не сприйняли, а друге отримало незначну підтримку – від 10 до 25 %. Тому молодь висунула свій варіант *Дніпро*, який і став новою назвою [Дремлюга]. Це був розмовний варіант назви міста, відомий майже всім мешканцям міста, але вживаний здебільшого молодим і середнім поколінням, яке керувалося банальним принципом мовної економії і замість довгої назви *Дніпропетровськ* послуговувалося коротким словом *Дніпро*, яке по суті виступало омонімом до найважливішого в історичному плані гідроніма України – річки *Дніпро* – і до відомого ергоніма – футбольного клубу “*Дніпро*”.

III. Висновки. Таким чином, детальний аналіз частини ойконімів до процесу декомунізації і після нього дозволив зробити ряд висновків.

1. Перейменування в ойконімії відбувалося в двох напрямках: більшість радянізованих назв, а це понад дві третини, замінювали на їхніх попередників, а решті давали нові назви передусім за орієнтаційно-просторовим і фізико-географічним принципами номінації, до того ж беручи за основу гідроніми, ергоніми та ойконіми, які так чи інакше були дотичними до перейменованих населених пунктів. Тому можемо стверджувати, що в ойконімію України повернулися історичні назви, відновивши в пам’яті громад історію рідних міст.

2. Щодо будь-яких політичних настанов, то жодної не було виявлено в перейменованих назвах міст, що свідчить про відхід від ідеологічного підґрунтя в номінаційних процесах в ойконімії України.

3. Оскільки було проаналізовано лише частину перейменованих ойконімів, а саме астіоніми – назви 32 міст, то перспективними й актуальними видаються дослідження перейменованих комонімів – назв сіл і селищ міського типу, а також інших класів онімів, передусім урбанонімів та ергонімів, що потрапили під процес декомунізації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Області України: АРК – Автономна Республіка Крим, Дніпр. – Дніпропетровська, Дон. – Донецька, Кір. – Кіровоградська, Луг. – Луганська, Од. – Одеська, Полт. – Полтавська, Рівн. – Рівненська, Херс. – Херсонська, Черніг. – Чернігівська.

ДЖЕРЕЛА

Закон – Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” // Верховна Рада України 1994–2016. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення: 10.11.2016).

Звіт – Звіт Українського інституту національної пам’яті з реалізації державної політики у сфері відновлення і збереження національної пам’яті у 2016 році. URL : <http://memory.gov.ua/sites/default/files/zvit.pdf> (дата звернення: 13.10.2017).

ПВРУ – Постанови Верховної Ради України “Про перейменування окремих населених пунктів та районів” № 984-VIII, № 1037-VIII, № 1351-VIII, № 1352-VIII, № 1353-VIII, № 1374-VIII, № 1377-VIII // Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/find/a?text> (дата звернення: 20.06.2017)

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Принципи номінації в топонімії України / Д. Г. Бучко // Українське мовознавство. – 1991. – Вип. 18. – С. 60–73.

2. Бучко Г. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці / Г. Бучко, Д. Бучко. – Чернівці : Букрек, 2013.

3. Волянюк І. Соціолінгвістичні проблеми в ономастиці (на матеріалі ойконімії Північної Тернопільщини ХХ ст.) / І. Волянюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. – Вип. 1 (27). – С. 88–91.

4. Гайворонський П. Как Красноармейск менял свое название / П. Гайворонский // Вчасно, 12.05.2015. URL : <https://vchasnoua.com/articles/16256-kak-krasnoarmejsk-menyal-svoe-nazvanie> (дата звернення: 13.10.2017).

5. Декомунізація по-донбаськи: Красний Лиман перейменовували на Красний Лиман // Zik, 19 жовтня, 2015. URL : http://zik.ua/news/2015/10/19/dekomunizatsiya_podonbasky_krasnyu_lyman_pereymenuvaly_v_krasnyu_lyman_634201 (дата звернення: 13.10.2017).

6. Дремлюга І. Дніпропетровськ – місто козацького роду / І. Дремлюга // Лица, 14.09.2015. URL : <http://www.litsa.com.ua/show/a/25409> (дата звернення: 13.10.2017).

7. Єрошкіна О. Історичний розвиток урбанонімів міста Кіровограда : магістерська робота (на правах рукопису). – К., 2011.

8. Кирилюк О. Лінгвальне віддзеркалення оцінного ставлення до опонента в контексті перейменувальної кампанії / О. Кирилюк // Мова: класичне – модерне – постмодерне / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – Вип. 3. – С. 29–35.

9. Ковтюх С. Соціономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні / С. Ковтюх // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство – Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. – Вип. 1 (27). – С. 160–165.

10. Кравченко Л. Перейменування вулиць і провулків у Романівському районі Житомирської області / Л. Кравченко, Ю. Романюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство – Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. – Вип. 1 (27). – С. 184–189.

11. Купчинська З. О. Стратиграфія архайчної ойконімії України : монографія / З. О. Купчинська. – Л. : НТШ, 2016.

12. Лучик В. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України / В. Лучик // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 28–33.
13. Мамалига А. Урбанонімія і державна ідеологія: особливості взаємодії / А. Мамалига // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 1998. – Вип. 6. – С. 21–23.
14. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму / Л. Масенко. – К.: Кліо, 2017.
15. У Комсомольську вигадали безглузду аббревіатуру, аби не декомунізувати місто // Тиждень. – 2016. – 17 лютого. URL: <http://tyzhden.ua/News/158748> (дата звернення: 13.10.2017).
16. Україна перейменовує міста і села Криму: Яні Капу, Ас, Герценберг, Ічки, Єді-Кую – в піку Росії // Новинаря, 23.02.2016. URL: <https://novynamia.com/2016/02/23/ukrayina-pereimenuvuye-mista-i-sela-krimu-yani-kapu-as-gertsenberg-yedi-kuyu-v-piku-rosiyi/> (дата звернення: 13.10.2017)
17. Царенко Ю. Перейменування міст в Україні. Обґрунтування нових назв / Ю. Царенко // Рідна країна. – 2016. – 28 жовтня. URL: <http://ridna.ua/2016/10/pereimenuvannya-mist-v-ukrajini-obgruntuvannya-novyh-nazv/> (дата звернення: 13.10.2017).
18. Vlahova-Angelova M. Street-name changes in the city of Sofia in the 20th century / M. Vlahova-Angelova // Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistic (Polyslav). Band 11. – München: Verlag Otto Sagner, 2008. – P. 239–244.

REFERENCES

1. Buchko D.Gh. (1991) Pryncypy nominaciji v toponimiji Ukrajiny [*Principles of nomination in toponymy of Ukraine*]. Ukrajinsjke movoznavstvo [*Ukrainian linguistics*], no. 18, pp. 60-73 (in Ukrainian).
2. Buchko G., Buchko D. (2013) Istorychna ta suchasna ukrajinsjka onomastyka: Vybrani praci [*Historical and Modern Ukrainian Onomastics: Selected Works*]. Chernivci: Bukrek, 456 p. (in Ukrainian).
3. Voljanjuk I. (2017) Sociolingvistichni problemy v onomastyci (na materialy ojkonimiji Pivnichnoji Ternopilshshyny KhKh st.) [*Sociolinguistic problems in onomastics (based on the material of the oikonimy of the Northern Ternopil region of the twentieth century)*]. Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu. Serija: Movoznavstvo [*Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics*]. Ternopil: Ternopil. nac. ped. un-t im. V.Ghnatjuka, vol. 1 (27), pp. 88-91 (in Ukrainian).
4. Gayvoronskiy P. (2015) Kak Krasnoarmeysk menyal svoje nazvanie [*How Krasnoarmeysk changed its name*]. Vchasno [*In Time*] (electronic newspaper, May 12, 2015). Available at: <https://vchasnoua.com/articles/16256-kak-krasnoarmejsk-menyal-svoe-nazvanie> (accessed 13 October 2017) (in Ukrainian).
5. Dekomunizacija po-donbasjky: Krasnyj Lyman perejmenuvaly na Krasnyj Lyman [*Donbass De-communization: Krasny Lyman was renamed Krasny Lyman*]. zik, October 19, 2015 (Electronic resource). Available at: http://zik.ua/news/2015/10/19/dekomunizatsiya_podonbasky_krasnyy_lyman_perejmenuvaly_v_krasnyy_lyman_634201 (accessed 13 October 2017) (in Ukrainian).
6. Dremljughha I. (2015) Dnipropetrovsk – misto kozackogho rodu [*Dnipropetrovsk is the city of the Cossack family*]. Litsa [*Faces*], September 14, 2015 [Elektronnyj resurs]. Available at: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25409634201> (accessed 13 October 2017) (in Ukrainian).

7. Jeroshkina O. (2011) Istorychnyj rozvytok urbanonimiv mista Kirovohrada [*Historical development of Urbanonyms of Kirovograd*]. Maghistersjka robota na pravakh rukopysu [*Master's work on the rights of the manuscript*]. Kyiv, 169 p. (in Ukrainian).

8. Kyryljuk O. (2017) Linghvaljne viddzerkalennja ocinnogho stavlennja do oponenta v konteksti perejmenuvaljnoji kampaniji [*Lingual reflection of the Attitude towards the Opponent in the Context of the Renaming campaign*]. Mova: klasyчне – moderne – postmoderne: zb. nauk. pr. [*Language: Classical – Modern – Postmodern: Collected papers*]. Kyiv: Dukh i Litera, vol. 3, pp. 29-35 (in Ukrainian).

9. Kovtjukh S. (2017) Socioonomastychni aspekty perejmenuvaljnykh procesiv v Ukrajinі [*Socioonomastic aspects of Renaming processes in Ukraine*]. Naukovi zapysky Ternopil'skogo nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu. Serija: Movoznavstvo [*Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics*]. Ternopil: Ternopil. nac. ped. un-t im. V.Ghnatjuka, vol. 1 (27), pp.160–165 (in Ukrainian).

10. Kravchenko L., Romanjuk Ju. (2017) Perejmenuvannja vulycj i provulkiv u Romaniv'skomu rajoni Zhytomyr'skoho oblasti [*Renaming of Streets and Alleys in the Romaniv district of Zhytomyr region*]. Naukovi zapysky Ternopil'skogo nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu. Serija: Movoznavstvo [*Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics*]. Ternopil: Ternopil. nac. ped. un-t im. V.Ghnatjuka, vol. 1 (27), pp. 184–189 (in Ukrainian).

11. Kupchyn'sjka Z. O. (2016) Stratyghrafija arkhajichnoji ojkonimiji Ukrajinj: monoghrafija [*Stratigraphy of Archaic oikonymiya of Ukraine: monograph*]. Ljviv: NTSh, 1278 p. (in Ukrainian).

12. Luchyk V. (2009) Pryncypy j kryteriji nominaciji ta vidnovlennja istorychnykh nazv u toponimiji Ukrajinj [*Principles and Criteria of Nomination and Renewal of Historical names in Toponymy of Ukraine*]. Ukrajin'sjka mova [*Ukrainian language*], vol. 4, pp. 28–33 (in Ukrainian).

13. Mamalygha A. (1998) Urbanonimija i derzhavna ideologhija: osoblyvosti vzajemodiji [*Urbanonomy and State ideology: Peculiarities of interaction*]. Visnyk Kyjiv'skogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sociologhija. Psykhologhija. Pedagoghika [*Bulletin of the Taras Shevchenko University of Kyiv. Sociology. Psychology. Pedagogy*]. Kyiv: Vydavnychyj centr Kyiv un-tu, vol. 6, pp. 21–23 (in Ukrainian).

14. Masenko Larysa (2017) Mova radjansjkogho totalitaryzmu [*The language of Soviet totalitarianism*]. Kyiv: Klio, 240 p. (in Ukrainian).

15. U Komsomol'sjku vyghadaly bezghluzdu abreviaturu, aby ne dekomunizovuvaty misto [*Komsomolsk has invented a Meaningless abbreviation, in order not to make De-communization of the city*]. Tyzhdenj [*Week*], February 17, 2016 (electronic journal). Available at: <http://tyzhden.ua/News/158748> (accessed 13 October 2017) (in Ukrainian).

16. Ukrajin perejmenuvuje mista i sela Krymu: Jani Kapu, As, Ghercenbergh, Ichki, Jedi-Kuju – v piku Rosiji [*Ukraine renames the cities and villages of Crimea: Jani Kapu, As, Herzenberg, Ichki, Yedi-Kuu in order to confront Russia*]. Novynarnja [*News*], February 23, 2016, [Elektronnyj resurs]. Available at: <https://novynarnia.com/2016/02/23/>.

ukrayina-perejmenovuye-mista-i-sela-krimu-yani-kapu-as-gertsenberg-yedi-kuyu-v-piku-rosiyi/ (accessed 13 October 2017). (in Ukrainian).

17. Carenko Julija (2016) *Perejmenuvannja mist v Ukraini. Obgruntuvannja novykh nazv [Renaming cities in Ukraine. Substantiation of new names]*. Ridna krajina [Native country], October 28, 2016 [Elektronnyj resurs]. Available at: <http://ridna.ua/2016/10/perejmenuvannja-mist-v-ukrajini-obgruntuvannja-novykh-nazv/> (accessed 13 October 2017) (in Ukrainian).

18. Vlahova-Angelova M. (2008) Street-name changes in the city of Sofia in the 20th century. *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistic (Polyslav)*. München: Verlag Otto Sagner, vol. 11. pp. 239-244 (in German).

Стаття надійшла до редколегії 14.02.18

Liudmyla Kravchenko, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Renaming of Modern Ukrainian Oikonyms

The active nominating processes, caused by the necessity of renaming oikonyms and town objects, have started in the linguistic landscape of cities and villages of Ukraine. This article is dedicated to 32 names of Ukrainian cities before and after the decommunization process.

Among the astionyms of the Soviet era, which were to be renamed, seven contained the component Krasny or Chervony, two of them contained the component Komsomol (Chervonopartyzansk, Krasny Lyman, Krasnoarmysk, Komsomolsk), other names were based on pseudonyms or the names of party leaders and communist ideologues. In general, they were not distinguished by the variety of names neither in terms of the lexical base nor in the aspect of word-formation formants.

As a result of the analysis of renamed oikonyms, two main directions of motivational processes were revealed: the first of them was the return of former (old) names to cities (20 units, 62,5%), and the second was the creation of new names (12 units, 37,5%). Returning the historical names, inhabitants, as a rule, took as the basis the names of former towns, villages, small villages, and sometimes microtoponyms and ergonyms, which denoted objects that had existed before, and around which the cities were formed (Kamyanske, Bakhmut, Snovsk, Kadiivka, Golubivka, Gorishni Plavni, Kypuche).

New names were chosen for two reasons. The first reason was that the historical name of the city was inconceivable, alien and irrelevant for contemporary inhabitants, and the second reason was that there was no historical name. The new names were chosen primarily according to orientation-spatial and physical-geographical principles of the nomination. They were based on hydronyms, ergonyms and oikonyms, which were somehow tangent to renamed settlements (Kalmiuske, Podilsk, Dovzhansk, Pokrovsk, Zavodske). Only one name represents the memorable principle of the nomination (Kropyvnytsky) and one name represents an aesthetic criterion (Myrnodgrad).

For further research, it is promising and relevant to study renamed comonyms (village names), as well as other classes of onyms, primarily urbanonyms and ergonyms.

Key words: linguistic landscape, proper name, toponym, oikonym, astionym, renaming.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'38

Олена Лаврінець, канд. філол. наук, доц.
НаУКМА, Київ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНОМУ АДМІНІСТРАТИВНО-КАНЦЕЛЯРСЬКОМУ ПІДСТИЛІ

Визначено обсяг парадигми пасиву та ієрархію її складників, мовні й позамовні чинники поширення, а подекуди й домінування пасивних конструкцій над активними в сучасних зразках документів. Проаналізовано випадки вмотивованого / невмотивованого вживання пасивних конструкцій як однієї з визначальних рис українського ділового синтаксису. З'ясовано структурно-семантичну специфіку пасивних конструкцій, простежено динаміку їхнього функціонування в адміністративно-канцелярському підстилі сучасної української мови. Матеріалом для дослідження слугували навчальні посібники та довідники з офіційно-ділового мовлення, датовані першими десятиліттями ХХІ ст.

Ключові слова: адміністративно-канцелярський підстиль, пасивна конструкція, активна конструкція, парадигма пасиву, пасивні дієслова на -ся, предикативні форми на -но, -то, предикативні дієприкметники на -ний, -тий, структура, семантика, динаміка.

Довгочасне формування української літературної мови під впливом норм російської літературної мови зумовило одну з рис українського книжного синтаксису – пасивні конструкції, питання визначення статусу яких у системі української мови й досі не втрачає своєї актуальності. Це дискусійне питання активно порушували у своїх працях мовознавці 20–30-х рр. ХХ ст. (О. Курило, М. Гладкий, М. Сулима, О. Синявський, С. Смеречинський, С. Дложевський та інші) і намагаються вирішити сучасні лінгвісти (Н. Непийвода, К. Городенська, С. Караванський, О. Сербенська, С. Харченко й ін.). Після здобуття Україною незалежності науковці взяли за справу відновлення національної ідентичності на всіх мовних рівнях, у тому числі й синтаксичному, який вважали наднаціональним. Однак більшої уваги приділено синтаксичним нормам наукового стилю та наближен-

ню їх до норм живої народної мови, типовою ознакою якої є активний характер синтаксичних конструкцій. Віддаленість синтаксичних норм інших книжних стилів, зокрема й офіційно-ділового, від загальнонародної мови лишилися переважно поза увагою мовознавців.

Як визначальна риса українського ділового синтаксису пасивні конструкції поширені в більшості сучасних фахових видань із офіційно-ділового мовлення, а подекуди й домінують над активними конструкціями. Вирішення проблеми “ідеального” співвідношення активних і пасивних конструкцій і вмотивованого вживання в книжному мовленні пасивних конструкцій із урахуванням їхньої структурно-семантичної специфіки сприятиме поверненню національної самобутності українській мові, зокрема, продовженню народних традицій у використанні органічних для неї синтаксичних конструкцій.

Метою пропонованої розвідки постало з’ясувати структурно-семантичну специфіку пасивних конструкцій, простежити динаміку їхнього функціонування в адміністративно-канцелярському підстилі сучасної української мови. Матеріалом для дослідження слугували навчальні посібники й довідники з офіційно-ділового мовлення, датовані першими десятиліттями ХХІ ст.

До парадигми пасиву традиційно включено конструкції з дієсловами на *-ся*, предикативними формами на *-но*, *-то* та предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*. У новітніх дослідженнях із неї вилучено конструкції з дієсловами на *-ся* [Городенська 2004 : 243; Городенська 2017 : 445–446], унаслідок чого вони опинилися на крайній периферії синтаксичної системи української мови. Однак в останні десятиліття активне вживання цих конструкцій в українській літературній мові, зокрема й канцелярсько-діловому мовленні, засвідчує їхній поступовий перехід із крайньої периферії до ядра синтаксичної системи української мови.

Дво- та трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* виражають позачасовість, постійність і поширені переважно в організаційних документах (положення, статут, інструкція, правила), документах із господарсько-договірної діяльності та кадрово-контрактних питань (договір, контракт, угода). Напр.: **Оплата виконується не пізніше...** (Бибик, 68; УД, 69; СД, 97); **Працівникам надається щорічна відпустка тривалістю...** / **Щорічні відпустки надаються працівникам відповідно до...** (Глушик, 275; Діденко, 225; Данюк, 204; Палеха, 236; Пашутин-

ський, 24); *Загальна сума продукції встановлюється в розмірі...* (Потелло, 214); *Товари доставляються Продавцем* (Бибик, 249; УД, 372; СД, 392); *Звіт / Акт підписується керівником / Сторонами* (Бибик, 268; Глущик, 286; Собчук, 107; СД, 194; УД, 140; Пашутинський, 173); *Технічний паспорт видається бюро технічної інвентаризації* (Бибик, 267; СД, 409) тощо.

Деякі дієслова на -ся, зокрема видаватися (надаватися, передаватися, подаватися), визначатися, виконуватися, використовуватися, виплачуватися (оплачуватися, сплачуватися), вирішуватися, відшкодовуватися, встановлюватися, здійснюватися, перераховуватися, підписуватися, постачатися, прийматися, провадитися, проводитися, складатися, створюватися, стягуватися, у сучасних зразках документів функціонують у дво- та трикомпонентних конструкціях. Напр.: *Спірні питання вирішуються відповідно до чинного законодавства / шляхом переговорів* (Бибик, 127; Глущик, 268; Діденко, 262; СД, 87) – *Спори вирішуються Арбітражним судом / Суперечності вирішуватимуться судовими органами* (Бибик, 271; СД, 412; Паламар, 99; Потелло, 220); *Належні суми перераховуються на розрахунковий рахунок / Кошти перераховуються до державного бюджету* (Бибик, 145; Волкотруб, 144; СД, 196) – *Орендна плата перераховується на рахунок Орендодавця Орендарем у строк до...* (Мина, 124); *Вартість матеріальних цінностей стягується за чинними цінами* (Бибик, 138; СД, 191) – *Відповідна сума стягується з працівника підприємством у встановленому чинним законодавством порядку* (Пашутинський, 154) тощо. За нашим спостереженням, переважають двокомпонентні конструкції з огляду на їхній узагальнений зміст: нульова позиція діяча зумовлена акцентуванням уваги лише на дії.

Менш поширені конструкції з дієсловами на -ся в розпорядчих (постанова, розпорядження, наказ), довідково-інформаційних (акт, довідка, записка, звіт, оголошення, службовий лист) документах, документах з особового складу (заява, доручення, посвідка про відрядження) і господарсько-претензійної діяльності (претензійний лист, позовна заява). Напр.: *Контроль за виконанням наказу покладається на...* (Потелло, 183); *Особа відряджається в...* (Паламар, 215; УД, 97; СД, 158); *Оголошення / Претензії / Документи приймаються...* (Потелло, 181; Бибик, 42; Паламар, 200); *Ваша претензія задовольняється повністю / частково* (Бибик, 211;

Потелло, 236; СД, 316); **Контракт розривається мною достроково** (СД, 81; УД, 62); **Рішення приймається Кабінетом Міністрів України** (Глушик, 326) тощо.

Домінування конструкцій із дієсловами на -ся над активними конструкціями й іншими типами пасивних конструкцій у зразках документів більшості аналізованих джерел відбувається інколи через те, що фахівці свідомо віддають перевагу цим реченневим структурам як визначальній синтаксичній рисі ділового мовлення [Паламар : 226; Потелло : 166], але зазвичай через те, що не розмежовують синтаксичні відмінності української і російської літературних мов. Як наслідок, конструкції з дієсловами на -ся функціонують у сучасних зразках документів паралельно з активними конструкціями (односкладними та двоскладними реченнями). Напр.: *Особи... **приймаються** без екзаменів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди* (Глушик, 169) – *На навчання за освітньо-кваліфікаційними рівнями “спеціаліст” або “магістр” **приймають** осіб...* (Шевчук, 48); *Особова справа **зберігається** нарівні з секретними документами* (Палеха, 358) – *Особову справу **зберігають** нарівні з документами для службового користування* (Діденко, 353); *Дія гарантії **припиняється** після...* (Бибик, 54; УД, 53; Шевчук, 115) / *Контракт **припиняється** після...* (Волкотруб, 147; Пашутинський, 74) – *Контракт **припиняє** дію* (Глушик, 276); *Секретар підрозділу **призначається** і **звільняється** керівником адміністративного департаменту* (Гордієнко, 274) / *Начальник відділу **призначається** та **звільняється** з посади **директором*** (Палеха, 59) – *Секретаря **приймає** на роботу і **звільняє** з роботи генеральний **директор*** (Діденко, 217) тощо.

У деяких джерелах паралельне вживання активних і пасивних конструкцій у тому самому тексті документа відбувається, на нашу думку, через визначену фахівцями синонімію цих реченневих структур [Практикум : 249] і для уникнення структурної тавтології. Напр.: *Вартість правки **відшкодовується** **Автором** повністю. <...> **Автор відшкодовує** Видавництву збитки, завдані оплатою простого поліграфічного підприємства* (Бибик, 255; СД, 396); *Державні стандарти освіти **затверджуються** Кабінетом Міністрів України. <...> Зразки документів про здобуття освіти і певної кваліфікації та порядок їх видачі **затверджує** Кабінет Міністрів України* (Глушик, 298–299);

*Виконавець подає свої пропозиції... <...> Пропозиція **подається** Виконавцем. <...> Пропозиції **подаються** в запечатаних конвертах* (Бибик, 107–109); *Добові **виплачують** в іноземній валюті у сумі... <...> Добові витрати **відшкодовуються** в іноземній валюті у сумі* (Пашутинський, 147, 151) тощо.

Конструкції з пасивними дієсловами на *-ся* мають тривалу історію використання, проте вони є наслідком перебування офіційно-ділового стилю української мови під впливом синтаксичних норм російської літературної мови. У деяких фахових виданнях ці конструкції кваліфікують як такі реченнєві структурами, що не відповідають синтаксичним нормам сучасної української літературної мови, а для встановлення її національної ідентичності радять віддавати перевагу органічним для неї активним конструкціям [Погиба : 206; Комова : 118]. У зразках документів цих фахових видань загалом дотримано рекомендації, проте конструкції з дієсловами на *-ся* поодинокі трапляються. Напр.: *Місце та спосіб нанесення знака відповідності **визначається** виробником продукції; Використання науково-технічної продукції **здійснюється** замовником або іншими організаціями; Замовлені книги **надсилаються**...; Перелік посад / Протокол суперечностей / Список учасників / Акт **додається**; Працівник **приймається** на роботу* (Погиба, 22, 67, 86, 90, 97, 131, 136, 161). Причому до деяких конструкцій із дієсловами на *-ся* паралельно вжито активні конструкції: *На Ваше прохання **надсилаємо**...; До листа **додаємо**... / До заяви **додаю**...* (Погиба, 98, 100, 128).

В адміністративно-канцелярському мовленні вершинне місце мають посісти активні конструкції, оскільки їх уживання не суперечить синтаксичним нормам української літературної мови, сформованої на народнорозмовній мові. Активні конструкції теж можуть виражати позачасовість, притаманну переважній більшості конструкцій із дієсловами на *-ся*. Однак уживання активних конструкцій має бути вмотивованим: двоскладні речення – якщо важливо назвати конкретного виконавця [Потелло : 155; Глушик : 72; Сучасне : 12; Шевчук : 34; Мина : 28], а односкладні – для вираження неозначеності особи, близької до безособовості.

Основним засобом вираження безособовості та результативності є конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*. Як самобутнє семантико-граматичне явище української мови ці конструкції, виявлені вже на ранніх етапах її розвитку в

пам'ятках різних стилів і жанрів, зокрема в діловому стилі від XIV ст. [Арполенко : 278; Пугач : 3], є природними і для синтаксису сучасного офіційно-ділового стилю та його підстилів, проте за поширеністю в сучасних зразках документів належать до периферії парадигми пасиву. Автори лише кількох фахових видань із офіційно-ділового мовлення свідомо віддають перевагу конструкціям із дієслівними формами на *-но*, *-то* як органічним для української мови реченнєвим структурам [Комова : 121; Погиба : 206], зокрема для надання фактові більшого значення: *Серйозні порушення виявлено...* [Бибик : 28; Сучасне : 39].

Двокомпонентні конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то* поширені в різних типах документів, у яких зосереджено увагу на завершених діях та їх результатах, а не на виконавцеві. Напр.: *Кредит (не) погашено; Договір виконано; Лист відправлено; Картку закрито; Захід заплановано; Запит прийнято; Вартість включено; Продукцію реалізовано; Зміст статей роз'яснено; Будинок підключено; Ціни зазначено; Роботу припинено* тощо. Дуже часто в сучасних зразках документів більшості аналізованих посібників ужито трикомпонентні конструкції, побудовані за структурною схемою “предикативна форма на *-но*, *-то* + знах. відм. об'єкта дії + орудн. відм. суб'єкта дії”. Напр.: *Усі цінності комісією перевірено і внесено до опису* (Глушик, 251); *Статут зареєстровано Державною адміністрацією* (Діденко, 188); *Посвідчення про відрядження видано Інститутом...* (Практикум, 34); *Довіреність / Заповіт / Договір підписано громадянином / Сторонами у моїй присутності* (Бибик, 77, 79, 273; СД, 112, 122; Погиба, 148; УД, 82); *Фактично тари Вами повернено / не повернено в кількості...* (Бибик, 209; Потелло, 235; УД, 279; СД, 314); *Рахунок оплачено нами повністю* (Хоменко, 59) тощо. Щодо нормативності таких конструкцій в українській літературній мові в цілому й адміністративно-канцелярському мовленні зокрема думки авторів аналізованих видань не збігаються: одні вживання орудного суб'єкта дії вважають можливим [Практикум : 245; Сучасне : 157], інші – помилковим [Комова : 119–120].

За нашим спостереженням, часті випадки паралельного функціонування трикомпонентних конструкцій із предикативними формами на *-но*, *-то* та двоскладних речень у формі активу як синонімічних варіантів, причому в тексті того самого документа, укотре

засвідчують, що фахівці не розмежовують значеннєву та структурну специфіку активних і пасивних конструкцій. Напр.: **Я отримав від завідувача складу...** – **Мною отримано від завідувачки бібліотеки...** (Шевчук, 238, 239); **Колективом педагогів і майстрів було проведено такі заходи...** – **Усі керівники проводили...** (Погиба, 76; Практикум, 27); **Акт складено комісією у складі: Голова... Члени комісії...** (Бибик, 34; Хоменко, 48) / **Акт складено: Головним бухгалтером... Завідувачем каси...** (Паламар, 245) – **Ми, що нижче підписалися, склали цей акт у тому, що...** (Бибик, 17) / **Комісія у складі: Завідувач сховища... Експерт... Завідувач каси... склали цей акт про...** (Паламар, 244; Хоменко, 49) тощо.

Попри те, що орудний суб'єкта дії традиційно вважають книжним явищем і найвиразнішою ознакою пасивності, дотримуємося думки, що його вживання з предикативними формами на *-но*, *-то* не властиве українській мові й позначене впливом російської мови, яка успадкувала пасивні конструкції з орудним дійовою особи від церковнослов'янської мови. Основне призначення речень із предикативними формами на *-но*, *-то*, як і інших типів пасивних конструкцій, – зосередити увагу на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві дії [Городенська 2001 : 13; Півторак : 53; Плющ : 119–120]. Речення з предикативними формами на *-но*, *-то* у складі пасивних конструкцій є “завершальною ланкою в процесі повної формально-граматичної нейтралізації суб'єкта дії, тому що в структурі цих незмінних предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б характеризували особу діяча” [Городенська 2001 : 13]. Пор.: **Комісія провела інвентаризацію й оцінку обігових коштів** (Мина, 129) → **Комісією проведена інвентаризація...** → **Проведена інвентаризація...** → **Проведено інвентаризацію...** Крім того, орудному відмінку зі значенням суб'єкта дії в українській мові притаманна семантична та формальна периферійність, що є наслідком трансформації трикомпонентної активної конструкції на двоконпонентну пасивну. У такому випадку потрібно говорити не про синонімію вихідної та похідної конструкцій, а про їх однібічний трансформаційний зв'язок, оскільки в них різна кількість константних компонентів [Синявський : 8]. Перехід активної конструкції в пасивну “спрямований не стільки на створення суб'єктної позиції орудного відмінка, скільки на перетворення предиката дії на предикат стану, а суб'єкта дії на суб'єкт стану”

[Вихованець : 65]. Дія в конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то* лише співвідносна з поняттям “хтось зробив”, але назвати діяча неможливо або немає в цьому потреби.

Потребу назвати діяча та акцентувати на ньому увагу реалізують рідко вживані в сучасних зразках документів активні конструкції – двоскладні речення, що репрезентують національну специфіку синтаксису української мови. Напр.: *Наша фірма розпочала продаж зарубіжних марок автомобілів* (Шевчук, 92); *Комісія перевірила роботу розрахункової частини* (Потелло, 201); *Держкомнаціміграції прийняв рішення...* (Погиба, 43); *Завод оформив протокол* (Погиба, 90); *Нарада схвалила заходи щодо профілактики...* (Волкотруб, 146); *Ви вчасно не оплатили кілька рахунків* (Бибик, 331); *Методична комісія розглянула третю редакцію Державного стандарту* (Комова, 200); *Документи на оформлення відкриття та здійснення операції за рахунком перевірів головний бухгалтер* (УД, 326) тощо. Вказівку на діяча, відсуненого на другий план, містять поширені в канцелярсько-діловому мовленні конструкції з компонентами: *Видано... / Дозволено... / Засвідчено... / Затверджено... / Одержано... / Перевірено... / Передано... / Погоджено / Прийнято...* (*посада особи, яка видала / дозволила / засвідчила / затвердила / одержала / перевірила / передала / погодила / прийняла; підпис; ПІБ*) (Гордієнко; Комова; Бибик; Мина; Пашутинський; СД).

Загалом поширеність безособових речень із дієслівними формами на *-но*, *-то* у зразках документів протягом досліджуваного періоду має неоднаковий характер. Це зумовлено не лише тим, що ці конструкції свідомо обрано в небагатьох виданнях із адміністративно-канцелярського мовлення, а й тим, що у вираженні результативності дії вони “конкурують” із конструкціями з предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*. Напр.: *У вартість навчання Студента в Університеті включено користування бібліотечним фондом. У вартість навчання Студента в Університеті не включені витрати на проведення додаткових практик* (СД, 86); *Квартира обладнана балконом (терасою). Будинок підключено до телефонної мережі та обладнано водопостачанням* (Бибик, 289; СД, 426); *Характеристика квартири вказана в акті здачі квартири. <...> Характеристику квартири викладено в акті здавання квартири* (Бибик, 274, 280) тощо.

Пасивні конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* та безособовими формами на *-но*, *-то* є мовними проявами синонімічного семантико-синтаксичного відношення, засвідченого їхнім частим паралельним уживанням у сучасному адміністративно-канцелярському мовленні. Напр.: **Догана** оголошена / **Страйк** оголошено; **Документ** виданий, вилучений, зареєстрований, засвідчений, затверджений, змінений, направлений, підписаний, поданий, посвідчений, складений, ухвалений / видано, вилучено, зареєстровано, засвідчено, затверджено, змінено, направлено, підписано, подано, посвідчено, складено, ухвалено; **Питання** вирішене / вирішено; **Товариство** створене / створено; **Об'єкт** проданий / продано; **Твір** створений / створено; **Правила** розроблені / розроблено; **Договір** може бути змінений, продовжений, розірваний / може бути змінено, продовжено, розірвано; **Дієдатність** особи перевірена / перевірено; **Збитки** завдані / **Збитків** завдано; **Шкода** заподіяна / **Шкоду** заподіяно; **Сума** переказана / **Суму** переказано; **Особа** зарахована, прийнята на посаду, призначена, переведена, звільнена, встановлена / **Особу** зараховано, прийнято на посаду, призначено, переведено, звільнено, встановлено тощо.

На думку фахівців, для уникнення гостроти стосунків із партнером замість активної конструкції варто вживати пасивну. Проте в одних джерелах конструкцію **Ви не висловили** своїх пропозицій (пор. ще: **Ви не відповіли** на лист-запит) замінено **Вами ще не висловлені** пропозиції (Потелло, 154; СД, 12; Шевчук, 34) (пор. ще: **Вами ще не дана** відповідь на лист-запит (Глушич, 71; Данюк, 21)), а в інших – **Вами ще не висловлено** пропозицій (Мина, 28). На нашу думку, цієї мети можна досягти лише за допомогою конструкцій із предикативними формами на *-но*, *-то*, у яких дія лише співвідносна з неозначеним діячем “хтось”. Напр.: **Ваш борг не погашено** (Глушич, 166); **Ваш борг не лише не погашено, але він продовжує зростати** (УД, 506); **У вашій пропозиції не згадано про жодні гарантії** (Шевчук, 89).

Уживання дво- та трикомпонентних конструкцій із предикативними дієприкметниками нівелює національну синтаксичну самобутність української мови – зосередження предикативності в дієслові. Напр.: **За станом на... всі розрахунки здійснені** (Потелло, 201); **Інструкція розроблена з метою...** (Практикум, 9) / **Ці правила розроблені відповідно**

до... (Пашутинський, 20); *Потрібні Вам товари вже **продані** за попередніми замовленнями на поточний місяць* (Глущик, 188); *Жодне звернення мешканців до ЖЕКу не **зафіксоване** в книзі диспетчера* (Волкотруб, 145); *Описи справ постійного зберігання за... роки **затверджені**, і з особового складу **погоджені** з ЕПК...* (Гордієнко, 154; Комова, 14); ***Комісією** з приватизації державного майна **визначена** оціночна вартість майна...* (Погиба, 34; Практикум, 13); *Рішення **прийняте** загальними зборами акціонерів* (Бибик, 42); *Цей твір **створений мною особисто*** (Бибик, 257; СД, 400; УД, 383) тощо.

Нівелюють національну самобутність українського синтаксису також складні для досягнення змісту конструкції з пасивними дієприкметниками, один із яких функціонує як означення, а другий – як присудок. Напр.: ***Зазначені** норми **закріплені** в Типових правилах внутрішнього розпорядку* (Пашутинський, 9); ***Одержані** пачки перед знищенням **перевірені** за накладками та корінцями й **упаковані** у мішки в установленому порядку* (Паламар, 243); *Розрахунки за **виконані** роботи **будуть проведені** КСП “Хотівський”* (Практикум, 29) тощо. Натомість у сучасних зразках документів трапляються речення з різним морфологічним вираженням означення та головного члена у формі присудка, що полегшує розуміння змісту висловленого. Напр.: *В поставленій партії товару, **оплаченої нами** за Вашим рахунком №..., **виявлено** дефекти виробничого характеру* (Погиба, 100); *Ціни на товари, **продані** за цим Контрактом, **зазначено** в додатку... до цього Контракту* (Бибик, 231; УД, 348) тощо.

Між реченнями з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий* як вихідними конструкціями та реченнями з безособовими формами на *-но, -то* як похідними конструкціями існує однобічний трансформаційний зв'язок, що засвідчує їх змістову відмінність і неможливість заміни одних речень іншими без зміни їхньої семантики¹. У реченнях із предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий* увагу акцентовано на суб'єкті-підметі і дію подано в транспозиційному атрибутивному плані, а в реченнях із предикативними формами на *-но, -то* на перший план висунуто результативну дію, співвідносну з поняттям “хтось зробив”. Пор.: *Внутрішня служба / Характеристика **призна-***

¹ Докладніше про змістову та структурну синонімію / несинонімію і можливість / неможливу взаємозамінність речень із предикативними формами на *-но, -то* та з предикативними пасивними дієприкметниками на *-ний, -тий* див. у статті за нашим авторством [Лаврінець].

чена для... (Погиба, 38; Практикум, 202; СД, 103); *Семінар розрахований* на... (Хоменко, 57); *Його теоретичні знання підкріплені* багатолітнім практичним досвідом (Биби́к, 365; СД, 526; УД, 533); *Начальник відділу кадрів наділений* такими правами... (Данюк, 227) – *Новим представником нашої фірми у місті... призначено* (= призначили) *пана*... (СД, 526; УД, 533); *У цінах, зазначених у нашій пропозиції, враховано* (= врахували) *всі деталі* (Глущик, 189); *Опалювання припинено* (= припинили) *з розпорядження представника районної комунальної служби* (Діденко, 66); *Контракт погоджено* (= погодили) *з Радою підприємства* (Биби́к, 62) тощо.

Отже, попри відносно вільний розвиток української літературної мови після здобуття Україною незалежності парадигма пасиву, яка зазнала суттєвих змін у новітніх граматичних дослідженнях, має трансформований вигляд у сучасному книжному, зокрема й адміністративно-канцелярському, мовленні: ядро формують конструкції з дієсловами на *-ся*, а периферію – з предикативними формами на *-но*, *-то* та дієприкметниками на *-ний*, *-тий*. Перевага конструкцій із дієсловами на *-ся* над активними конструкціями та іншими типами пасивних конструкцій у сучасних зразках документів є даниною історії розвитку офіційно-ділового стилю і спричинена переважно тим, що укладачі фахових видань із офіційно-ділового мовлення не розмежовують синтаксичні відмінності української і російської літературних мов.

Центральну ланку в парадигмі пасиву мають посісти двокомпонентні конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*, безособове значення яких зумовлює їх поширеність у тих документах, де зосереджено увагу на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві. Дедалі активніше та комунікативно виправдане використання цих органічних для українського синтаксису конструкцій у сучасному адміністративно-канцелярському мовленні сприятиме закріпленню їх у статусі ядра парадигми пасиву та відновленню національної ідентичності канцелярсько-ділових текстів, оскільки наближатиме українську літературну мову до живої народної, якій притаманне зосередження предикативності в дієслові. У документах, де на перший план висунуто діяча або дія є позачасовою, мають домінувати активні конструкції як питома риса українського синтаксису. Периферійне функціонування конструкцій із предикатив-

ними дієприкметниками на *-ний, -тий* в адміністративно-канцелярському мовленні має залежати не від власних уподобань мовців, а від значеннєвої специфіки самих конструкцій – констатація постійної закономірності протікання дії, стану. Перспективу дослідження вбачаємо у створенні таких довідників із офіційно-ділового мовлення, зразки документів у яких відбиватимуть самобутність української літературної мови.

ДЖЕРЕЛА

Биби́к – Биби́к С. П. Ділові документи та правові папери. – Х. : Фоліо, 2005.

Волкотру́б – Волкотру́б Г. Й. Українська ділова мова : практикум. – К. : МАУП, 2003.

Глуши́к – Глуши́к С. В., Дияк О. В., Шевчук С. В. Сучасні ділові папери : навч. посіб. – 5-те вид., доп. і переробл. – К. : Атіка, 2005.

Гордіє́нко – Гордіє́нко К. Д. Діловодство в роботі секретаря : практичний посібник. – 2-е вид., стереотип. – К. : КНТ, 2007.

Даню́к – Даню́к В. М. Кадрове діловодство : навч. посіб. – К. : Каравела, 2006.

Діде́нко – Діде́нко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посіб. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2001.

Комова – Комова М. В. Діловодство / Нац. ун-т “Львівська політехніка”; Ін-т гуманітарних і соціальних наук. – Л. : Тріада плюс, 2006.

Мина – Мина Ж. В. Документаційне забезпечення діяльності установи : навч. посіб. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2015.

Палама́р – Палама́р Л. М. Мова ділових паперів : практ. посіб. / Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2000.

Пале́ха – Пале́ха Ю. Кадрове діловодство : навч. посіб. (зі зразками сучасних ділових паперів). – 5-те вид., доп. – К. : Ліра-К, 2009.

Пашути́нський – Пашути́нський Є. К. Діловодство кадрової служби (Кадри підприємства). – К. : КНТ, 2004.

Поги́ба – Поги́ба Л. Г., Грибі́ниченко Т. О., Бага́н М. П. Складання ділових паперів. Практикум : навч. посіб. – К. : Либідь, 2002.

Потелло – Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення : навч. посіб. – 4-те вид., випр. – К. : МАУП, 2001.

Практику́м – Практику́м з українського ділового мовлення / Л. Г. Погиба та ін. – К. : ФАДА, ЛТД, 2002.

Скібі́цька – Скібі́цька Л. І. Діловодство : навч. посіб. – 2-ге вид. – К. : Кондор, 2009.

Собчу́к – Собчу́к В. С. Основи загального діловодства : навч. посіб. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2008.

СД – Сучасне діловодство : зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини / уклали : Н. Г. Горголюк, І. А. Казімірова ; за ред. В. М. Бріцина. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Довіра, 2010.

УД – Універсальний довідник з ділових паперів та ділової етики. – К. : Довіра, 2003.

Хоменко – Хоменко М. Ф., О. В. Грабарь. Посібник з діловодства. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Генеза, 2003.

Шевчук – Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посіб. – 7-е вид., випр. і доп. – К. : Алерта, 2011.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Односкладні речення // Історія української мови. Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 231–290.

2. Бирик С. П. Ділові документи та правові папери / С. П. Бирик, Г. М. Сюта. – Х. : Фоліо, 2005.

3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987.

4. Глушик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посіб. / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – 5-те вид., доп. і переробл. – К. : Атіка, 2005.

5. Городенська К. Дієслово // І. Вихованець, К. Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217–298.

6. Городенська К. Категорія стану як морфолого-словотвірної-синтаксична категорія // Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія ; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 445–450.

7. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 11–15.

8. Комова М. В. Складання ділових документів : навч. посіб. / М. В. Комова / Нац. ун-т “Львівська політехніка”, Ін-т гуманітарних і соціальних наук. – Л., 2007.

9. Лаврінець О. Пасивні конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то* та предикативними пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* у сучасній українській науковій мові / О. Лаврінець // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 24–39.

10. Мина Ж. В. Документаційне забезпечення діяльності установи : навч. посіб. / Ж. В. Мина, Н. О. Думанський. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2015.

11. Паламар Л. М. Мова ділових паперів : практ. посіб. / Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2000.

12. Півторак Г. П. Оповідання написано – оповідання написано // Питання мовної культури : зб. статей / Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – С. 52–55.

13. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986.

14. Погиба Л. Г. Складання ділових паперів. Практикум : навч. посіб. / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибіниченко, М. П. Баган. – К. : Либідь, 2002.

15. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення : навч. посіб. / Н. Я. Потелло. – 4-те вид., випр. – К. : МАУП, 2001.

16. Практикум з українського ділового мовлення / Л. Г. Погиба, Н. Г. Шкурятана, Т. О. Грибіниченко та ін. – К. : ФАДА, ЛТД, 2002.

17. Пугач В. М. Історія формування та функціонування предикативних форм на *-но, -то* в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. М. Пугач. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 1996.

18. Синявський О. Порадник української мови / О. Синявський. – Харків ; Берлін ; Нью-Йорк : Космос, 1922.

19. Сучасне діловодство : зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини / уклали : Н. Г. Горголюк, І. А. Казімірова ; за ред. В. М. Бріцина. – 2-е вид. випр. і допов. – К.: Довіра, 2010.

20. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посіб. / С. В. Шевчук. – 7-е вид., випр. і допов. – К. : Алерта, 2011.

REFERENCES

1. Arpolenko G.P. (1983) Odnoskladni rechennya [*Mononuclear sentences*]. Istoriya ukrayinskoyi movy. Syntaksys [*The history of the Ukrainian language: Syntax*]. Kyiv: Naukova dumka, pp. 231–290 (in Ukrainian).
2. Bybyk S.P., Syuta H.M. (2005) Dilovi dokumenty ta pravovi papery [*Business documents and legal papers*]. Kharkiv: Folio, 493 p. (in Ukrainian).
3. Vykhovanets I.R. (1987) Systema vidminkiv ukrayinskoyi movy [*System of cases of the Ukrainian language*]. Kyiv: Naukova dumka, 231 p. (in Ukrainian).
4. Hlushchuk S.V., Dyyak O.V., Shevchuk S.V. (2005) Suchasni dilovi papery [*Modern business papers*]. Kyiv: Atika, 544 p. (in Ukrainian).
5. Horodenska K. (2004) Diyeslovo [*Verb*]. Vykhovanets I., Horodenska K. Teoretychna morfologiya ukrayinskoyi movy [*Theoretical Morphology of the Ukrainian Language*]. Kyiv: Pulsary, pp. 217–298 (in Ukrainian).
6. Horodenska K. (2017) Katehoriia stanu yak morfoloho-slovotvirno-syntaksychna katehoriia [*Category of state as a morphologically-word- building-syntactic category*]. Gramatyka suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy. Morfologiya [*Grammar of modern standard Ukrainian. Morphology*]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Burago, pp. 445–450 (in Ukrainian).
7. Horodenska K.G. (2001) Syntaksychna spetsyfika ukrayinskoyi naukovoï movy [*Syntactic specifics of the Ukrainian scientific language*]. Ukrayinska terminologiya i suchasnist [*Ukrainian terminology and modernity*]. Vol. IV. Kyiv: KNEU, pp. 11–15 (in Ukrainian).
8. Komova M.V. (2007) Skladannya dilovykh dokumentiv [*Drawing up of business documents*]. Lviv, 176 p. (in Ukrainian).
9. Lavrinets O. (2013) Pasyvni konstruktsiyi z predykatyvnymy formamy na *-no, -to* i predykatyvnymy pasyvnymy diyeprykmetnykamy na *-nyy, -tyy* v suchasniy ukrayinskiy naukoviy movi [*Passive constructions with predicative forms with -no, -to and predicative passive participles with -nyi, -tyi in the modern Ukrainian scientific language*]. *Ukrainian language*, no. 1, pp. 24–39 (in Ukrainian).
10. Myna Zh., Dumansky N.O. (2015) Dokumentatsijne zabezpechennya diyalnosti ustanovy [*Documentation of the activity of the institution*]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoyi politehniky, 158 p. (in Ukrainian).
11. Palamar L.M., Katsavets G.M. (2000) Mova dilovykh paperiv [*The language of business papers*]. Kyiv: Lybid, 296 p. (in Ukrainian).

12. Pivtorak G. (1970) Opovidannya napysano – opovidannya napysane [*The story was written – The story is written*]. Pytannya movnoyi kultury [*The issue of linguistic culture*]. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka, pp. 52–55 (in Ukrainian).
13. Plyushch M.Ya. (1986) Kategoriyi sub'yekta i ob'yekta v strukturi prostogo rechennya [*Category of subject and object in the structure of a simple sentence*]. Kyiv: Vyshcha shkola, 175 p. (in Ukrainian).
14. Pohyba L.H., Hrybnychenko T.O., Bahan M.P. (2002) Skladannya dilovykh paperiv [*Drawing up of business papers*]. Kyiv: Lybid, 240 p. (in Ukrainian).
15. Potello N.Ya. (2001) Ukrayinska mova i dilove movlennya [*Ukrainian language and business broadcasting*]. Kyiv: MAUP, 256 p. (in Ukrainian).
16. Praktykum z ukrayinskogo dilovogo movlennya (2002) [*Workshop on Ukrainian business broadcasting*]. Kyiv: FADA, LTD, 359 p. (in Ukrainian).
17. Puhach V. M. (1996) Istoriya formuvannya ta funktsionuvannya predykatyvykh form na -no, -to v ukrayynskiy movi [*The history of the formation and functioning of predicative forms with -no, -to in the Ukrainian language*] (PhD Thesis). Kyiv, 20 p. (in Ukrainian).
18. Shevchuk S. V. (2011) Ukrayinske dilove movlennya [*Ukrainian business broadcasting*]. Kyiv: Alerta, 307 p. (in Ukrainian).
19. Britsyn V. (ed.) (2010) Suchasne dilovodstvo: zrazky dokumentiv, dilovyy etyket, informatsiya dlya dilovoyi lyudyny [*Modern office work: samples of documents, business etiquette, information for a business person*]. Kyiv: Dovira, 687 p. (in Ukrainian).
20. Synyavskyy O. (1922) Poradnyk ukrayynskoyi movy [*Ukrainian language adviser*]. Kharkiv-Berlin-Nyu-York: Kosmos, 150 p.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.18

Olena Lavrinets, Candidate of Philology, Doc.
National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv

Structural and semantic specificity and dynamics of the performance of passive constructions in the modern committee Ukrainian

The issuer content and status of passive voice paradigm in the system of Ukrainian, hierarchy and both – structural and semantic – features of its constituents are still a disputable question. Committee Ukrainian guidelines and reference books, dated by the first decades of the XXI century, were the resources of material for this research.

Without regard to comparative free development of standard Ukrainian after getting of independence by Ukraine the paradigm of passive voice, that was substantial reviewed in the newest grammatical researches, has the transformation in a modern scholastic, and also in the in modern committee Ukrainian: it's nexus is formed by constructions with verbs on -ся ending and periphery – with predicative forms on -но, -мо ending and by participles on -нуї, -муї ending. Choice of passive or active construction type depends mainly on tastes of compilers of professional editions in modern committee Ukrainian, which does not distinguish the syntactic peculiarities of standard Ukrainian and Russian.

Substantial advantage of constructions with verbs on -ся above active constructions and other types of passive constructions in the modern standards of documents is the part of history of committee Ukrainian, and it is high time for it to fall off the edge of the earth. Two-part constructions with predicative forms on -но, -мо must occupy a central part in the paradigm of passive voice. Their impersonal value predetermines their prevalence in those documents, where attention is concentrated on completion of action and its result, but not on a performer. In documents, where a role of a performer or an action is pulled out on the first plan matters timelessness, active constructions as specific feature of Ukrainian syntax must prevail. Peripheral performance of constructions with predicative participles on -нуй, -муй in committee Ukrainian depends not on language sense of specialist, but on the flavour of the constructions meaning – specifically, the establishment of permanent regularity of action or state continuing.

Decision of problem of “ideal” correlation of active and passive constructions, explaining of their usage in modern committee Ukrainian, taking into consideration their structural and semantic specific will help to return the national originality to Ukrainian and, in particular, will provide the continuation of folk traditions in the performance of its inherent grammatical models.

Key words: *the committee Ukrainian, passive construction, active construction, passive paradigm, passive verbs on -ся ending, predicative forms on -но, -мо ending, predicative participles on -нуй, -муй ending, structure, semantics, dynamics.*

РЕЦЕНЗІЇ

НОВИЙ ПОСІБНИК З ІСТОРИЧНОЇ ФОНЕТИКИ І ФОНОЛОГІЇ

Наєнко Г. М., Суховій О. О. Історія української мови : Практикум з фонетики й фонології. – 2-ге вид., перероб. й доп. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2017.

Рецензований посібник-практикум з української історичної фонетики і фонології, авторами якого є викладачі Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка д. ф. н. Г. М. Наєнко і к. ф. н. О. О. Суховій, належить до посібників сучасного покоління, покликаних на сучасному рівні і з урахуванням новітніх наукових досліджень повністю забезпечити практичний курс навчальної дисципліни – історія української мови (фонетика й фонологія).

За задумом авторів, посібник має служити таким базовим дидактичним цілям: набуттю і закріпленню знань про основні тенденції й закономірності динаміки фонологічної системи української мови, засвоєнню базових понять і основних концепцій української історичної фонології, а також формуванню практичних навичок, необхідних філологу для ретроспективного дослідження мовної системи: від практики читання текстів різних хронологічних періодів до здатності спостерігати й виокремлювати в них прояви різноманітних мовних явищ, давати їм адекватну лінгвістичну інтерпретацію. Посібник дає змогу не лише осмислити дискусійні теоретичні проблеми сучасної української діяхронної лінгвістики, отримати відомості про основні методи цієї наукової дисципліни (історико-порівняльний аналіз, реконструкція хронологічних станів мовної системи (зокрема дописемного періоду)), а й через серію практичних завдань навчитися застосовувати їх на практиці, формуючи тим самим у студентів-філологів відповідні дослідницькі компетентності.

Особливо відзначимо вдалу структуру посібника, у якому послідовність тем, опорні запитання, наукова література, запропонована для вивчення, дозволяють сформувати панорамний погляд на динаміку фонологічної системи української мови, послідовність, причини та наслідки мовних трансформацій, а також усвідомити

логіку аргументації наукових положень, пов'язаних із проблемами часу постанови й походження української мови, періодизації її розвитку, особливості мовної системи на різних хронологічних зрізах.

Теоретичні запитання й тести, вміщені в кожному розділі, орієнтують користувачів на систематизацію отриманих знань, а практичні завдання дають змогу співвіднести теоретичні відомості з фактами функціонування мови в конкретних писемних пам'ятках. Зауважимо при цьому, що в підборі текстових уривків автори посібника орієнтувалися на найновіші публікації джерел історії української мови; значна кількість текстових фрагментів застосована у виданнях такого типу вперше.

Цінним здобутком посібника є міні-хрестоматія, до якої увійшли важкодоступні студентам наукові статті та фрагменти монографій найавторитетніших українських лінгвістів: Ю. Шевельова, В. Німчука, Г. Півторака, Ю. Мосенкіса й інших, які висвітлюють широке коло питань походження української мови та історичної фонетики й фонології української мови. Частину матеріалів упорядники самостійно переклали з російської мови; окремі статті (напр., М. Максимовича) подано в авторській редакції зі збереженням давньої орфографії, що доцільно для вивчення філологами.

На окрему увагу заслуговує словник термінів з авторськими дефініціями, уміщений у додатках, що містить близько 150 термінів. Значну частину термінів подано вперше – попередні лінгвістичні словники їх не фіксують. Позитивно оцінюємо те, що прокоментовано вживані сьогодні в науковому обігу терміни “давньоруська мова”, “києворуська мова”, “протоукраїнська мова”, “малоруська мова” та низку інших лінгвономенів різних періодів із докладними коментарями.

На нашу думку, інтенсифікація історико-лінгвістичних студій, якої так потребує сьогодні філологічна україністика, на пряму залежить від ступеню заангажованості в проблематику та рівня підготовки майбутніх студентів-філологів. Цьому завданню надзвичайно успішно сприятиме посібник Г. М. Наєнко та О. О. Суховій, який вкладає в руки лінгвіста-початківця досконалий інструмент, володіння яким відкриє йому шлях для самостійних дослідницьких пошуків. Проте вдячними користувачами посібника можуть бути не лише студенти, а й аспіранти, викладачі, вчителі.

Наталія Пуряєва, канд. філол. наук, докторант
Інститут української мови НАН України, Київ

Рецензія надійшла до редколегії 20.02.18

НАШІ АВТОРИ

- Кравченко
Людмила
Олександрівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Коломийцева
Вікторія
Віталіївна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Кононенко
Ірина
Віталіївна** — доктор філологічних наук, ад'юнкт кафедри української мови Варшавського університету
- Лаврінець
Олена
Яківна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету “Києво-Могилянська академія”
- Мацько
Оксана
Михайлівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Мозер
Міхаель** — доктор габлітований, професор Інституту славістики Віденського університету, професор Католицького університету імені Петра Пазманя
- Мойсієнко
Анатолій
Кирилович** — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Мокієнко
Валерій
Михайлович** — доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету
- Наєнко
Галина
Михайлівна** — доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ніка
Оксана
Іванівна	– доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Пуряєва
Наталія
Володимирівна	– кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України
С т р о к а л ь
Олександр
Миколайович	кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Т а р а с ю к
Тетяна
Миколаївна	кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ДО 100-РІЧЧЯ КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мойсієнко Анатолій	
Наша кафедра	5

Лінгвопоетика

70-річному ювілею професора Анатолія Мойсієнка присвячуємо	15
--	----

Коломийцева Вікторія	
Регістри життя й поезії Анатолія Мойсієнка	19

Строкаль Олександр	
Поетика кольороназв у творах Анатолія Мойсієнка	29

Зіставне мовознавство

Мокієнко Валерій	
Українське аргю як джерело російського жаргону	37

Кононенко Ірина	
Словесні зрощення в українській і польській мовах	52

Історія мови

Ніка Оксана	
Розов Володимир Олексійович в історії університету святого Володимира	64

Наєнко Галина	
Підручник Євгена Тимченка “Курс історії українського язика” та становлення історико-мовного дискурсу першої третини ХХ століття	76

Мозер Міхаель	
Чи історія літературної мови є історією мови літератури?	93

Лексикологія. Ономастика

Мацько Оксана	
Проблема дефініції терміна “оказіоналізм”	105

Т а р а с ю к Тетяна
Найменування адресата в сучасних релігійних посланнях 118

К р а в ч е н к о Людмила
Перейменування сучасних українських ойконімів..... 135

Функціональна стилістика

Л а в р і н е ц ь Олена
Структурно-семантична специфіка
та динаміка функціонування пасивних конструкцій
у сучасному адміністративно-канцелярському підстилі..... 152

Рецензії

П у р я є в а Наталія
Новий посібник з історичної фонетики і фонології 168

Наші автори 170

CONTENTS

THE 100th ANNIVERSARY OF THE DEPARTMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Moisiienko Anatolii	
Our department	5

Linguopoetic

Dedicated to the 70 th anniversary of Professor Anatolii Moisiienko	15
--	----

Kolomyitseva Viktoriia	
Registers of Anatolii Moisiienko's life and poetry	19

Strokalo Olexandr	
Poetics of color names in Anatolii Moisiienko's creativity	29

Contrastive Linguistics

Mokienko Valeriy	
Ukrainian argot as a source of Russian jargon	37

Kononenko Iryna	
Verbal accretion in Ukrainian and Polish	52

History of Language

Nika Oksana	
Rozov Volodymyr Oleksiyovych in the history of the university of Saint Volodymyr	64

Naichenko Halyna	
Textbook by Yevhen Tymchenko "Course of history of the Ukrainian language" the formation of the historical and linguistic discourse of the first third of the twentieth century	76

Moser Michael	
Is a History of the Ukrainian literary Language a History of the Language of Ukrainian Literature?	93

Lexicology. Onomastics

M a t s k o Oksana

The problem of defining the term “occasionalism” 105

T a r a s i u k Tetiana

Nominating an Addressee in Modern Religious Epistles 118

K r a v c h e n k o Liudmyla

Renaming of Modern Ukrainian Oikonyms 135

Functional Stylistics

L a v r i n e t s Olena

Structural and semantic specificity and
dynamics of the performance of passive constructions
in the modern committee Ukrainian 152

Review

P u r i a y e v a Natalia

New Manual on Historical Phonetics and Phonology 168

Information about the authors 170

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника **“Українське мовознавство”**.

“Українське мовознавство” виходить друком із 1973 р. і має статус міжвідомчого наукового збірника, у якому публікуються статті провідних фахівців та молодих дослідників України й зарубіжжя в галузі лінгвістики.

Періодичність випуску – 1 раз на рік.

Етика публікацій

Редакційна колегія відповідає за матеріали, опубліковані в збірнику. Рецензенти оцінюють рукопис на предмет актуальності, новизни, змісту викладу, узагальнень та висновків. Подані до друку матеріали проходять перевірку на плагіат. Редколегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання.

До друку приймаються матеріали, що відповідають вимогам ДАК України та міжнародним науковим стандартам, згідно з якими наукова стаття повинна містити:

- постановка проблеми в контексті сучасної лінгвістичної науки та її зв’язок із важливими науковими й практичними завданнями;
- аналіз праць із теми дослідження;
- визначення загальної проблеми або напрямків дослідження;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки й наукові перспективи дослідження.

Матеріали публікуються українською та іншими слов’янськими, а також англійською мовами.

Статті для публікації у Збірнику мають відповідати вимогам:

Текст статті потрібно подавати в електронній версії (редактор Microsoft Word). Назва файлу – прізвище автора, напр.: гнатюк.doc.

Окремо потрібно подати файл із відомостями про автора статті: прізвище, ім’я, по батькові, учене звання, науковий ступінь, місце роботи, посада, а також домашня адреса, контактні телефони, адреса електронної пошти. Назва файлу – прізвище автора і слово “відомості”, напр.: гнатюк_відомості.doc.

Для аспірантів обов’язковою є рекомендація наукового керівника (можна подати файл із відцифрованою копією; назва файлу – прізвище аспіранта і слово “рекомендація”, напр.: гнатюк_рекомендація.doc).

ТЕХНІЧНІ ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ:

ЗАГАЛЬНІ

1. Обсяг – від 12 000 друкованих знаків (з пробілами).
 2. Шрифт – Times New Roman, через **один** інтервал. Якщо використано інший шрифт, необхідно подати його окремим файлом.
 3. Поля: верхнє – 2,0; нижнє – 2,2; ліве – 2,0; праве – 2,0 см.
- Формат – А5. Відступ абзацу – 0,5 см.
Текст друкується з переносами.

ДЛЯ ДОТЕКСТОВИХ МАТЕРІАЛІВ

1. Перший рядок: ліворуч, **жирним шрифтом**, 11 кеглем – класифікаційний індекс **УДК**.
2. Через рядок: праворуч, 10 кеглем – **ім'я і прізвище (жирним шрифтом)**, науковий ступінь, вчене звання, посада;
у наступному рядку – місце роботи (назва навчального закладу чи установи), назва міста.
3. Через рядок: по центру, **ВЕЛИКИМИ літерами, жирним шрифтом**, 10 кеглем – назва статті.
4. Через рядок: українською мовою (мовою тексту статті), курсивом, 10 кеглем – анотація (500–700 знаків) та *ключові слова* (до 10 слів).

ЗРАЗОК оформлення дотекстових матеріалів:

УДК 811.163.1'342.8 (091)

Лідія Гнатюк, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕКСТАХ Г. СКОВОРОДИ І Т. ШЕВЧЕНКА

Узагальнено спостереження І. Огієнка щодо специфіки наголошування в церковнослов'янській мові української редакції XVII–XVIII ст., яка істотно відрізнялася своєю вимовою й акцентуаційною системою

від церковнослов'янської мови російської редакції, і показано продовження цієї староукраїнської книжної традиції в мовній практиці Г. Сковороди і Т. Шевченка.

Ключові слова: історія українського наголосу, староукраїнська книжна традиція, українська система наголошування, церковнослов'янська мова української редакції, церковнослов'янська мова російської редакції.

ДЛЯ ТЕКСТОВИХ МАТЕРІАЛІВ

1. Текст статті подається через інтервал після анотації, 11 кеглем.

2. У тексті не використовувати стильові маркери. Сторінки не нумерувати.

3. У тексті перед згадуваними прізвищами має бути лише один ініціал. Між ініціалом і прізвищем ставиться нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш **ctrl + shift + пробіл**) (напр.: І. Вихованець, М. Жовтобрюх).

4. Приклади подаються: речення, слова – *курсивом без лапок* (приклади з художньої літератури також); фонема, морфема, символи – **жирним шрифтом**.

5. Ц и т а т и беруться у подвійні верхні лапки “...” (напр.: Ш. Баллі писав: “Ми уподібноємо абстрактні поняття предметам чуттєвого світу, бо для нас це єдиний спосіб пізнати їх і ознайомити з ними інших” [Баллі : 221]).

Ла п к и : всі однотипні у форматі “ ”.

6. Значення слів беруться в одинарні верхні лапки ‘...’ (напр.: *впадина* ‘яма в річці’; *просвістина* ‘прогалина в лісі’).

Ла п к и : всі однотипні у форматі ‘ ’.

7. Слід чітко диференціювати тире (–) і дефіс (-). Напр.: “Символізм – це...”, с. 5–10, 2008–2009 рр., X–XI ст. (для цифрових позначень); але: науково-технічний, не сьогодні-завтра.

8. Авторські пропуски тексту позначаються трьома крапками в лаганих дужках <...>.

9. Покликання в тексті на літературу подавати у квадратних дужках: прізвище автора (перше слово назви праці), рік видання (якщо є покликання на різні праці автора), двокрапка (перед нею нерозривний пробіл), номер (номери) сторінки. Наприклад: [Кучеренко]; [Русанівський : 31]; [Клименко 1998 : 55–56]; [Грищенко 1979а : 4–5; Русанівський : 31]; [Сучасна : 265]; [Sinclair : 105].

Покликання на джерела подавати в круглих дужках: ініціал імені та прізвище автора; або скорочена назва (указана в ДЖЕРЕЛАХ), кома, номер сторінки. Наприклад: (Т. Шевченко); (Ш–1, 345); (УС, 157).

ДЛЯ ПІСЛЯТЕКСТОВИХ МАТЕРІАЛІВ

1. Після тексту статті подаються (10 кеглем, інтервали в один рядок між рубриками та їхніми назвами):

- УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ (за потреби);
 - ДЖЕРЕЛА (за потреби);
 - ЛІТЕРАТУРА;
 - REFERENCES (список літератури для міжнародних баз даних).
- ЗРАЗОК оформлення умовних скорочень:

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Мови: ар. – арабська, білор. – білоруська, гебр. – гебрайська, гр. – грецька, дег. – давньоєгипетська, дтюрк – давньотюркська, копт. – коптська, лат. – латинська, монг. – монгольська, сир. – сирійська, тур. – турецька.

Області України: Вл, Вн, Дп, Дц, Жт, Зк, Зп, ІФ, Кв, Кг, Лв, Лг, Мк, Од, Пл, Рв, См, Тр, Хк, Хс, Хм, Чв, Чг, Чк.

Країни Європи: Ву – Білорусь, Cz – Чехія, Pl – Польща, Slk – Словаччина.

ЗРАЗОК оформлення джерел:

ДЖЕРЕЛА

КУМ – Корпус української мови. URL : <http://www.mova.info> (дата звернення: 8.03.2018).

С. – Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.

УЄ – Smotryckyj M. The Jevanhelijje ucytelnoje of Meletij Smotryckyj / introd. by D. A. Frick. Cambridge : Harvard University Press, 1987. XVI, 552 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature / ed. Ch. O. Pritsak; vol. 2).

УС – Словарь російсько-український / зібр. і впоряд. М. Уманець та А. Спілка. Львів : з друк. т-ва ім. Шевченка, 1893. Т. 1. 318 с.

Ш-1 – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т.; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 781 с.

Ш-2 – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.

2. ЛІТЕРАТУРА оформляється відповідно до чинних бібліографічних вимог.

3. У REFERENCES кириличні джерела транслітеруються латиницею (для транслітерації можна використати онлайн-конвертери – з української мови: <http://translit.kh.ua/?passport>; з російської мови: <http://www.translit.ru>). Обов'язковим є переклад назв праць (назв книг, статей, періодичних видань, конференцій) англійською мовою. Назва міста видання подається повністю.

4. У кінці подаються а н г л і й с ь к о ю мовою (10 кеглем):

- ✓ праворуч – **ім'я і прізвище (жирним шрифтом)**, науковий ступінь, вчене звання, посада; у наступному рядку – місце роботи (назва навчального закладу чи установи без скорочень), назва міста;
- ✓ по центру, **жирним шрифтом** – **назва статті**;
- ✓ курсивом – анотація (не менше **1800** знаків) і **ключові слова**. Анотація англійською мовою не повинна бути дослівним перекладом українськомовної анотації. В англomовній анотації автор має відобразити постановку проблеми, основні результати, висновки дослідження.

Вимоги до оформлення статей **обов'язкові**.

Не вчитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками) редакція **до друку не приймає**.

Матеріали статей редакційна колегія **приймає до 15 квітня поточного року**.

Електронні адреси:

kafukrmov@ukr.net

labacompli@gmail.com

aribira@ukr.net

Телефони для довідок:

(044) 239–33–49 – кафедра української мови та прикладної лінгвістики,

(044) 239–33–84 – лабораторія комп'ютерної лінгвістики,

Матеріали статей можна подати особисто Ходаківській Ярині Володимирівні (лабораторія комп'ютерної лінгвістики, ауд. 130).

Поштова адреса редакційної колегії:

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
к. 95, бульвар Тараса Шевченка, 14,
Київ, 01601

Редколегія

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1 (48)

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КІ № 3745 від 25.03.99. Кафедра української мови та прикладної лінгвістики. Головний редактор А. К. Мойсієнко. Адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології: кімн. 95, б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601. ☎ (38044) 239 33 49, 239 33 54

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 10,7. Наклад 100. Зам. № 218-8861.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф5.
Підписано до друку 17.10.2018.

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет",
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02